

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ORTA ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞI BOYALI ÇANAK
ÇÖMLEĞİNDEKİ FİGÜRATİF BEZEMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Deniz TAMER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. S. Yücel ŞENYURT**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ORTA ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞI BOYALI ÇANAK
ÇÖMLEĞİNDEKİ FİGÜRATİF BEZEMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Deniz TAMER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. S. Yücel ŞENYURT**

Ankara - 2010

ONAY

Deniz TAMER tarafından hazırlanan "Orta Anadolu Orta Demir Çağı Boyalı Çanak Çömleğindeki Figüratif Bezemeler" başlıklı bu çalışma, 28.09.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından, Arkeoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Başkan)

Doç. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Fatma EROL

ÖNSÖZ

19 yy'dan itibaren Demir Çağı arkeolojisi dikkat çekip önem kazanmaya başlamış, kazı ve yüzey araştırmalarında ele geçirilen buluntular özellikle çanak çömlek bilim dünyasına tanıtılmaktadır. Bu da doğal olarak Orta Anadolu Demir Çağı siyasal ve kültürel tarihi hakkındaki görüş ve düşüncelerin gelişmesini ve değişmesini sağlamaktadır.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkımı ve bunu takip eden süreçte Balkanlar ve Kafkasya üzerinden gelen yarı göçebe topluluklar Anadolu coğrafyasını yurt edinmelerinin neticesinde politik bir güç oluştururlar. Bir başka göçebe topluluk olan Kimmerler tarafından son bulan bu siyasi egemenliğin bu süreç içerisinde (Orta Demir Çağı) Orta Anadolu coğrafyasında ortaya koymuş olduğu sanat etkinliklerini boyalı seramikler ışığında incelemek, komşu bölgelerle olan karşılıklı tesirlerin, seramiğin mahalli hususiyetlerinin değerlendirilmesi ve çanak çömlek ticaretinin anlaşılmasına yardımcı olmak çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmalarımı yöneten ve denetleyen bu tezi hazırlarken her aşamasında değerli bilgilerini sunan ve fikirleriyle bana ışık tutan tez danışmanım Doç. Dr. S. Yücel ŞENYURT'a, teşekkürlerimi sunarım.

DENİZ TAMER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

A. ORTA ANADOLU COĞRAFYASI	3
B. DEMİR ÇAĞINDA ORTA ANADOLU SİYASİ TARİHİ	5
1. Ege Göçleri	5
2. Doğu Göçleri	9
C. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE MERKEZLER	15
1. Alişar	15
2. Boğazköy-Büyükkale	16
3. Maşat Höyük	16
4. Midas Şehri	17
5. Kültepe	17
6. Gordion (Yassıhöyük)	18
7. Konya Alaattin Tepe	19
8. Pazarlı	20
9. Kaman-Kalehöyük	20
10. Göllüdağ	21
11. Alacahöyük	21
12. Kululu	21
13. Suluca Karahöyük	21
14. Sultanhanı Höyüğü	22
15. Eski yapar	22
16. Aktepe Höyük	22

İKİNCİ BÖLÜM

A. TEKNİK ÖZELLİKLER	23
B. FİGÜRATİF BEZEME GÖRÜLEN KAP FORMLARI	29
1. Kraterler	30
2. Pitoslar	31
3. Testiler	31
a) Yuvarlak ağızlı testiler:	31
b) Gaga ağızlı testiler:	32
c) Küçük boyutlu emzikli testiler:	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİGÜRATİF TASVİRLER

A. Hayvan Tasvirleri.....	33
1.Kartal.....	37
2.Dağ keçisi.....	38
3.Boğa.....	39
4.Sfenks.....	39
5.Geyik.....	40
6.Aslan.....	40
7.Kuş.....	41
8.At.....	41
9.Ceylan.....	42
10.Balık.....	42
B. Bitkisel Tasvirler.....	42
1.Ağaç.....	42
2.Rozet.....	43
C. Değerlendirme.....	43
1. Hitit Etkisi.....	43
2. Balkan Etkisi.....	44
3. Grek Etkisi.....	46
4. Kuzey Suriye Etkisi.....	47
5. Urartu Etkisi.....	49
6. İran Etkisi.....	50
SONUÇ.....	52
KAYNAKÇA.....	56
ÖZET.....	72
ABSTRACT.....	74
EKLER.....	76
EK-1. KATALOG VE LEVHALAR LİSTESİ.....	77
EK-2. HARİTALAR.....	97

KISALTMALAR LİSTESİ

AJA	: American Journal of Archeology
AMM	: Anadolu Medeniyetler Müzesi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BASOR	: Bulletin of the American Schools of Oriental Research
bkz.	: bakınız
ç-ç	: çanak-çömlek
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
EDÇ	: Erken Demir Çağı
ETÇ	: Erken Tunç Çağı
GDÇ	: Geç Demir Çağı
GKÇ	: Geç Kalkolitik Çağ
GTÇ	: Geç Tunç Çağı
Ky	: Korunan yükseklik
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
lev.	: levha
ODÇ	: Orta Demir Çağı
res.	: resim
s.	: sayfa
TAD	: Türkiye Arkeoloji Dergisi
TK	: Tahrip katmanı
TSK	: Tahrip sonrası katman
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi

GİRİŞ

Demir Çağı Anadolu'da genel olarak, Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'den kısa bir süre sonra yıkılması ile başlar ve M.Ö 330 yılında bittiği kabul edilen ve demirin ergitilerek kullanılmasıyla karakterize olan bir dönemdir. Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı (EDÇ) M.Ö. 1190 – 850'ye, Orta Demir Çağı (ODÇ) M.Ö. 850 – 650'ye, Geç Demir Çağı (GDÇ) ise M.Ö. 650 – 330'a tarihlenmektedir.¹ Dolayısıyla 900 yıl süren bir Demir Çağı söz konusudur.

Demir Çağ Anadolu'su çözümlenmemiş sorunlarıyla günümüzdeki arkeolojik çalışmaların ilgi odağı halindedir. Bu sorunların başında eski Hitit yerleşim yerlerinde kurulan yeni yerleşimcilerin tarih ve kültürü gelmektedir.

Orta Anadolu Demir Çağı merkezleri Anadolu'nun en eski yollarının üzerinde kurulmuştur. Örneğin Ege Denizi kıyılarından, Doğu Anadolu, Suriye ve Kuzey Mezopotamya'ya uzanan büyük anayollarla bağlantıyı bu merkezlerden geçen yollar sağlamaktadır. Nitekim Pers egemenliği döneminde kurulan ve Sardes'ten Susa'ya geçen Kral Yolu da bu merkezlerden geçmekteydi. Bu konumuyla bu merkezler özellikle Gordion ulaşım ve ticaret bakımından Ege ile Ön Asya ülkeleri arasında bir düğüm noktası oluşturmaktaydı. Bu stratejik konum siyasal örgütlenmeye etkide bulundu. Örneğin Frigya bölgesinde güçlü bir siyasal örgütün adını duyurmaya başlayışı M.Ö. 8. yy'ın ikinci yarısına rastlar. Bu tarih Urartu Krallığının 2. Bin yılın başlarından beri Asur'a kazanç sağlayan Anadolu ticaret yollarını egemenliğine aldığı zamanı kapsamı içine alır. Kuzey Suriye limanlarından Kuzeybatı İran, Doğu ve İç Anadolu ve Kafkasya mallarının Batı'ya dış satımının yapılmaz duruma geldiği bu dönemde, Batı Dünyası ile ticarette Anadolu kervan yollarının büyük bir önem kazanması doğaldır.²

Bu çalışmada Orta Anadolu Orta Demir Çağı boyalı çanak çömleğindeki figüratif bezemeler işlenmiştir. Orta Anadolu Demir Çağı boyalı çanak çömleği arkeoloji literatüründe Frig seramiği olarak anılmasına rağmen bu ç-ç'nin tamamının bir etnik gruba mal edilip edilemeyeceği tartışılmaktadır³

¹ Dönmez, 2010: 15.

² Sevin, 1982: 230.

³ Sams, 1971: 277-278.; Tezcan, 1992: 7-8.; Özgüç, 1971: 72.

Kızılırmak'ın güneyinde Frigler'inkinden ayrı bir dil ve yazıya sahip olduğu bilinen Tabal halkının kullanmış olduğu ç-ç'yi (çanak-çömlek) Frig ç-ç'si olarak adlandırmanın doğru olmadığı düşünülmektedir.⁴

Bu çalışmanın amacı ODÇ boyalı ç-ç'nin sadece Frigler adlı tek bir etnik unsur tarafından mı oluşturulduğu yoksa siyasi bir egemenlik altında birleşen birçok unsurun kendisine ait sanat faaliyetlerinin bulunup bulunmadığının saptanması, kazılmış merkezlerde bulunan ç-ç üzerindeki figüratif bezemelerin incelenmesi ve ç-ç ticareti yardımıyla, figüratif bezemelerin yerel kökenli mi yoksa yabancı unsurlardan mı oluştuğunun belirlenmesidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Orta Anadolu'nun M.Ö. 1200-675 yılları arasındaki siyasi tarihi, coğrafyası, kazılan merkezler ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle Orta Anadolu Orta Demir Çağı çanak çömleğinin yayıldığı alanının coğrafyası irdelenmiş, siyasi tarih kısmında ODÇ kültürünü oluşturan toplulukların Anadolu'ya nereden, ne zaman ve nasıl geldikleriyle ilgili veriler ve çeşitli görüşler bir araya getirilmiştir. Araştırma tarihçesi ve merkezler kısmında kazı yapılan yerler tanıtılmış ODÇ buluntularının hangi tabakalarda ele geçtiği gösterilmiştir.

İkinci bölümde ODÇ'de figüratif bezemelerin görüldüğü ç-ç'nin kil-katki, pişirme, astarlama, boyama gibi teknik özellikleri ve bu figürlerin betimlendiği kap formları verilmiştir. Değerlendirme adlı alt başlıkta ise motiflerin oluşturulmasında; Orta Anadolu coğrafyasına Demir Çağı ile beraber yerleşmeye başlayan yarı göçebe unsurların, Hitit Kültürünün ve ayrıca Kuzey Suriye, Yunan, İran gibi komşu kültürlerin etkisi incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ç-ç üzerinde görülen tasvirlerin neler olduğu bunların sanatsal özellikleri anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmanın tamamından elde edilen verilerden hareketle Orta Anadolu bölgesinde Orta Demir Çağı ç-ç'sindeki figüratif bezemeler ışığında ç-ç ticareti, Orta Anadolu coğrafyası ve bu coğrafyaya komşu bölgelerle karşılıklı tesirler, ç-ç'nin mahalli hususiyetleri, motiflerde görülen yerel ve yabancı unsurlar hakkında ulaşılan sonuçlar sunulmuştur.

4 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özgüç, 1971: 71 vd., Tezcan, 1992: 9 vd.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. ORTA ANADOLU COĞRAFYASI

İç Anadolu Bölgesi, Anadolu'nun orta kısmında yer alan Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biridir. Bu konumu sebebiyle bu bölgeye "Orta Anadolu" da denir. Bölge bugünkü Eskişehir, Ankara, Çankırı, Yozgat, Sivas, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Kırşehir, Çorum, Konya, Karaman, Aksaray illerinin kapsadığı alandır. Bölge genel özellikleri ile karadan denizlere doğru yavaş yavaş alçalan, yüksek kenar dağları arasında, ulaşım elverişli, 800-1300 m. yükseklikteki yaylalardan oluşmaktadır. Sakarya ve Kızılırmak gibi büyük nehirlerin ayırdığı bu yaylalar Eskişehir, Ankara, Haymana, Cihanbeyli, Konya ve Develi gibi ovalardan oluşmaktadır.⁵ İç Anadolu'da yerleşmeler, yağışın azaldığı ve çeşitli ziraat imkânlarının ortadan kalktığı havzalarda seyrekleşmekte, daha ziyade yağışın arttığı plato satırları ve dağ kenarlarında yoğunluk kazanır. Kenar dağlık bölgelerde yerleşmeler kuytu havzalarda çoğalmakta ve yüce kısımlarda hemen hemen gözden kaybolmaktadır.⁶ Demir Çağı'nda da yaşam alanı yaylalar ve ovalardır. Ovalık kesimde çiftçilik yapan halk uygun mevsimlerde yaylalara çıkmakta, bir kısmı ise sürekli olarak yaylalarda yörük hayatı sürmektedir. Gordion Kalesi'nde atölye olarak kullanılan megaron tipi yapılarda depo alanları, tezgâh ağırlıkları, yün eğirme gereçleri gibi buluntular atölyelerin işlevlerini yansıtır. Bu veriler merkezi bir tekstil üretiminin yapıldığına işaret eder.⁷

İç Anadolu bölgesi batıda ve doğuda birbirine kavuşan Toros dağları ile Karadeniz dağları arasında hapsedilmiş, batıdan 1000 m. Doğuya doğru 1500m.

5 Dönmez, 1994: 4.

6 Güngördü, 2006: 169.

7 Conka, 2006: 56-57.

Yükselen çukur bir alandır.⁸ Bölgenin kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olması kapalı bir havza meydana getirmektedir. Bu kapalı havza siyasi bir topluluğun emniyetini sağlaması için elverişli bir durum yaratmaktadır. Dolayısıyla burada yerleşen bir kavim siyasi bir bütünlük kurmakta hiç zorluk çekmeyecektir.⁹

Doğal şartlar sonucu bu bölge yıllardan beri bir tahıl ve entasif hayvancılık alanıdır. Tahıl ziraatı ve hayvancılık; Hititlerin Anadolu'ya yerleşme döneminde günümüzdeki ziraat ve hayvancılık seviyesine ulaşmıştı. Strabon, İç Anadolu halkının geçim kaynağının hayvancılık olduğunu söylemektedir. Entansif bir karakter gösteren çeşitli bahçe ziraatı akarsu boyları ve büyük kasabalar etrafında sınırlı bir alan işgal eder. Nadas bölgede vazgeçilmez bir unsurdur.¹⁰ Frig ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Friglerde tarımın önemi taptıkları Kybele'den (Toprak Ana) bellidir. Yaşama ve kalkınmanın öz kaynağının tarım olduğunu bilen Frigler, tahıl üretimine büyük önem vermişler, tarım alanlarına zarar verenleri şiddetle cezalandırmışlardır.¹¹ Buğday ve arpa tahıl üretiminde başı çeker. Etnoarkeolojik araştırmalar günümüzde yapılan tarımın Frig döneminden çok farklı olmadığını göstermektedir.¹² Frigya genellikle bir köylü ülkesiydi ama doğal kaynaklar yönünden de fakir sayılmazdı.¹³ Bolkar Maden'deki antik gümüş ve kurşun ile hematit önemli doğal kaynaklar arasındaydı. Kristal, oniks ve mika Frigya'da boldu.¹⁴

Etrafı dağlarla çevrili İç Anadolu bölgesi, kışları soğuk ve kar yağışlı yazları sıcak ve kurak geçer. İlkbahar mevsimi dışında yazları ve sonbahar başı kurak geçer. Bölgenin platoları üzerinde yükselen tek dağlar bir yana bırakılırsa, burası bir bozkır sahasıdır. Kuraklık ve bozkır bölgenin karakteristik özelliğidir. Dağlık alanlar az sıcak ve daha yağışlı olduğundan

8 Güngördü, 2006: 168.

9 Kınal, 1987: 4.

10 Güngördü, 2006: 169.

11 Bülbül, 2009: 87.

12 Conka, 2006: 56-57.

13 Sevin, 2003a: 255.

14 Sevin, 1982: 231.

ormanlarla kaplıdır.¹⁵ İç Anadolu Bölgesi ülkemiz ormanlarının %7 sini kaplar. Nitekim Midas Kenti'nin yakın yöresi hala zengin ormanlarla kaplıdır. Buna paralel olarak bölgede mobilyacılık gelişmiştir, ayrıca keresteden ev ve mezar yapımında da yararlanılmıştır.¹⁶

B. DEMİR ÇAĞINDA ORTA ANADOLU SİYASİ TARİHİ

M.Ö. 2. binyılın sonlarına doğru, Anadolu'nun tarihini yansıtan belgeler Hitit yazılı metinleridir. Ancak, bu kaynaklar yaklaşık M.Ö. 1190'larda Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla sona erer. Bu tarihlerde gerek Orta Avrupa'da, Tuna Nehri boylarında, gerekse Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da başlayan halk hareketleri sonucunda Anadolu'ya iki koldan göç olmuştur.¹⁷

1. Ege Göçleri

M.Ö. 12. Yüzyıl başlarında Balkan Yarımadası kaynaklı güney ve güneybatıya yönelik göç dalgaları 'Ege Göçleri' ya da 'Deniz Kavimleri Göçü' olarak bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi Mısır kaynaklarından edinilmektedir.¹⁸

Bu göçler hakkında bilgi veren Mısır vesikalarından Merneptah'ın (M.Ö. 1229-1220) ilk yıllarına ait olan bir vesikada, dış memleketlerden kısaca bahsedilirken "Hitit memleketi barış içindedir" denilmektedir. Bu vesikaya göre; Hitit Devleti'nin bu sırada henüz ayakta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹

15 Güngördü, 2006: 168.

16 Sevin, 1982: 231.

17 Dönmez, 1994: 5.

18 Breasted, 2001a: 572 vd.

19 Kınal, 1987: 126.

Fakat Ön Asya dünyasını altüst eden asıl büyük kavimler hareketinin M.Ö. 12. yüzyıl başlarında olduğu belirtilir. Ön Asya'nın batısında ve güneyinde oturan birtakım kavimlerin, büyük devletlerden ise bazılarının tümüyle ortadan kalktığı ve birçok Ege ve Anadolu kavminin kadın ve çocuklarıyla birlikte Mısır kapılarına dayandığı görülmüştür. Büyük Hitit İmparatorluğu'nda II. Şuppiluliuma'dan itibaren yazılı vesikaların sona erdiği ve bunun yanında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Troya, Alışar, Alacahöyük, Boğazköy gibi şehirlerde yapılan kazılarda M.Ö. 12. yüzyıla ait kültür tabakaları üzerinde kalın bir kül tabakası görüldüğü belirtilmektedir.²⁰ Bununla birlikte, Mısır Kralı III. Ramses'in (M.Ö. 1198 –1167) yazıtlarında ve resimlerinde bilgiler açığa çıkmış ve M.Ö. 1190'da firavunun kazandığı büyük zafer Medinet – Habu mabedinin duvarları üzerinde hem hiyeroglif yazı, hem de resimlerle anlatılmıştır: “ Hatti ülkelerinden hiçbiri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alasya (Kıbrıs), Ugarit tahrip edildi. Bu insanlar, Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Bunlar arasında Pelest, Tursa, Serdana, Sekeles, Zakkari, Danuna ve Vavaslar vardı. Bu insanlar, dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine planlarımızı başarıyoruz diyorlardı” şeklinde okunmuştur.²¹

Veli Sevin, bu göç dalgası ile ilgili olarak bu kavimler hareketinin köklerinin, o zamanlar daha henüz tarih öncesi çağlarını yaşayan Orta Avrupa'da bulunmuş olduğundan bahsetmiştir. M.Ö. 2. bin yılda Balkan yarımadasının güneybatı bölgelerinde Traklar'ın varlığının bilindiğinden ve İliyalılar'ın buraya girince, bazı Trak kabilelerinin boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek bu ülkenin batı ve kuzeyinde oturan bazı kavimlerle birleşmiş olduğunu belirtir. Bu göç dalgası gitgide büyüyerek Hitit Devleti'ne saldırmış, şehirleri, kasabaları yakıp yıkıp bu devleti ortadan kaldırmış ve

20 Çaypınar, 1991: 35.

21 Mansel, 1971: 88.

aynı zamanda Anadolu'nun etnik ve sosyal bünyesinde de büyük değişikliklere neden olmuştur. M.Ö. 1190 yılından sonra ise Hititlere ait haberlerin ortadan kalktığını belirten Sevin, bu kavimlerin yalnız Anadolu değil, Doğu Anadolu üzerinden Kafkasya'ya; Suriye, Filistin üzerinden Mısır kapılarına dayanmış olduğundan bahsetmektedir.”²²

Anadolu'ya yeni gelen topluluğun büyük bir bölümünün göçebe bir yaşam sürdürdükleri yerleşme yerlerindeki boşluktan anlaşılmaktadır.²³ Anadolu'ya ilk gelenler yerleşik bazı halklarla birleşince önüne geçilmez bir felaket seli haline dönüşürler; Orta Anadolu'ya yönelerek Hititlerin başkenti Hattuşa'yı ele geçirerek iyice zayıflamış olan Hitit İmparatorluğu'na büyük bir olasılıkla kuzeydoğudaki Kaşgalar'ında yardımıyla son verirler.²⁴ Orta Anadolu'da Boğazköy, Alaca Höyük, Alishar, Maşat Höyük ve diğer Hitit Merkezlerinde yangınla son bulmuş Hitit katmanları, bu saldırının ani ve çok şiddetli olduğunu ortaya koymuştur. Hattuşa'da büyük saray komplekslerinin yer aldığı Büyükkale'de yağmalanmamış tek bir yapı kalmamacasına bir yangınla tahrip edilmiştir. Bunlarla paralel olarak Anadolu tarihi ile ilgili önemli bilgiler veren Hitit yazılı metinlerinin de aniden kesilmesi, göçün ve saldırının diğer bir belirtisidir.²⁵

Antik batı kaynaklarındaki bilgilere göre (Herodotos VII, 73; Strabon VII, 3.2; VII, 25; XII, 3.20; Plinius N.H.V, 41.145 ; Stephanus Byzantinos 186, 12), Avrupa'da oturdukları sırada Byrigler adını taşıyan Frigler, Makedonya ve Trakya'dan boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir.²⁶

Eski Yunan yazarları bu göç olayının, M.Ö. 13. yüzyılın sonlarındaki Troya Savaşı'ndan önce olduğuna inanırlar. Lydialı tarihçi Xanthos ise göçün

22 Çaypınar, 1991: 35.

23 Sevin, 1982: 232.

24 Breasted, 2001b: 64.

25 Bittel, 1970: 132 vd.

26 Sivas, 1999: 25.

bu savaştan sonra, Mysialılar'ın göç hareketleriyle birlikte yapıldığını bildirir. Bu soruna en doğru yanıtı Troya kazıları sağlamıştır.²⁷

Trak göçlerinin tarihini aydınlatıcı deliller Troya kazılarında sağlanmıştır. Troya'da Carl Blegen başkanlığında yapılan Amerikan kazıları, Priamos Troyası'nın yıkılışından bir süre sonra buraya, kaba çanak çömlek kullanan, Orta Avrupa kökenli yeni bir ulusun geldiğini göstermiştir. İlk kez M.Ö. 11. yüzyılın ortalarına tarihlenen Troya VIIb2 katında ortaya çıkan, tümüyle el yapımı, kaba, düzensiz biçimlere sahip bu çanak çömlek türü oldukça ilkel görünümlüdür. Üzerinde boynuza benzer çıkıntılarla baskı ya da kazınarak yapılmış spiral ve halka motifleri bulunan bu tür seramiğin akrabalarına GTÇ Macaristan'ında rastlanmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, MÖ. 1200 yıllarından sonra Anadolu'ya Boğazlar yoluyla ayak basan Frigler, kitleler halinde hareket eden Trak boylarından biridir.²⁸

Akurgal, bu malzeme grubundan hareket ederek Troya VIIa'nın sanıldığı gibi Akalar eli ile değil, M.Ö. 1200 civarında, Ege Göçü sırasında Güneydoğu Avrupa'dan gelen ilkel kavimler tarafından tahrip edilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Akurgal'a göre, Troya VIIb tabakasında Güneydoğu Avrupa kökenli keramiklerin ortaya çıkmasının yanı sıra, VIIb2'de duvar işçiliğinin belirgin biçimde değişmesi ve VIIb1-2 tabakalarından başlayarak M.Ö. 700 tarihine kadar Troya'da Hellen keramiğine rastlanmamış olması, Troya'nın bu dönem boyunca Trak boyların oturduğu bir yer olduğunu açıkça göstermektedir.²⁹

Bu tarihten önce başlayıp uzun bir müddet devam ettiği anlaşılan göçler neticesinde kıta Yunanistan ve Ege adalarındaki Akalar Batı Anadolu'ya yerleşirken, Trako-Frig denilen ve çeşitli adlar taşıyan halklarda Anadolu'nun içlerine yerleşmeye başlamışlardır. Olasılıkla M.Ö. 12. yüzyılda ve kısa bir zaman süresi içinde Frigler tüm Batı Anadolu'ya yayıldılar, bu bölgenin eski sakinleri olan Luviler'i Toros dağlarının gerisine sürdüler.

27 Sevin, 1982: 231.

28 Bülbül, 2009: 82.

29 Sivas, 1999: 26.

Denizli yakınındaki Beycesultan Höyüğü'nde, yaklaşık olarak M.Ö. 1000 yıllarında oluşmuş yangının bu yayılma ile ilgili olduğu kabul edilebilir.³⁰

2. Doğu Göçleri

Asur Kaynakları Kızılırmak'ın doğusundaki bölgeyi M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren işgal edenleri Phryg'ler olarak değil Muşkiler olarak adlandırmaktadır.³¹ Asur kral anallerinden öğrendiğimize göre M.Ö. 1160 civarında büyük bir Muşki ordusu Toros dağları arasından güneye inmiş ve 'Hiçbir insanın kendilerini savaşta yenememiş olduğu' Alzi ve Purukuzzi eyaletlerinde yerleşmiş vergi ödemek suretiyle Asur egemenliğini kabul etmiştir. Asur kralı I.Tiglatpileser (M.Ö. 1115–1077) başlarında 5 kralı bulunan ve 50 yıldır Alzi ve Purukkuzi'ye egemen olan 20.000 kişilik birleşik Muşki ordusuyla savaştığından söz eder. Bu savaşın yeri Yukarı Dicle Vadisidir.³² Muşki ordusunun beş kral tarafından idare edilmesi, bu ordunun 5 kabileden oluştuğunu göstermektedir ve en son Frig İmparatorluğunun bir bütün olarak birkaç kabile ya da unsuru içine alan bir federasyon veya koalisyon olması mümkündür. Bu konfederasyonda Frig'ler başkentleri Gordion ile batılı unsuru temsil etmiş görünüyorlar; doğulu unsuru, Eusebius'a göre "Kappadokia'lıların atası Moşokh'dan türemiş oldukları söylenen", başkentleri Mazaka (daha sonra Kaesarea Mazaka, bugün Kayseri) ile Muşki ve Tabal oluşturmuştur.³³

Muşki adı Asur kralı II. Tikultuninurta'nın (M.Ö. 888–884) yıllıklarında yukarı Dicle Vadisi'nde Muşki ülkesine doğru yapılmış bir sefer nedeniyle yeniden anılır. II. Assurnasirpal (M.Ö. 883–856) saltanatının ilk yılında (M.Ö. 883) Kutmuhi (Adıyaman) ülkesine gittiğini ve Kutmuhi ile Muşki ülkelerinden vergi aldığını anlatır. Bu tarihsel belgelere göre Muşkiler M.Ö. 12. yüzyıldan

30 Sevin, 1982: 232.

31 Çapar, 1987: 47.

32 Sevin, 1982: 232.

33 Çapar, 1987: 48.

9. yüzyıla değin bugünkü Elazığ ili yöresinde oturan bir ulus görünümündedirler.³⁴

Sevin, Hint Avrupa kökenli olarak nitelendirdiği Muşkiler'in buraya Güney Kafkasya üzerinden gelmiş olabileceklerini belirtmekle birlikte, onların batıda Keban yöresinden doğuda Bingöl Dağları'na kadar uzanan bölgede, kimi göçebe ya da yarı göçebe, kimide küçük köylerde olmak üzere, yarı yarıya toprağa gömülü kulübelerde yaşadıklarını ve beş bey tarafından yönetildiklerini ifade etmektedir.³⁵

Sevin, Van Gölünün güney ve batısındaki Muş, Bitlis, Bingöl ve Hakkâri dağlık bölgelerinin “ Nairi Ülkeleri” adı altında, sayıları altmışa ulaşan beyler tarafından yönetildiği ve Toroslar'ın güney eteklerinde Botan, Garzan, Batman ve Dicle'nin aşağı çığırları arasındaki Siirt, Batman ve Diyarbakır illerine yayılmış yörenin ise topluca “Subaru (Subartu) Ülkeleri” denen Kutmuhi, Bussi, Mummi, Alzi, Madani, Nihani, Alaia, Teburzi ve Purukuzzi adlı küçük beyliklere ayrıldığı ifade edilir. Sevin, bunlardan Alzi ve Purukuzzi'de oturan göçmen halkın Muşkiler olduğunu belirtmektedir.³⁶

Özellikle M.Ö. 12. ile 9. yüzyıllar arasına ait olan Asur belgelerinden hareketle Muşkiler'in Frigler'e eşitliğini savunmak olası değildir. Buna karşılık Muşkiler'in Demir Çağı başlarında (M.Ö. 1300) Kafkasya yoluyla kuzeybatı İran'a girmiş Hint-Avrupa kökenli toplulukların batıya uzanmış bir kolu olmaları olasıdır. Nitekim Kutmuhi kralları M.Ö. 9.-8. yüzyıllarda bile Kundaşpi ve Kuştaspi gibi İran kökenli adlar taşıyorlardı. Ayrıca Helenistik çağda Kommagene Krallığı'nın dini, İran dininin oldukça tutucu bir batı kolu görünümündeydi.³⁷

Mesele tümülüslerin ışığında değerlendirildiğinde; zengin buluntulara sahip olan tümülüsler buralarda yönetici sınıfından toplumun üst tabakalarını temsil eden kişilerin gömülü olduğuna işaret eder, ama benzer gömüler -

³⁴ Sevin, 1982: 232.

³⁵ Sevin, 2005: 67.

³⁶ Sevin, 2005: 68- 69.

³⁷ Sevin, 1982: 233.

genellikle daha az araştırmalarına rağmen- Orta Anadolu'daki diğer yerleşmelerde, örneğin Ankara, Kaynarca ve Tatarlı'da da karşımıza çıkar. Bu durum ODÇ ve GDÇ'nin başlarında çeşitli bağımsız siyasi oluşumların - beylikler ve küçük krallıklar- varlığına işaret etmektedir. Benzer bir siyasi yapılanmadan Tabal içinde bahsedilmektedir; Asur kaynaklarına göre bölgede bir arada hüküm süren 24 kral vardır. Bu yüzden, çoğunlukla Antik Yunan kaynakları tarafından aktarılan geniş topraklara sahip birleşik bir Frig krallığı düşüncesi, yanlış bir görüşten kaçınmak için arkeolojik bulgularla birlikte değerlendirilmelidir. Yunan kaynakları Orta Anadolu'nun büyük bir bölümüne hükmeden – ve muhtemelen Gordion'da ikamet eden – Midas adlı bir kraldan bahseder. Muşkili Mita'dan söz eden Asur kaynakları bu düşüncüyü desteklemek için kullanılır, ancak Yunan kaynaklarının Frigyalı Midas'ı ile Asur kaynaklarının Muşkili Mita'sının aynı kişi olduğuna dair kesin bir delil olmadığını belirtmek gerekir. Üstelik Frig Krallığının coğrafi boyutları hakkında kesin bilğimiz bulunmamaktadır ve Frigler'in siyasi etki alanını maddi kültür ile belirleme çabaları çok farklı sonuçlara varmıştır. Boğazköy, Alacahöyük, Kalehisar ve yakın zamanda Kerkenes Dağ'da Frig dilinde yazıtlar bulunmasına rağmen, Frig alfabesinin kullanımı bu siyasi etki alanını tespit etmeye yardımcı olmamaktadır, zira alfabeler etnik ya da siyasi birliği temsil etmezler.³⁸

Bunların yanında Kızılırmak'ın doğusunda ve batısındaki Frig merkezlerinde bulunan çanak-çömlekler ve hatta ölü gömme gelenekleri arasındaki belirgin ayrıcalık da Frigler ile Muşkiler'in ayrı ayrı yerlerden geldiklerine işaret etmektedir. Örneğin Kızılırmak'ın batısındaki Gordion'da bulunan ç-ç'nin çoğunluğu çark yapımı ve gri renklidir; bu tür ç-ç'nin Troya VII b2 katında rastlanan kaba, el yapımı kapların bir gelişimi olması olasıdır. Buna karşılık Kızılırmak'ın doğusundaki Alişar gibi merkezlerde ortaya çıkarılan ç-ç ise çok renklidir ve doğu özelliğini taşır. Ölü gömme geleneklerine gelince, Kızılırmak'ın batısındaki Frig kentlerinde soylular,

38 Genz, 2007: 137-138.

mezar odalarını yapay yığma tepeler (Tümülüs) altına kurdururlarken, bu türde Tümülüslere Kızılırmak'ın doğusunda rastlanmaz. Bu farklı gelenek Frig-Muşki eşitliği görüşüne tümüyle karşı çıkar.³⁹

M.Ö. 8. yüzyıla ait Asur kayıtlarında Muşkiler Fırat'a yakın bir bölgede giderek gelişen siyasal bir güç olarak ortaya çıkarlar. Bu durum Muşkiler'in M.Ö. 9. yüzyılın başlarıyla 8. yüzyıl arasında batıya doğru yayılmış olduklarına işaret eder. Ancak M.Ö. 8. yüzyılda Muşki ülkesinin konumunu belirlemek kolay değildir; Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Que'nin (sonraları Kilikia) kuzeyinde, Urartu'nun batısında, olasılıkla Kızılırmak kavsi içinde Malatya'ya doğru yayılan bir alanda bulunmuş olması gerekir.⁴⁰

I. Tiglatpileser döneminde 20.000 kişilik Muşki ordusunun 5 kralı tarafından yönetilmiş olması Muşkiler'in en azından 5 ayrı boydan oluştuğuna işaret eder. Nitekim esas Frig Krallığı'nın da çeşitli boylardan oluşan bir federasyon ya da koalisyon olması olasıdır. Bu konfederasyon batı kanadı Gordion merkez olmak üzere yaşayan Frigler oluşturmaktaydı. Doğu ve güneydoğu kanatta ise Muşkiler ve Tabal bulunmaktaydı. Bu büyük konfederasyonunun M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde Muşkili Mita'nın adıyla bağlantılı olarak ortaya çıkar. Asur belgelerinde II. Sargon'un çağdaşı olarak geçen Muşkili Mita ile ilgi fazla bilgi yoktur. Mita adının Frigyalı Midas'ın Asurcası olması ve birleşik Frig Krallığı'nın ilk kez bu kral tarafından gerçekleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Çünkü bu kral zamanına değin Frig adından hiç söz edilmemiş olmasının yanında, Muşki ve Tabal da Asur bağlaşıkları olarak belirtilmişlerdir.⁴¹ III. Salmanassar'ın Krallığının 22. (M.Ö. 838) yılında yaptığı seferi konu alan çivi yazılı belgelerde Tabal adına rastlıyoruz. Kralın bir heykelinin üzerinde bulunan yazıtta krallığının 22. yılında 22. kez Fırat'ı geçtiğini, ardından Hatti ülkesinin tamamından haraç aldığını, Tabal ülkesinin şehirlerinin yakıp yıktığını anlatır. Tabal Ülkesi'nin 20 Kralı da Salmassar'a boyun eğerek hediyeler sunmuştur. Aynı olay Siyah

39 Sevin, 1982: 233.

40 Sevin, 1982: 234.

41 Sevin, 1982: 234.

Obelisk'te de özet olarak anlatılmaktadır. Ancak burada Kral'a haraç sunan Tabal Ülkesi'nin 24 Kralı'ndan söz edilir. Her iki belgedeki ifadeye dayanarak Tabal'ın 20 (24 ?) küçük krallıktan oluşan bir konfederasyon olabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca kralın 23. yılındaki seferde de Tabal Ülkesi Kralları'nın kendisine hediyeler sunduğundan bahseder. Burada da Tabal Kralları ifadesi dikkati çeker.⁴²

Tabal M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında, Asur Kralı III. Tiglatpileser zamanda ise merkezi Bit-Burutaş olan ve tek kişi tarafında yönetilen (Uassurme) bir krallık görünümündeydi. Bu krallığın doğu sınırı Til-Garimmu (İbranice Togarmah, Klasik Gaurania, bugün Gürün) kentine değin uzanıyordu. Asurlular III. Tiglatpileser'in saltanatın sonlarında, M.Ö. 730 tarihinde doğu Tabal'ı ele geçirerek bu krallığın bağımsızlığına son verdiler. Bu olaylar üzerine direniş merkezi kuzey ve kuzeybatıya doğru kaydı. M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine yani II. Sargon dönemine gelindiğinde Muşki ve Tabal'ın artık beraberce ittifaklara katıldığına, Asur'a karşı ortak savaşım verdiklerine tanık olunur. Örneğin III. Tiglatpileser'in ölümünden sonra Tabal Prensi Kiakki Muşkili Mita ile Asur'a karşı yeni birlik kurdu. M.Ö. 716 yılında Sargon'un ordusu Tabal Prensi üzerine yürüyüp bu birliğin gelişmesine izin vermedi. Tabal'ın başına bu kez yine bir Taballı olan Ambaris getirildi, hatta II. Sargon kızını yeni Tabal prensine vererek durumunu iyice sağlama almak istedi. Ancak hemen bir yıl sonra (M.Ö. 715) Ambaris Urartu Kralı Ursa ve Muşki Kralı Mita'ya Asur'u Tabal Ülkesi dağlarından çekmek ve Que'deki Asur topraklarını ele geçirmek için öneride bulundu. Bu olaylar Tabal'ın Muşkili Mita'nın etkisi altında olduğunu göstermeğe yeterlidir. Nitekim II. Sargon Ambaris'ten şöyle söz eder: İyiliğimi unutarak Muşki Kralına güvenen Ambaris.⁴³

M.Ö. 712 yıllarında Tabal, Asurlular tarafından Muşkiler'den kopartıldı; M.Ö. 709'da Asur, güneyindeki Que Bölgesi'nden Muşki üzerine saldırıya geçti. Bu tarihlerde Muşkili Mita birdenbire siyasetini değiştirdi, Asur ile

42 Yiğit, 2000: 178.

43 Sevin, 1982: 234.

yakınlaşmaya başladı; Asur Kralı II. Sargon'a bir elçi heyeti ve armağanlar göndererek, dostluk antlaşması önerdi. Böylece Mita M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında Asur tehlikesini atlatmayı başarmış oldu. II. Sargon ile Mita arasında kurulan bu dostluk antlaşmasından sonra Asur kayıtlarında Muşkiler ve Mita'dan söz edilmez olur. Buna karşılık M.Ö. 8. yüzyılın son yılları ve 7. yüzyılın başlarında Antik Yunan kaynaklarında Muşkili Mita yerine Frigyalı Midas'tan söz edilmeğe başlanır. Bu durum Mita'nın siyasal ilgi alanını batıya çevirdiğini gösterir. Gordion kazılarında ortaya çıkarılan batı kökenli eserlerin hiçbiri M.Ö. 700 yıllarından daha eskiye gitmez. Bu arkeolojik buluntular da Mita'nın batıyla ilk ilişkilerinin M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında olduğu gösterir.⁴⁴

Petrova, Muşki sorunuyla ilgili olarak: “ Herodot tarafından Frig Kralı Midas'tan söz edilişi, Frigya-Midas ve Muşki-Mita arasındaki bağ sorusunu açmıştır.” şeklinde bir yorum yapmıştır. Petrova, Muşki adının Asur kaynaklarında görülen bir halk ismi olduğunu belirtir. Mita ve Midas'ın köken paylaşımındaki fikirlerin, Frig ve Muşki gibi ayrıldığına⁴⁵ dikkat çeken Petrova, Barnett'in tezinde Muşkilerin birkaç Anadolu kabilelerinin bir akrabası olduğuyula ilgili ifadesine karşılık, Frig halkının Balkan unsurundan ayrı düşünölemeyeceğini belirtir. Petrova, “M.Ö. 2. ve 1. bin yıl boyunca Balkanlardaki Brig nüfusunun önemi, ayrı bir etnik topluluk olarak, Hellen uygarlığına etki eden güçlü bir Frig devletinin bir çekirdeğini oluşturmuştur”⁴⁶ ifadesiyle Frigleri Trak kabilesi olan Brigler olarak açıklar.

Asur Kralı II. Sargon'un (M.Ö. 724 – 705) savaştığı Muski kralı Mita ile Yunan efsanelerindeki Frig kralı Midas'ın aynı kişi olduğunu ilk defa Hugo Winckler ileri sürmüştür. Hogarth, Mita kelimesinin Romalılarıdaki Sezar, Hititlerdeki Labarna gibi şahıs ismiyken, sonradan unvan haline gelen bir kelime olduğunu söylemiştir. Muskilerin Friglerle bir ilişkisi olup olmadığı sorunuyla ilgili olarak Gurney'in bu Mita adına dayanarak, Muşkiler Ermenistan yüksek yaylasını, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından önce ele

44 Sevin, 1982: 234.

45 Petrova, 1998: 49-51.

46 Petrova, 1998: 51.

geçirdilerse, Trak asıllı Friglerle aynı olmayacaklarını belirttiğinden ve tek isimden böyle bir sonuca varılamayacağından bahsettiğini açıklar.⁴⁷ Mellink, Midas ile Mita'nın aynı kişi olduğunu kabul etmekle birlikte, Midas isminin Makedonyalı değil, Anadolulu olduğundan bahseder. Midas'ın hem Frig hem de Muşkiler üzerinde egemen olduğunu ileri süren Mellink, onun Frig mi yoksa Muşki mi olduğuna kesin bir yanıt verememektedir.⁴⁸ Wittke, Gordion, Midas Kenti, Beyköy, Konya ve Boğazköy'de Hitit ve Luvi etkilerinin olduğunu göz önünde bulundurarak, kaynaşmış, iç içe geçmiş birtakım farklı kültürel öğelerin varlığının barışçıl bir uyum süreciyle gerçekleştiğini ifade eder.⁴⁹

C. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ VE MERKEZLER

Demir Çağında Orta Anadolu coğrafyasında bulunan merkezler ve bu merkezlerin kazı ve araştırma tarihçeleri, ODÇ'ye ait ç-ç buluntusu veren katmanlar aşağıda belirtilmiştir.

1. Alişar⁵⁰

Yozgat'ın 45 km güneydoğusunda, Sarıkaya ilçesi yakınında bulunan Alişar'da IV. Kültür katı, üç Demir Çağı yapı katından oluşmaktadır. Bunlar eskiden yeniye doğru IVc M, IVb M ve IVa M olarak kodlanmıştır. Bunların üzerindeki yapı katı ise Alişar V olarak adlandırılmıştır. ODÇ boyalı ç-ç' ine IVc M, IVb M tabakalarında rastlanmıştır.⁵¹

⁴⁷ Çaypınar, 1991: 40.

⁴⁸ Mellink, 1965: 320.

⁴⁹ Wittke, 2006: 22.

⁵⁰ 1927-32 yılları arasında Şikago Üniversitesi'nden von der Osten başkanlığında bir ekip tarafından kazılmıştır. Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi aracılığıyla 1992 kazılar tekrar başlatılmıştır. Kazılar Ronald Gorny idaresinde Şikago Üniversitesi'nden bir ekip tarafından yürütülmektedir.

⁵¹ von der Osten, 1937: 468.

2. Boğazköy-Büyükale⁵²

Ankara'nın 160 km kuzeydoğusunda Çorum'un Sungurlu ilçesi yakınlarındadır. Bu önemli merkezdeki kazılar 1931 yılından bu yana K.Bittel, P. Neve, Jürgen Seeher başkanlığında sürdürülmektedir. Büyükkaya'da ve Büyükkale'de araştırmalar yapılmış önemli sonuçlara gidilmiştir. En eski yerleşim ETÇ'ye, bunu izleyen yerleşim Asur Ticaret Kolonileri Çağına tarihlenmiştir. Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk çağlarında siyasi yönetim merkezi olan Boğazköy'de Hitit Devleti'nin yıkılmasından hemen sonraki döneme ait arkeolojik buluntular, Boğazköy'ün bir süre terk edildiğini göstermektedir. Boğazköy'de M.Ö. 9. yy'da başlayan Demir Çağı yerleşimi II katmanda başlar. Opificius bu katmanı kendi içinde alttan yukarı II/8, II/7 ve II/6 şeklinde üç evreli olarak belirlemiştir.⁵³

3. Maşat Höyük⁵⁴

Maşat Höyük, Zile'nin kuş uçuşu 20 km. güneyinde, esas olarak Zile'ye 30 km. uzaklıkta verimli bir ova üzerinde ovaya göre yüksek bir yerde kurulmuş bir Hitit merkezidir. Maşat Höyük'te ETÇ'den başlayıp Eski Hitit (OTÇ) ve Hitit imparatorluk Çağı'nı da (GTÇ) kapsayan demir çağında devam eden tabakalaşma vardır. Demir devrinde yalnız stadel iskân edilmiştir, aşağı şehre yerleşilmemiştir. Demir çağı üç yapı katıdır. Bunlardan en erkeni ODÇ'ye tarihlendirilen III. yapı katıdır. (M.Ö. 8. yy'ın ortası- M.Ö. 650-600)

⁵² 1834'da Charles Texier Hattuşa kalıntılarını bulur. 1906'da Hugo Winckler ve Theodor Makridi Büyükkale'de kazılar ve diğer yerlerde sondajlar yaparlar. 2500 çiviyazılı tablet parçası bulunur. 1907'de Alman Arkeoloji Enstitüsü ile Alman Sark Cemiyeti'nin ilk kazısı: Winckler ve Makridi'den başka Otto Puchstein başkanlığında bir grup çalışır. Görünürdeki kalıntılar çok sayıda plan ve fotoğraf ile ilk olarak eksiksiz bir şekilde belgelenir ve arazinin daha doğru bir topoğrafik haritası çıkarılır. 1931-39 ve 1952'den günümüze kadar ise Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün, Alman Sark Cemiyeti'nin uzun yıllar süren katkılarıyla yürüttüğü ve başkanlığını Kurt Bittel (1977'ye kadar), Peter Neve (1993'e kadar), Jürgen Seeher (2005'e kadar) ve Andreas Schachner'in yaptıkları kazılar vardır.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Opificius, 1965: 85-88.

⁵⁴ Kazı Çalışmaları 1973 yılında Tahsin Özgüç tarafından başlatılmıştır.

GDÇ II. ve I. Tabaka ile temsil edilmektedir. Maşat höyükte son Frig katı üstünde, onu kapatan daha geç bir çağın yerleşimi yoktur.⁵⁵

4. Midas Şehri⁵⁶

Kent tabanı kayalık olduğu için sağlıklı bir katmanlaşma ve dolayısıyla bilimsel sonuçlardan bahsedilememektedir.⁵⁷ Burada bulunan iç içe daire ve dalgalı çizgi bezeli ç-ç parçaları Gordion tahrip katmanı ç-ç'leri ile çağdaş olup M.Ö. 8 yy sonlarına tarihlenmektedir. Bir başka parça üzerinde görülen dağ keçisi betimi Gordion ve Alaattin Tepe örnekleriyle benzerdir ve M.Ö 8 yy ikinci yarısındaki linear stildeki hayvan biçimini örnekler.

5. Kültepe⁵⁸

Kayseri – Sivas karayolunun 20 km bulunan Kültepe'nin, en eski yerleşimi ETÇ'ye ait olup bunu Asur Ticaret Kolonileri Çağı izlemektedir. Bundan sonraki dönem ise iki yapı katı şeklinde saptanmış olan demir çağıdır. Bunlardan erken olan yapı katı iki evrelidir ve ODÇ'ye (M.Ö. 9. yy ortaları – M,Ö. 7. yy ortaları) geç olan yapı katı ise tek evrelidir ve GDÇ'ye tarihlenmektedir.⁵⁹

55 Özgüç, 1982: 19-22.

56 1937-39 yılları arasında İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü tarafından, daha sonra H. Çambel başkanlığında devam etmiştir. Albert Gabriel kentin topoğrafya ve mimarisini incelemiştir. Kazılarda ele geçen eserler Emilie Haspels tarafından yayınlanmıştır.

57 Özkaya, 1995: 74.

58 Kültepe'yi 1881'de ilk kez ziyaret eden Th. G. Pinches, ilk kazıyı (1893–1894) yürüten ise Ernst Chantre'dir. Onu 1906'da H. Winckler ve H. Grothe'nin yine Tepe'de yürüttükleri kısa süreli kazılar izlemiştir. B. Hrozny 1925'de önce Tepe, sonra ilk defa, Karum'da kazı yapmıştır. Karum'da açığa çıkardığı 1000 tablet bu yazılı belgelerin esas kaynağının Tepe'de değil, aşağı şehirde yani Karum'da olduğunu göstermiştir. Kültepe'de ilk sistemli kazılar Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından 1948 yılında, Türk Tarih Kurumu adına başlatılmış olup, kendisinin 2005 yılındaki vefatına kadar sürdürülmüştür.

59 Özgüç, 1971: 1 vd.

6. Gordion (Yassihöyük)⁶⁰

En erken yerleşme ETÇ'de başlamıştır. Höyükte Asur Ticaret Kolonileri Çağı, Eski Hitit Çağı ve Hitit İmparatorluk Çağı'na ait yapı katları saptanmış ve Hitit yerleşmesinden EDÇ yerleşmesine kademeli olarak geçilmiştir. Burada M.Ö. 10. yy'a tarihlenen ç-ç ele geçmiştir. M.Ö. 8. yy'da karşımıza çıkan Frig yerleşimi tüm höyük üzerinde görülmektedir. Bu yapı katı M.Ö. 676'da Kimmerler tarafından tahrip edilerek yakılmıştır⁶¹.

Orta Demir Çağına ait linear stildeki ç-ç örnekleri Gordion, Alaattin Tepe gibi yerleşim merkezlerinin haricinde Tümülüs buluntularında da görülmekte olup ayrıca kronolojik açıdan erken örnekleri barındırmaktadır. Bu açıdan Tümülüs buluntuları içerisinde yer alan ç-ç örnekleri önem kazanmaktadır.

Körte kardeşler Tümülüs III'ü M.Ö. 8. yy'a Kimmer istilasını öncesine tarihlemişlerdir. Tümülüs III gösterdiği yapısal özellikler ve ölü gömme adetleri bakımından Tümülüs W ve Tümülüs P ile benzerlik gösterir. Bu nedenle bu üç tümülüsün yapılışı arasında önemsenecek bir zaman farkı olması düşünülemez.⁶² Young da Körte kardeşler gibi Tümülüs W'nin, III ve P ile çağdaş olduğunu söyler ve bu tümülüsü Kimmer istilasından öncesi M.Ö. 8. yy'ın son çeyreğine ait tarihler. Young Gordion'daki Tümülüsler içerisinde en eski tarihli olanın Tümülüs W olduğunu söyler.⁶³

Gordion'un linear stildeki hayvan betimleriyle bezeli seramiklerinin ilk örnekleri Tümülüs III'de ortaya çıkarılır (Lev. 9A-9B; 4A-4B; 5A). Daha sonra Konya Alaattintepe (Lev. 5C; 8A-8B) ve Midas kentinde (Lev. 8C) benzer

60 İlk kez 1901'de Alman arkeologlar Gustav ve Alfred Korte kardeşler kazılar yapmaya başladılar. 1950-1974 yılları arasında Amerika Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesinin sponsorluğu altındaki Gordion Projesi kazıları Rodney S. Young başkanlığında yürütülmüş, başkanlığı önce Keith DeVries ve 1987 yılında G. K. Sams devralmıştır. 1988 yılından itibaren Mary M. Voigt arazi yöneticiliği görevini sürdürmektedir. 2004'te Andrew Goldman altı açma kazmıştır ve değişik eserler ortaya çıkmıştır. Kazı çalışmaları günümüze dek sürmektedir.

61 Dönmez, 1994: 17.

62 Körte, 1904: 98.

63 Young, 1960: 232.

ürünlerin saptanması biçimin salt Gordion ile sınırlı olmadığını batı Frigya'da yaygın olduğunu kanıtlar. Linear stildeki hayvan betimli örnekler veren Tümülüs III ve Tümülüs P bulguları kent merkezlerine oranla daha erkendirler. Tümülüs III ve P Gordion'daki M.Ö. 7. yy başında gerçekleşen Kimmer yağmasından hemen önceye tarihlenmektedir. Bu örnekler yakın benzerlerini Gordion tahrip katmanında bulmaktadır. Bu da bize erken 7, geç 8. yüzyılda erken Frig şehir yerleşiminin son yıllarında bu üsluptaki eserlerin kullanıldığına dair yeterli kanıtlar sunar.⁶⁴

Gordion'un linear stildeki hayvan biçemi buluntu durumları göz önüne alındığında tahrip katmanında daha az, fakat çoğunlukla tahrip katmanından sonra görülmektedir. Fakat bu parçalar teknik, biçim ve özellikle hayvan betimleri açısından değerlendirildiklerinde M.Ö. 8. yy'da yaygın olan ve Kimmer saldırıya kesilen Gordion'un devetüyü üzerine kahverengine bezenmiş ürünleriyle eşleştiklerinden buluntu durumlarından daha erkene ait olmalıdırlar. Daha geç katmanlarda ortaya çıkmalarının nedeni Gordion'un yeniden yapılanması sırasında yerlerinden oynatılmalarıdır. Bütün kanıtlar linear stildeki hayvan biçiminin M.Ö. 7. yy başlarında gerçekleşen Kimmer saldırılarıyla kesildiğini ve bu tarihten sonra devam ettiğini gösteren hiçbir veri bulunmamakta ve dolayısıyla biçimin terk edildiğini göstermektedir. M.Ö. 7. yy sonlarına doğru kentin yeniden inşası ile iki rengin egemen olduğu farklı bir hayvan biçimi geliştiği anlaşılmaktadır.⁶⁵

7. Konya Alaattin Tepe

Konya il merkezinde yer almaktadır. 1941 yılında R.O. Arık tarafından açılan bir sondajda ortaya çıkarılan devetüyü hamurlu ve kahverengi bezekli seramikler, bezeme ve teknikleri açısından Gordion ürünleriyle benzer özelliklere sahiptirler ve Gordion etkisinde yerel üretim oldukları açıktır.

⁶⁴ Sams, 1974: 169.

⁶⁵ Sams, 1971: 170.

Dolayısıyla bunlar da Akurgal'ın tarihlendirdiği gibi M.Ö. 8. yüzyıl sonları ve erken yedinci yüzyıla aittirler.⁶⁶

8. Pazarlı⁶⁷

Çorum il merkezinin yaklaşık otuz kilometre güneyinde bulunan Pazarlı ören yeri, yapılan kazılar sonucunda en erken yerleşimin GKÇ 'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Bunu ETÇ, Hitit Çağı ve üç evreli olarak saptanmış demir çağı yerleşimleri izlemiştir. Pazarlı'nın en önemli devrini Demir Çağı temsil etmektedir.⁶⁸

9. Kaman-Kalehöyük⁶⁹

Kaman – Kalehöyük Kırşehir ili, Kaman ilçesinin 3 km doğusunda yer almaktadır. Yüzey araştırmaları sonucunda en erken yerleşim ETÇ'ye tarihlendirilmiştir. En erken yapı katını Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit Çağına tarihlendirilen III. yapı katı oluşturmaktadır. Demir Çağını temsil eden II. Yapı katının d evresi EDÇ, c ve b evreleri ODÇ'ye ve a evresi ise GDÇ'ye tarihlendirilmiştir⁷⁰.

⁶⁶ Akurgal, 1995: 43-48.

⁶⁷ 1937-38 yıllarında Türk Tarih Kurumu adına Dr. Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok tarafından araştırılmıştır.

⁶⁸ Koşay 1939, Koşay 1941

⁶⁹ Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi tarafından yürütülen kazı çalışmaları, 1986'dan beri Sachihiro Omura başkanlığında gerçekleştirilmektedir. Kazı çalışmaları ile bağlantılı olarak, yakın çevrede bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir.

⁷⁰ Omura, 1992: 324.

10. Göllüdağ

Niğde'nin yaklaşık 60 km kuzeyinde yer alan Göllüdağ'da yapılmış kazılar sonucunda ODÇ ve GDÇ'nin başlarına tarihlendirilen bir yerleşme saptanmıştır.⁷¹

11. Alacahöyük

Çorum ilinin 50 km güneybatısında ve Alaca ilçesi sınırları içerisindeki höyükte dört kültür katı saptanmıştır. IV. kültür katı Geç Kalkolitik Çağı bunu izleyen III. kültür katı ETÇ'ye, II. Kültür katı Eski Hitit, Hitit İmparatorluk Çağı'na, I. Kültür katı Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir.⁷²

12. Kululu

Kululu Kayseri'ye 84 km. uzaklıkta olup, kazılar kaletpe denilen sitadelde yapılmaktadır. Kululu'da yapılan kazılar sonucu en erken yerleşimin ODÇ 'ye en geç yerleşimin ise Roma Çağı 'na ait olduğu anlaşılmıştır. V. Yapı katı Demir Çağı 'nı temsil etmektedir.⁷³

13. Suluca Karahöyük

Hacıbektaş Höyüğü olarak da bilinen Suluca Karahöyük, Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesindedir. En erken yerleşimi ETÇ'de başlamış, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Çağlarında devam ettiği saptanmıştır. Demir Çağı ise Frig

⁷¹ Tezcan, 1992: 1.

⁷² Koşay – Akok, 1966: 5.

⁷³ Özgüç, 1971: 38.

Çağının Erken ve Geç dönemlerini yansıtan ODÇ (M.Ö. 8.yy – M.Ö. 7. yy'ın ilk yarısı, III. tabaka) ve Geç Demir Çağı olarak ikiye ayrılmıştır.⁷⁴

14. Sultanhanı Höyüğü

Kayseriye 50 km uzaklıkta olan Sultanhanı Höyüğünde yapılan kazılarda III. ETÇ'ye, II. Demir Çağına tarihlenmiştir. II. Tabakayı oluşturan Demir Çağı, Erken ve Geç olarak ikiye ayrılmaktadır. Erken evre ODÇ'ye, geç eвре GDÇ'ye tarihlendirilmiştir.⁷⁵

15. Eskiyapar

Eskiyapar, Çorum ili, Boğazkale ilçesinin yaklaşık 25 km doğusunda, Alacahöyük'ün 6 km güneybatısındadır. Kazılar sonucunda, 8-6. tabakalar ETÇ'ye, 5-3. tabakalar Eski Hitit Çağı'na, 2. tabaka Hitit İmparatorluk Çağı'na ve 1. tabaka ise Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. 1. tabaka erken ve geç olmak üzere ODÇ ve GDÇ'yi temsil etmektedir.⁷⁶

16. Aktepe Höyük⁷⁷

Tokat'ın 29 kilometre güneyinde Çamlıbel bucağının doğusundadır. Aktepe'den Boğazköy'e ulaşım Maşat Höyük üstünden de yapılmış olmalıdır. ETÇ, Hitit çağında olduğu gibi Demir Devri'nin ilk yarısında da iskân edilmiştir. Hitit katlarının üstünde bu çağ evlerinin kerpiç duvarlarını, oda ve ocak tabanlarını izlemek mümkündür. Bu çağda aşağı şehir Alişar, Kültepe ve Maşat Höyük'te olduğu gibi iskân edilmemiştir.⁷⁸

⁷⁴ Balkan - Sümer, 1968: 16.

⁷⁵ Emre, 1973: 86-118.

⁷⁶ Bayburtoğlu, 1979: 296.

⁷⁷ Aktepe höyüğünde 1899 yılında J.G.C. Anderson, 1947 yılında Kılıç Kökten ve 1976-1977 yıllarında Birsal Özcan tarafından araştırma yapılmıştır

⁷⁸ Özgüç, 1978: 38-39.

İKİNCİ BÖLÜM

A. TEKNİK ÖZELLİKLER

Kızılırmak kavsı içinde yer alan Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Maşat Höyük, Kayapınar, Eskiypar, Alishar Höyük ile Kızılırmak'ın güneyinde bulunan Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı ve Porsuk gibi önemli yerleşmelerde ele geçmiş bulunan, Alishar IV olarak bilinen, özellikle stilize edilmiş siluet tekniğindeki geyik figürleri ile tek merkezli daire motiflerinden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş boya bezekli çanak-çömlek grubu, Orta Demir Çağı'nın özellikle Kızılırmak kavsı içi ile güneyindeki karakteristik özelliğini oluşturur. Kızılırmak kavsinin batısı ile güneybatısında ise Gordion, Midas Şehri ve Alaattin Tepe'den bilindiği üzere siluet geyikli bezemeye sahip Alishar IV türü çanak-çömlek sayıca çok azdır ve bunlar büyük olasılıkla ithaldir. Bu kesimin yerel çanak-çömleğinin ise linear stilde bezenmiş olduğu söz konusu bu yerleşmelerde ele geçmiş olan örneklerin sayısal fazlalığından anlaşılmaktadır.⁷⁹

Orta Anadolu'da Demir Çağı boyunca kullanılan Figüratif bezemelerin yer aldığı metoplardaki boşlukların doldurulmasında da kullanılan ortak merkezli daireler süsleme motifleri içerisinde en önemlilerinden birisi olup kompozisyonlarda daima yardımcı motif olarak kullanılmıştır. ODÇ'de ana unsur olarak hiçbir zaman kullanılmamış olup GDÇ'de tek merkezli daire motifleri doğrudan astar üzerine çizilmiş veya açık renk zeminli çerçeveler içerisinde ana unsur olarak kullanılmıştır.⁸⁰ Orta Anadolu ODÇ boya bezekli ç-ç'sinin tipik motiflerinden olan tek merkezli daireler Kızılırmak kavsinin doğu ve batısında uygulanan her iki stilin ortaklaşa kullandıkları en belirgin motif

⁷⁹ Köroğlu, Dönmez, "Phryg Ülkesi", <http://www.turkinst.org/tr/dosyalar/frig/index.htm>

⁸⁰ Dönmez, 1994: 336.

kap yüzeylerindeki boş alanların doldurulmasına yarayan, pergelle çizilmiş tek merkezli dairelerdir.⁸¹ Ortak Merkezli Daire bezeği Grek veya Kıbrıs kökenli değildir.⁸²

Kilikyalı çömlekçiler Grek ithal seramiğinden – Geometrik ve Orientalizan Stil – hiç etkilenmemişlerdir. Çömlekçilerin süsleme konusunda çok tutucu oldukları söylenebilir. Buluntu merkezlerinde yerli olarak tanımlanan örnekler bir başka kentte görmek mümkün değildir. Bunun için en güzel örnek Kilisetepe seramiğidir. EDÇ'ye ait yarım konsantrik dairelerle oluşturulan dekorasyonun benzerlerine bir başka kentte rastlamak mümkün değildir. Bu durum biochrome türü kaplar içinde geçerlidir. Kilisetepe'de Grek Geometrik seramiğinin ele geçmemesi, yarım tam ortak merkezli dairelerin Grek etkisi olmaksızın ortaya çıkışının iyi bir göstergesidir. Bize göre bu gelenek yerli Anadolu çömlekçilerinin bir buluşudur ve Kilikya'nın batısındaki ve kuzeyindeki bölgelerde bezek aynı zamanda kullanılmıştır.⁸³ Aynı şekilde H. Bahar Konya ve civarında gerçekleştirdiği yüzey araştırmalarında konsantrik dairelerle süslenmiş mahallî seramikler bulmuştur. En çok tercih edilen biçimler kâseler ve tabaklardır. Bu kapların iç yüzeyleri yatay bantlar ve konsantrik dairelerle süslenmiştir.⁸⁴

Kapların şekillendirilmesi ve süslemesi ile ilgili metotlar aşağıda kısaca belirtilmiştir.

Hamur rengi: Kapların pişirildikten sonra kazandığı ve çeper kesitlerinde görülebilen renklere dir. Pişme nedeniyle oluşan renk değişiklikleri göz önüne alınmadan, kilin kendi rengi belirlenmeye çalışılır.⁸⁵

Astar: Kap yüzeylerinin sulandırılmış kille kaplanarak düzgün bir görünüm elde etme ve gözenekleri kapatma işlemine verilen isimdir. Bu işlem sulu kilin kap üzerine fırça ile sürülmesi, kabın üzerine astarın akıtılması ya

81 Sevin, 2003b: 266.

82 Hanfmann, 1963: 157-158.

83 Arslan, 1998: 84.

84 Bahar, 1999a: 3.

85 Çalışkan, 2005: 11.

da kabın sulu kile daldırılması yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Astarlama kabın kendi kili kullanılarak yapılmışsa, astar rengi için “hamurunun renginde” tanımı kullanılır, eğer farklı renkte kilden hazırlanmışsa bu renk ayrıca belirtilir.⁸⁶

Katkı: Kilin içine bilinçli olarak karıştırılan maddelerdir. Biçimlendirmenin kolay olması ve kilin dayanıklılığını artırarak kabın kuruma-pişme sırasında çatlamasını önlemek amacıyla kile çeşitli katkı maddeleri eklenir. Hamura karıştırılmış olan katkı maddeleri, keramik kırığında düzenli bir doku oluşturmamasından tanınır. Taneleri 1 mm.³ den küçük ise “ince kum katkılı”, 1-2 mm.³ kadar ise “orta kum katkılı” ve 2 mm.³ den daha büyükse “kaba kum katkılı” olarak sınıflandırılır.⁸⁷

Pişme: Biçimlendirilen kapların, gölge bir yerde bekletildikten sonra sertleştirmek amacıyla ateşte tutulmasına verilen isimdir. Pişme durumları kabın yüzeyine ve kesitine bakılarak belirlenir. Öz tamamen siyah renkteyse “kötü pişirilmiş”, iç ve dış çeperler hamurun renginde, öz siyah renkteyse “orta pişirilmiş”, öz tümüyle hamurun kendi rengindeyse “iyi pişirilmiş” tanımları kullanılır. Kaplarda pişme nedeniyle görülen renk değişiklikleri ise “alacalı” olarak belirtilir.⁸⁸

Yapım: Kapların elde ya da çömlekçi çarkında yapıldığını belirtmektedir. El yapımı çanak çömlek, bir kil topağının içinin elle çukurlaştırılarak kap şekline sokulması yöntemidir. Bu yöntemle yapılmış kapların cidarlarında yatay eksende düzensiz dalgalanmalar görülür. Çarkta biçimlendirilmiş kap üzerinde, özellikle yok edilmedikleri takdirde düzenli çark izleri görülür. Bu izlerin seyrek ya da sık olması çömlekçi çarkının yavaş veya hızlı dönmesi ile ilişkilidir.⁸⁹

Kızılırmak kavsının doğusundaki merkezlerde yer alan ç-ç’nin tamamı çark üretimi olmakla beraber, bazı el yapımı çömleklerde vardır. Çark izleri,

⁸⁶ Çalışkan, 2005: 11.

⁸⁷ Çalışkan, 2005: 11.

⁸⁸ Çalışkan, 2005: 11.

⁸⁹ Çalışkan, 2005: 12.

yüzeyler perdahlandığı için, dışta tam belli değil, ancak ağız kenarları ve iç kesimlerde görülebilmektedir. Çark üretimine uygun olmayan bazı biçimlerde ise öğeler çarkta şekillendirildikten sonra el ile birbirlerine eklenmiştir.⁹⁰ Kızılırmak kavsinin batısındaki merkezlerde bulunan ç-ç'lerde çark üretimidir. Ancak, çarkta üretildikten sonra gerekli şeklin verilebilmesi için elle biçimlendirilmiş örnekler de vardır. (rhytonlar, askoslar ve zoomorfik vazolar). Biçimlerin oluşturulmasının yanı sıra, yüzeyin perdahlanması ve parlatılması amacına yönelik olarak da çark kullanılmıştır.⁹¹

Pergel: Ortak merkezli dairelerin yapımında pergel çok sık kullanılmıştır. Seramik yüzeylerinde yer yer görülen pergel ayağı izleri, pergel kullanımını göstermektedir. Pergel haricinde dikdörtgen bir plakaya yerleştirilen fırçalar ile plakanın her iki ucuna birer çubuk yerleştirilmiştir. Çubuklardan biri aletin bir pergel gibi kullanımını sağlamak üzere alt bölümü sivri uçlu, üst bölümü ise elle çevirmek için uzun yapılmıştır. Diğer çubuk ise fırçalar ile aynı boyutta ve seramik yüzeyini çizmemesi için yuvarlak uçlu yapılmıştır. Böylece kısa çubuk bütün fırçaların eşit basınçta kalmasını ve dolayısıyla eşit kalınlıkta ve temiz dairelerin yapımını sağlamıştır.⁹² Bu çok sevilen bezeme öğesi Orta Anadolu'nun Doğu ve Batısında uygulanmıştır. İç içe daireler elle ya da pergelle çizilmiştir fakat çoğunluk elledir. Çok ilkel görünümlü, tek halkalı, noktalı ya da noktasız çizilmiş daireler uygulamanın erken örnekleri olup pergel çizimli halkaları çoğalmış daireler ise gelişmiş uygulamalardır.

Baskı: Konsantik daire ile süslenmiş kapların bazılarında pergel ayağı izi görülmemesi ve dairelerdeki renk tonlarının aynı olması, motifin pergel yanında baskı metodunun kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bir kap üzerinde onlarca ortak merkezli dairenin kusursuz ve eşit büyüklükte pergel ile yapılması imkânsızdır.⁹³

90 Özkaya, 1995: 36.

91 Özkaya, 1995: 77.

92 Papadopoulos, Vedder, Schreiber, 1998: 507-529.

93 Arslan, 1998: 27.

Fırça: Kaplar üzerinde iki türlü fırça kullanılmıştır. Bunlardan birisi tek uçlu diğeri tarak denilen çok uçlu fırçalardır.⁹⁴

Perdahlama: Kapların yüzeyinde parlaklık elde etmek için perdah ağacı, çakıl taşı veya akik taşı gibi aletler kullanılmaktadır. Deri sertliğinde kuruyan kapların yüzeyleri bu tür aletlere sürtülerek parlak bir yüzey elde edilmiştir. Perdahlamada kullanılan aletin yatay veya dikey kullanılmasına bağlı olarak yüzeyde hafif yivler oluşmaktadır.⁹⁵ Kap yüzeyinde bu işlemin izleri görülemiyor veya çok az görülüyorsa ve daha parlaksa “iyi açıklı” tanımı kullanılmaktadır.

Boyama: Orta Anadolu’nun Doğu merkezlerinde Bezemeli vazolarda yüzey rengi hemen her zaman devetüyü, ya da sarının değişik tonlarındadır. Renk tercihi ise, genelde kahverengiye yönelik olup, zaman zaman siyaha da yer verilmiştir. Kullanılan renkler bütün örnekler üzerinde mat ve donuktur. Parlak glaze boyanın kullanıldığına dair kanıtlar belirlenememektedir. İki renk boyama ender uygulanmış bazı vazolarda kırmızı ve kahverenginin beraber kullanılmıştır. (Lev. 17A)⁹⁶

Bu dönemde kullanılan renkler, doğu ve batı merkezlerinde her zaman mat ve donuktur. Kahverengi ve çeşitli tonlarının egemen olduğu boyamada ikinci tercih genelde siyahtır. Batı merkezlerinde bu renklerin ikisi birlikte aynı vazo üzerinde genelde görünmez. Ancak iki renkli bezeli vazolarda kırmızı ve siyahın beraber kullanıldığı gözlenmektedir. Kırmızının kullanımı siyahın yayında çok sınırlıdır ve ikinci renk durumundadır. Siyah daha çok erken örneklerde egemenken kahverengi her dönemin tercih edilen rengi olmuştur. Boyalı seramiklerde boyanın doğrudan hamur yüzeyine sürüldükten sonra cilalanması yoluna gidilmiş böylece boyanın aşınıp dökülmesi engellenmiştir.⁹⁷

⁹⁴ Papadopoulos, Vedder, Schreiber, 1998: 507-529.

⁹⁵ Arslan, 1998: 28.

⁹⁶ Özkaya, 1995: 37.

⁹⁷ Özkaya, 1995: 79.

Kil ve Fırınlama: Doğu merkezlerde çıkarılan seramiklerde izlenen gelişim kalın duvarlı ve kaba hamurlu olanlardan daha ince duvarlı ve niteliklilere doğrudur. Dolayısıyla, seramiğin ileri aşamasında hamur daha ince ve katkı maddelerinden ya arındırılmış ya da iyice yoğrularak bunların kaybolması sağlanmıştır. Yüzeyin perdahlanması, astarlanması ve bezemede kullanılan renklerin tercihinde kaba olan seramiğe oranla, fazla bir değişiklik olmamasına karşın daha parlak bir yapı görülür. Hamurun hazırlanması ve işlenmesi çömlek tür ve biçimlerine göre değişkenlikler göstermektedir.

Boyalı seramiğin erken türlerinde hamur kaba ve katkılıdır. Katkı maddeleri sonucu zaman zaman oluşan pürüzler yüzeyde gözlenebilmektedir. Yüzeyler grimsi sarı ile kırmızımsı sarı arasında değişen renk özellikleri göstermektedir. Sert, metalik yapı içeren çömlek yüzeylerinde olasılıkla fırınlama sonucu oluşan renk dalgalanmaları görülür. Bezemeli ve tek renkli örneklerde yüzey her zaman ya hamurun renginde ya da aynı hamurun arıtılmış tortusundan oluşturulan ince astar ile kaplanmış ve az da olsa parlatılmıştır.⁹⁸

Batı merkezlerinde bulunan seramikler de Grimsi siyahtan kırmızı ve devetüyünün çeşitli tonları halinde değişiklik gösteren hamur bütün vazolarda aynı niteliği göstermez. Genel olarak bir cins topraktan oluşturulan hamurun niteliği toprağın elenmesi, yoğrulması, katkı maddelerinden ve hava kabarcıklarından arındırılması ile doğru orantılıdır. Bunun yanı sıra fırının ısı koşullarıyla da değişkenlik gösterebilir. Kaba hamurlular hariç bütün ç-ç iyi yoğrulduğu ve hava kabarcıklarından arındırıldığı görülmektedir. Fırının ısı derecesi ve yüzeylerine sürülen boyanın etkisiyle hamur kırmızı ve devetüyünün değişik tonlarında renk kazanmıştır. Kalın duvarlı çömleklerde yüzeyin pürüzlerini gidermek amacıyla ince bir tabaka şeklinde astarlandıkları görülmektedir. Kalın duvarlı çömlek kesitlerinde iç kesimlerin siyah dış yüzeylerinin ise açık renkli olmasından ötürü fırınlamanın yetersizliği

98 Özkaya, 1995: 36-37.

anlaşılmaktadır. İnce duvarlı örneklerde ise içte ve dışta aynı rengin görülmesi yeterince fırınlandıklarını göstermektedir⁹⁹. Çömlek yüzeylerinde uygulanacak bezekler ile zıtlık oluşturacak ve onları vurgulayacak şekilde taban elde etme yoluna gidilmiş; ince katkısız ve iyi yoğrulmuş hamurlu olanlarında yüzeyler hamur renginde bırakılarak perdahlama yöntemi tercih edilmiştir. Buna karşın, kaba ve katkılı hamurlularda yüzeyde pürüzler oluşacağından ya aynı hamurun arıtılmış tortusundan ya da ince sulu kille astarlanarak düzgün bir yüzey elde edilmesi yoluna gidilmiştir. Yüzeyin düzeltilip parlak bir görünüm kazanması için uygulanan bir başka yöntem ise vazo daha nemli iken çarkta döndürülerek pürüzlerin giderilmesidir. Astar panel tekniğinin (vazonun sadece bezeme yapılacak kesimi beyazımsı bir astarla kaplanır diğer alanlar hamurun renginde bırakıldığı bir teknik) boyalı seramiğin erken örneklerinden beri uygulandığı bilinmektedir. Renk olarak kremsi beyaz veya açık devetüyünün tercih edildiği bu yöntemde amaç bezeme için etkileyici bir ortam elde etmektir. Astar maddesi ince tabakalar halinde sürüldüğünden kolayca aşınıp dökülme yapmaktadır.¹⁰⁰

B. FİGÜRATİF BEZEME GÖRÜLEN KAP FORMLARI

Bugüne kadar yapılan kazılarda bulunan üzerinde figüratif bezemeler görülen ç-ç formları fazla çeşitlilik göstermemektedir.

99 Özkaya, 1995: 78.

100 Sams, 1971: 42.

1. Kraterler

Orta Anadolu Demir Çağ merkezlerinde en çok kullanım gören biçimin krater olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Bunların teknikleri, şekilleri ve bezemeleri bakımından aynı özelliklere sahip oldukları ve birbirlerinden belirgin şekilde ayrılmadıkları gözlenmektedir. Bu kaplar iki (lev. 10A-B,16A-B) veya dört (lev. 14A-B) kulpludurlar. Az da olsa 3 kulplu örnekler de vardır ve kulpların tepe noktalarında makara benzeri çıkıntılar görülmektedir.¹⁰²

Kraterler genellikle geniş ağızlı ve geniş karınlı olup, yuvarlak dipli, kesik ya da halka tabanlıdır. Bazıları dar ağızlı uzun boyunlu, diğerleri ise kısa boyunlu ve geniş ağızlıdır. Kulpları karın ve omuz-boyun geçişindedir. Alt yarıları hamur renginde olup üst kısımlar boyunda dâhil olmak üzere bezeme kapsamına alınmıştır. Ağız kesitlerine göre ikiye ayrılırlar: birincisi ağız kenarları düz bir yüzey halinde olan keskin profillilerdir. Bunların ağız kenarlarının içi bezelidir ve ağız genişlikleri yaklaşık olarak gövdenin en geniş yeri kadardır. (lev. 12A, 13B, 14A). İkinci grupta ise ağız kenarları dışa dönük olup içteki bezeme amaçlı düz yüzey yoktur.¹⁰³ (lev. 15A)

Kaba hamurlu ve kalın cidarlı olanlar bütün merkezlerde en erken örnekleridir. (lev. 12A, 14A) İnce hamurlu ve daha nitelikli olanlar ise ilk örneklerle göre gelişkin ve izleyen dönemin ürünüdürler. (lev. 16A)¹⁰⁴

Kraterlerin üzerindeki betimler sebebiyle Suriye'den Anadolu'ya gelmiş olmaları gerekmektedir. Kuzey Suriye'deki yaygın biçimler arasında omuzdan kulplu vazolar ve kraterler yaygındır. Kraterler Kuzey Suriye'nin yanı sıra doğu ve batı Anadolu'da ve yakın benzerlerine ise Kargamış'daki Yunus Mezarlığı'nda ortaya çıkarılmışlardır.¹⁰⁵ Böylelikle kraterlerin üzerindeki bezeme öğeleri ile beraber Kuzey Suriye'den gelip Anadolu çömlekçiliğini

101 Opificius, 1965: 81-89., Özgüç, 1971: 21 vb., Özgüç, 1982: 54 vd.

102 Özkaya, 1995: 38.

103 Özkaya, 1995: 39.

104 Özgüç, 1982: 54.

105 Woolley, 1939: 11-37.

etkilediği görülmektedir. Eğer Grek dünyasına ait biçimler olsalardı coğrafi yakınlık nedeniyle öncelikle Gordion'da tanınmaları beklenirdi.¹⁰⁶

2. Pitolar

Gordion'un tahrip katmanı ve sonrasına ait buluntulardan büyük boyutlu kalın duvarlı seramik parçaları bezemeleri ve teknikleri ortak özellikler göstermekte olup, bu açıdan tahrip katmanı ürünleri oldukları anlaşılmakta, kentteki yeniden yapılandırmalar sırasında yerlerinden oynatılmış oldukları düşünülmektedir. Boyutları nedeniyle olasılıkla depolama amaçlı pitolarla ait oldukları sanılan bu parçaların (lev. 6A-6C,7B) önemleri üzerlerinde betimlenen linear stildeki hayvan biçiminin özgün örneklerini yansıtmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

3. Testiler

Gordion buluntuları arasında sayısal olarak en büyük kümeyi testi ve onun türevlerinden oluşan kap biçimleri oluşturmaktadır. Kendi aralarında bazı şekil farklılıkları gösterdiklerinden dolayı çeşitli tiplere ayrılırlar.

a) Yuvarlak ağızlı testiler: Bu testiler Gordion kent merkezinin (Lev. 5C) yanı sıra Tümölüs P (Lev. 1A, 2A) , Midas Kenti (Lev. 8C), Alaattin Tepe'de (Lev. 8A-8B) de görülmektedir. Yuvarlak gövde ve düz ağızla sonlanan yüksek boyun, ağız kenarından ve omuzdan bağlantılı yüksek tekil kulpla özetlenecek ana özelliklere sahip testiler, kullanım açısından iki ana kümeye ayrılabilir. Büyük boyutta olanlar, servise yönelik sürahi işlevli olup dar halka dipli ve kulpların üst noktaları makara benzeri çıkıntıya sahiptir. (Lev. 1A, 2A, 3A) Küçük olanlar ise küçük yuvarlak gövdeli, silindirik boyunlu genellikle düz tabanlı, hafif kışa taşkın ağızlı olup, içki içmeye yönelik maşrapa ya da kadeh gibi kullanılmıştır. Orta Anadolu'nun doğu merkezlerinde görülen maşrapalar batısına oranla daha küçük, ince hamurlu ve ince cidarlı olup daha ileri tarihlere aittirler.

¹⁰⁶ Özkaya, 1995: 40.

¹⁰⁷ Sams, 1971: 190 vd.

Geç geometrik dönemde Grek dünyasında görülen benzer ürünler, basık küçük gövdeleri, yüksek boyunları ve uzun kuplarıyla orantısız bir yapı sergilerler. Oranlarındaki uyumsuzluk ve özensiz yapılarıyla Frig testilerine göre daha niteliksizdirler. Grek ürünlerinden daha nitelikli ve özenli işçiliğe sahip Frig testilerinin kökeninin Grek olması düşünülemez. M.Ö. 8. yy'ın ilk yarısında Gordion'da en erken örneklerine rastlanan bu ürünlerin Grek ürünleriyle çağdaş ya da daha evvel olması yukarıdaki görüşü ayrıca desteklemektedir.¹⁰⁸

b) Gaga ağızlı testiler: Tabana doğru genişleyen basık gövdeleri dar tabanlı, ince boyun ve dışa taşkın ağızlarıyla özgün bir yapı sergilerler. Ağız kenarından ve karnın en geniş yerinden bağlantılı yüksek şerit kulplarının tam karşısına ağız kenarı gaga benzeri uzatılarak akıtacak elde edilmiştir.¹⁰⁹ (Lev. 4B)

c) Küçük boyutlu emzikli testiler: Bu testinin en belirgin özelliği, gövdelerinin yan taraflarına eklenmiş ve bağlantı yerlerinde süzgeç olan uzun emzikleridir. Emzikler genellikle kulpun sol tarafında ve dik açı oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Bu testiler, biçimsel farklılıklarından dolayı iki gruba ayrılırlar: birinci grup, basık geniş gövdeli, kısa boyunlu ve düz ağızlı olanlardır. Bunlar ağız kenarı ve omuzdan bağlantılı yüksek şerit kulpları üst noktalarından makara yerleştirilmiştir. (Lev. 9A) Yarım yuvarlak tekne biçimli emzikler gövde genişliğinin biraz altından ve omuzdan bağlantılı olup bu noktalarda dar kısa bir köprü ile gövdeye iliştilmişlerdir. İkinci grubu ise, ağızları dışa taşkın ve kısa boyunlular oluşturur. Bunlarda gövde yuvarlak ve geniş, tabanlar düzdür. Birinci gruba oranla oldukça dar ve kısa olan boyunları dışa taşkın ağızla sonlanmaktadır. Emzikler uzun abartılı ve gövdeye bağlantı yerinde süzgeçlidir.¹¹⁰ (Lev. 9C)

108 Sams, 1971: 354-355.

109 Özkaya, 1995: 87.

110 Özkaya, 1995: 88-91.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİGÜRATİF TASVİRLER

ODÇ'nda Frig keramiği olarak adlandırılan ç-ç iki farklı stil grubunda incelenmiştir. Birinci stil tek merkezli küçük daireler, stilize edilmiş ağaçlar ve siluet geyik figürlerinin oluşturduğu düzenleme kurgusu ile karakterize olan Erken Frig stilidir. İkinci stil ise, frig ahşap ve metal eserlerinde de görülen motiflere ve kompozisyonlara sahip Olgun Frig stilidir. Olgun Frig stilinde görülen hayvan figürleri ise Erken Frig stilinden tamamen farklı olarak çizgilerle yapılmıştır.¹¹¹

A. Hayvan Tasvirleri

Siluet tekniğinde betimlenmiş hayvanlar kulplarla plastik olarak sınırlandırılmış metoplar içinde betimlenmişlerdir. Bu hayvanlar tür açısından fazla çeşitli değildir, geyikler, dağ çekileri, atlar, ceylanlar, balıklar ve kuşlardan oluşmaktadırlar. Betimlenen hayvanların tamamı Siluet tekniğinde, anatomik ayrıntılardan yoksundurlar. Ancak bazılarında göz boşluğu vurgulanmıştır. Cinsiyet ayrımı bazen belirgin olmakla beraber, genellikle buna dikkat edilmemiştir. Hayvan türleri bazı özgün nitelikleriyle belirtilmiştir. Örneğin; geyiklerin boynuzlar çatallı, dağ keçilerinin ise düz ve gövdeye koştur yay şeklindedir. Birkaç parça üzerinde ise geyiklerin ayakları arasında daha küçük boyutlu yavrulara yer verilmiştir. (Lev. 13C) Ender olmakla beraber geyiklerin bakışımı, aralarında ağaçlı ve ağaçsız düzenlendikleri de

¹¹¹ Dönmez,1994: 334.; Tezde Orta Anadolu ODÇ ç-ç tanımlamak için Erken ve Olgun Frig Stili yerine Silüet Tekniği ve Linear Stil terimlerini kullanmayı tercih ettik.

görülür. Diğer örneklerde ise geyikler, dağ keçileri ve atlar birbirlerini izler durumda; bazen de biçimsel bir ağaca yönelik olarak gösterilmiştirler.¹¹²

Siluet tekniğinde hayvanların gövde ayrıntıları, yapıları gereği, organik bir şekilde vurgulanmamıştır. Uzun, ince çizgiler halinde verilmiş eklem yerleri bulunmayan ayakları ve gövdeler geriye doğru kayık verilmiş bunun sonucu olarak da hayvanlarda dengesiz bir duruş sağlanmıştır.¹¹³

Linear stilin ilk örnekleri Tümülüs III'de ortaya çıkarılır (Lev. 4A-4B, 9B). Daha sonra Konya Alaattintepe (Lev. 5C, 8A-8B) ve Midas kentinde (Lev. 8C) benzer ürünlerin saptanması biçimin salt Gordion ile sınırlı olmadığını batı Frigya'da yaygın olduğunu kanıtlar. Tümülüs III. ve Tümülüs P bulguları kent merkezlerine oranla daha erkendirler. Gordion'un linear stildeki hayvan biçemi buluntu durumları göz önüne alındığında tahrip katmanında daha az, fakat çoğunlukla tahrip katmanından sonra görülmektedir. Fakat bu parçalar teknik, biçim ve özellikle hayvan betimleri açısından değerlendirildiklerinde M.Ö. 8. yy'da yaygın olan ve Kimmer saldırıya kesilen Gordion'un devetüyü üzerine kahverengine bezenmiş ürünleriyle eşleştiklerinden buluntu durumlarından daha erkene ait olmalıdırlar. Daha geç katmanlarda ortaya çıkmalarının nedeni Gordion'un yeniden yapılanması sırasında yerlerinden oynatılmalarıdır. Bütün kanıtlar linear stildeki hayvan biçiminin M.Ö. 7. yy başlarında gerçekleşen Kimmer saldırılarıyla kesildiğini ve bu tarihten sonra devam ettiğini gösteren hiçbir veri bulunmamakta ve dolayısıyla biçimin terk edildiğini göstermektedir. M.Ö. 7. yy sonlarına doğru kentin yeniden inşası ile iki rengin egemen olduğu farklı bir hayvan biçimi geliştiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Linear stilin Kuzey Suriye etkileri taşınması beklenmelidir. Bu konuda Kargamış, Zincirli, Malatya, Tell Halaf, Sakçegözü ve Karatepe'de bağlantı kurmaya yarayacak kanıtlar bulmak olasıdır. Anılan merkezlerdeki anıtsal yontular, metal, fildişi vb. küçük eserler ve bunların bazı biçimsel özellikleri,

112 Özkaya, 1995: 62.

113 Özkaya, 1995: 63.

114 Sams, 1973: 170.

Frig sanatı ile ilişki kurmada önemlidirler. Bu küçük eserlerin Frigya'da belirlenmiş dış alım örneklerinin linear stilin ortaya çıkmasında katkıları büyüktür ve bu üslup Kuzey Suriye kaynaklı küçük sanat eserleriyle doğrudan ilişkilidir.¹¹⁵

Ayrıntılarda yine Kuzey Suriye etkileri ortaya çıkmaktadır. Buna en belirgin kanıt Kargamış, Zincirli gibi Kuzey Suriye kentlerindeki anıtsal yontu ve kabartmalarda betimlenen hayvanlarda görülen omuzun yarım ay biçiminde boş bırakılarak vurgulanması ve omuz biçimi dışında aslan ve boğalarda görülen elmacık kemiğinin vurgulanmasına yönelik yarım daire biçimli ayrıntıdır.¹¹⁶

Boyalıların üretimine geçişi Gordion'da ne zaman gerçekleştiği kesin veriler olmamakla birlikte bunun Anadolu'da M.Ö. 1. bin yerleşimlerinin başlangıcı için önerilen ve M.Ö. Geç 9 ve erken 8. yy'dan daha geriye gidemeyeceği görülmektedir. Akurgal bunu M.Ö. 8. y.y.'ın ikinci çeyreğinde, Mellaart ve Bittel ise M.Ö. 800 ile başladığını söylerler. Gordion'da Kimmer saldırısıyla son bulan tahrip kalmanı öncesinde boyalı seramik üretildiği konusunda kanıtlar bulunmaktadır. Gordion'da Frigler'e ait en erken mimari kalıntılar Balkan kökenli seramikler ile birlikte belirlenmiştir.¹¹⁷ Bundan hareketle, Gordion'da boyalı seramiğin Alişar IVbM ve Büyükkale II'nin erken evrelerine denk geldiğini söyleyebiliriz.¹¹⁸

Linear stilin doğu'da tanındığını veya uyarlandığını gösterir hiçbir kanıt yoktur. Bu olgu iki bölgenin de kendilerine özgü üslup geliştirdiklerini özgün üretim ve boyama tekniklerine sahip olduklarını göstermektedir. Linear stilde bezenmiş seramiklerin ilk örnekleri Tümülüs III. ve Tümülüs P'de ortaya çıkmıştır ve bütün Kızılırmak kavsı batısındaki merkezlerde de yaygındır. Tümülüsler ve Gordion'un tahrip katmanında bulunan bu hayvan betimli vazolar bu üslubun M.Ö. 8. y.y.'ın son çeyreğinde de kent merkezinde de

115 Sams, 1971: 225.

116 Özkaya, 1995: 129-131.; Detaylı bilgi için bkz: Sams, 1974: 183-185.

117 Sams, 1973: 9 vd.

118 Özkaya, 1995: 73.

tanındığını gösterir. Bu üslubu oluşturan devetüyü üzerine kahverengi tekniğinde bezenmiş hayvan biçemi, M.Ö. 7. y.y. başında gerçekleşen Kimmer saldırılarıyla kesilmiş ve bu y.y.'ın sonların doğru iki rengin egemen olduğu farklı bir hayvan biçemi gelişmiştir¹¹⁹

Bu kümenin vazoları ince duvarlı ve hamurları oldukça kalitelidir. Yüzeyler açık kahverengi veyahut fildişi rengindedir. Dekorasyon koyu kahverengi boyalıdır boyamadan sonra bütün yüzey incelikle Çin porseleni parlaklığında parlatılmıştır. Bu kesinlikle batı Anadolu platosunda demir çağında bilinen en iyi boyalı seramiktir.¹²⁰

Bu üsluptaki hayvan motifleri karın, omuz ve boyun alanındaki metoplarda görülürler. Bu metoplar başta karın bölgesi olmak üzere bazen emzik köprüsü üzerinde veyahut genel geometrik süsleme şemasıyla bütünleşmiş durumda ve gelişigüzel yerleştirilmiş alanlarda görülür. Küçük alanlı metoplar içinde genelde tek betimlere rastlanır. Büyük metoplu örneklerde büyük hayvanlar yer alır ve bunlarda geometrik süslemeler ikinci plana düşer. Büyük metoplar içinde betimlenmiş hayvanlar tek başlarına olabilecekleri gibi konulu anlatımlar da olabilir. Örneğin; aslan ve boğa savaşı, bir geyiğin sırtında bakışlı düzenlenmiş kartallar gibi. Dağ keçilerinin ve geyiklerin betimlendiği alanlarda biçimsel ağaç öğeleri de bulunur. Bu üslupta hayvan çeşitliliği çok fazla değildir aslanlar, dağ keçileri, kartallar daha sık görülürken boğalar, geyikler ve sfenks çok daha az görülmektedir.¹²¹

Hayvanların çoğu yürür halde hareketli verilmiştir. Dört ayaklılarda Bacakların konumu çok klişedir. Arkadaki önayak ve yakındaki arka ayak daima öndedir. Kartallarda sıklıkla arkadaki ayak ileridedir.¹²² Bacakları birbirinden ayırt etmek için sabit konumda duranların içi boş bırakılmış, hareket halindeki içi noktalanmış veya taranmıştır. Bu üslupta bezenmiş

¹¹⁹ Özkaya, 1995: 112-113.

¹²⁰ Sams, 1974: 170.

¹²¹ Sams, 1974: 176.

¹²² Sams, 1974: 176.

bütün örnekler birbirleriyle uyum halindedir. Bütün örneklerde iç ve dış ayrıntılar çizgilerle belirtilerek betimler metoplar içerisinde yapılmıştır.

Bu üslupta dört ayaklı hayvanlar belirli karakteristik özelliklere sahiptirler. Tüm betimlemeler sağa yönelik olarak baş ve gövde yanal verilmiş; iki kanadı açık kartallarda bile bu kural gözetilmiştir. Baş, göz, burun, ağız benzeri zorunlu yüz öğeleri vurgulanmıştır. Diğer bir ortak özellik ise boş bırakılmış omuz ayrıntısıdır ki, bütün dört ayaklılarda bu olgu baş, boyun ve gövde arasında adeta bir sınır oluşturmaktadır.¹²³ Hilal biçimli bu stilize omuz üslubun en karakteristik tek öğesidir. Bu öğenin önemi kuzey Suriye etkisi ile olan bağlantıyı göstermesidir.¹²⁴

Dört ayaklılarda omuzlardan kalçaya kadar butlarda dâhil bütün vücut tek kabul edilmiş ve genellikle dalgalı sıralı, ya da gelişigüzel serpiştirilmiş noktalarla boyun ise eğik çizgi veya sıra noktalarla doldurulmuştur. Aslanlarda boyun balıksırtı, birbiriyle kesişen kavis deseni ya da balık pulu deseni ile süslenmiştir.¹²⁵

1. Kartal

Bütün örnekleri küçük metoplar içindedir. Geniş metop içinde geyikle birlikte betimlenirler. Gordion'daki kartallar daima sol ayak önde ve ayakta tasvir edilmişlerdir. Uzun kıvrık gagaları, şişkin göğüs kafesleri, metop tabanına kadar uzatılmış dörtgen kuyrukları, nokta ya da yuvarlak halkalı boş bırakılmış başları ortak özellikleridir. Yüzde sadece gözler gösterilmiş dört ayaklılardaki gibi ayrıntı verilmemiştir¹²⁶ Bazılarında kanatlar açık (Lev. 5B) bazılarında kapalıdır. (Lev. 4B, 5C) Gövde taramalarında belirli kurallar olmayıp kanat ve kuyruklar balıksırtı bezekli ya da düz çizgiler arasında nokta

¹²³ Özkaya, 1995: 114-117.

¹²⁴ Sams, 1974: 180.

¹²⁵ Sams, 1974: 176.

¹²⁶ Sams, 1971: 204.

ile vurgulanmıştır. Kanatlar gövde ile bağlantı yerlerinden dar ve enine bir bantla ayrılır. Yarım ay biçimli boş omuz ayrıntısı görülür. Bazılarında kartallar avlarını ağızda tutar şekilde verilmişlerdir.¹²⁷ (Lev. 5A)

Bu kartallar Gordion'da fildişi ve kemir küçük eserler üzerinde de görülmektedir ayrıca erken şehir mozaik binasında da aynı çizimlere rastlanmaktadır. Burası Gordion'daki en erken tarihli kartal figürlü boyalı çömleklerden 50 yıl erkene tarihlenmektedir. Çömlek ustalarının bu eserlerden öykünmeleri muhtemeldir.¹²⁸

2. Dağ keçisi

Boyun ve baş dik, göğüs hafif şişkincedir. Boynuzlar gövde üzerinde arkaya doğru kıvrık şekilde uzanır. Sakallar kısa çizgilerle verilmiştir. Kulaklar kısa ve düz, gözler badem biçimli veya yuvarlak verilmiş olup içi noktalı ya da noktasız olabilmektedir. Burun kırışıklıkları vurgulu; gövde noktalı, omuzlar boş, boyun ise aralarında nokta dizili ya da boş bırakılmış bantlarla bezenmiştir. Kuyruklar genelde aşağıya doğru sarkıktır fakat kısa ve küt olan örnekler de vardır. Hayvanların topuk eklemi daima gösterilmiştir. Toynaklar Tırnaklara ayrılmadan tek parça olarak boyanmıştır. Bazı örneklerde toynakla bacak arasındaki geçiş keskin bir daralma göstermektedir. Bacaklar noktalı ya da çizgilerle taranmıştır. Ayak hareketleri yürür şekildedir¹²⁹ (Lev. 1B, 2B, 6A) Gordion dışında Gordion etkisinde benzer örnekler Alaattin Tepe (Lev. 8A-8B) Midas Kenti'nde de (Lev. 8C) görülmektedir.¹³⁰

Doğu merkezlerinde görülen keçi betimlemeleri siluet tekniğinde olup geyiklerden vücudun arka kısmına doğru uzanan yay şeklindeki boynuz özellikleriyle ayırt edilirler.

¹²⁷ Özkaya, 1995: 119.

¹²⁸ Young, 1969: 270-275.

¹²⁹ Sams, 1971: 207-209.

¹³⁰ Özkaya, 1995: 120-121.

3. Boğa

Biçimsel elmacık kemiği, dalga çizgilerle doldurulmuş boyun ve noktalarla donatılmış gövde ortak biçimsel ayrıntılardır.. Kuyruklar kısa ve yukarı kalkık ya da aşağı sarkık ve ucu püsküllüdür. Büyük metoplar içerisinde tek başlarına aşağı eğik başları ve öne çıkık sivri boynuzlarıyla sağ ön bacakları sanki yeri eşeler gibi kıvrık, saldırıya hazırlanır biçimde betimlenmişlerdir. Bu tarz betimlenmelerinin sebebi diğer metopda yeralan aslanlarla yüz yüze verilmeleri ve onlara meydan okur şekilde resmedilmek istenmeleridir, (lev. 1A, 3B) ya da ayrıca mücadele halinde resmedilmişlerdir. (lev. 6B, 7A) ¹³¹

4. Sfenks

Genel olarak dört ayaklı hayvanların biçiminde verilmişlerdir. Yüksek ve küt burunlu, küçük gözleri, uzun çeneli karemsi yüzü, topuz şeklinde biçimlendirilmiş bukleli saçı ile yaratığın başı daha çok bir insana benzetilmiştir. Baş, enine düzenlenmiş ve içi tekil (X)'lerle doldurulmuş bantla boyundan ayrılmıştır. Düzgün taralı balıksırtı bezeği ile biçimselleştirilmiş kanadı göğüs doğrultusunda başlar ve çömlek yüzeyindeki lekeden dolayı motifin devamı izlenemez. Ancak kanat kısa ve gittikçe sivrilen bir tarzda olmalıdır Her ne kadar kanat üstüne gelse de yarım ay biçimli omuz bezemesi görülmektedir. Ayaklar ve pençeler aslanlarınkine benzer; gövde düzgün sıralı noktalarla donatılmıştır.¹³² Bu yaratığın dikkate değer özelliği kuyruğudur. Yukarı doğru kıvrılan kuyruk ucu yırtıcı bir kuş başıyla sonlanmaktadır ve de içi balıksırtı motifi ile bezeli bir kanada sahiptir. Kuyruğu bir kuş kafasıyla sona eren yalnızca tek bir örnek bilinmektedir.

¹³¹ Sams, 1971: 214-215.

¹³² Sams, 1971: 216.

Benzer örnekler Kargamış, Sakçegözü ve Zincirli'deki kabartmalarda rastlanmaktadır.¹³³(Lev. 2A-2D)

5. Geyik

Genel özellikleri açısından dağ keçilerine benzeyen geyiklerde de gövdeler benzeri yöntemle doldurulmuştur. Baş ve yüz ayrıntıları da genelde dağ keçileriyle benzer olan geyiklerde sakal yoktur. Geyiklerin en karakteristik özellikleri uzun çatallı boynuzlarıdır. Kuyruklar yine kısa ve küttür. Dağ keçilerinin aksine geyiklerin her iki boynuzu birden görülebilmektedir. (karşılaştırınız. Lev. 1A-1C; 2B-2C; 13A-B) Geyiklerin başı arkaya yönelik olup bu tarz salt geyiklerde görülür. (Lev. 1C, 2C) Metop içinde dağ keçilerindeki gibi stilize ağaçlarla beraber betimlenmiş örneklerde görülür.¹³⁴ (Lev. 2C)

6. Aslan

Linear stilde temsil edilen hayvanlar muhtemelen Frigler'in günlük yaşamında tanıdıkları yaratıklardır: Geyik, boğa, keçi, kartal. Yalnızca aslan onlara yabancısıdır ve yakın doğu sanat repertuarından alıntıdır.¹³⁵ Metoplar içerisinde tek olarak yürür pozisyonda başları dik olarak betimlendikleri gibi (Lev. 1A-1D, 7C) pitos parçaları üzerinde saldırı konumunda (Lev. 6B) yada belirli bir anlatıma yönelik verilmişlerdir. (Lev. 7A) Yarım daire şeklinde biçimlendirilmiş ağızlarda dil dışı sarkık ve kıvrık olarak verilmiş, dişler testere ağzı şeklinde vurgulanmıştır. Gözler badem biçimli olup bazılarında tek bazılarında çift hatlı olup araları noktalı ya da taralıdır. Yüz hatları arkada kulaktan çene altına kadar uzanan yele sınırı ile çevrilmiştir. Yarım ay biçimli

¹³³ Sams, 1974: 186.

¹³⁴ Sams, 1971: 209.

¹³⁵ Sams, 1971: 197.

stilize elmacık kemiği yüzdeki belirgin öğelerdendir. Yeleler yatay bantlar arasında noktalar, dikey taralı balıksırtı bezeği ya da balık pulu desenleriyle kaplıdır. Kulaklar hafif ovalleştirilmiş yarım daire biçimlidir.¹³⁶

7. Kuş

Kuşlar ya sıralar halinde ve boş alanlarda iç içe dairelerle birlikte, ağaç dalları arasında (Lev. 11A, 11B, 11C, 11D) ya da dört ayaklılarla aynı alanda dolgu bezekleri durumundadırlar. (Lev. 11E) Siluet tekniğinde betimlenmiş kuşların değişik tipler halinde resmedildiği görülmektedir. Bu kuşların cins ve çeşitleriyle alakalıdır. Kimilerinin ayakları düz çizgi halinde verilmişken bazılarında ayağın bittiği yere bitleştirilmiş ters “V” biçimli çıkıntılarla parmaklar vurgulanmıştır. (Lev. 11B) Yine bazı kuşların gagaları uzun, gövdeleri zayıf verilirken kimileri ise kısa gagalı, tombul gövdeli ve güdük betimlenmişlerdir.

8. At

Siluet tekniğin bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Atların betimlenmesinde tıpkı geyiklerde olduğu gibi vücudun içi ve dışına ait hiçbir detay ve süsleme unsuru görülmez. Bacaklar eğik düz çizgi halinde verilmiş olup eklem veya toynak gibi hiçbir ayrıntı betimlenmemiştir. Gövdeler geriye doğru kayık betimlenmiştir. Kuyruklar düz bir çizgi ile aşağı sarkık olarak belirtilmiştir. (Lev. 17A, 17B)

¹³⁶ Özkaya, 1995: 122.

9. Ceylan

Geyiklerle aynı özelliklere sahip olup ayrıldığı en önemli nokta çatallı boynuzlara sahip olmamasıdır. Küçük dik ve sivri boynuzlu, ince ve uzun bir boyunla betimlenmiştir. (lev. 15B)

10. Balık

Geç demir çağında görülen balık motifleri suda yüzer betimlenmişlerdir. Aynı özellik yüzgeç, deri üzerini kaplayan pullar vb hiçbir ayrıntısı bulunmayan, gövde ve kuyruktan ibaret siluet tekniğinde betimlenmiş ODÇ balık motifleri içinde geçerlidir.(Lev. 16A-16B)

B. Bitkisel Tasvirler

Bitkisel motifler ODÇ'de yalnızca ağaç ve rozet motifleri ile karakterize olmaktadır daha sonra GDÇ'de bunların sayı ve çeşitliliği artmaktadır. Akurgal, ağaç motiflerinin Frigya ile Kıbrıs arasındaki etkileşimi doğrudan gösterdiğini söylemektedir. Anack Frig örneklerinin çok daha güzel ve orijinal olduğunu bu sebeple Kıbrıs ç-ç'sinin Frig sanatından etkilendiğini öne sürmektedir.¹³⁷

1. Ağaç

Yalnız metoplar içerisinde dolgu bezeği işlevli kullanılmış ağaçlar tam biçimsel ya da yarı doğal çizilmiştir. Bunların dalları çoğunlukla birbirleri ile

¹³⁷ Akurgal, 1955: 32.

bağlantılı yapılmış bazen de sadece dal şeklinde olabilmektedir. Bazı ağaç motiflerinin gövdeleri dikey baklava dilimi şeklinde süslenmiştir.¹³⁸ (Lev 15C)

Siluet tekniğinde hayvan üslubunda geyiklerin önünde veyahut kenarda resmedilmişlerdir. Gordion'da birkaç örnek üzerinde işlenen ağaç motifi Alishar IV. tipi bir krater içindeki metop içinde bakışumlu (antitetik) hayvanlar arasında yarı doğal bir tarzda betimlenmiştir.¹³⁹ (Lev 10A-10B).

2. Rozet

Yaprakları dikey çizgilerle ikiye ayrılarak bezenmiş dört yapraklı rozet motifi ODÇ'de görülen bu bitkisel motif sadece dört yapraktan oluşur ve çok az örnek üzerinde görülürler.¹⁴⁰ (Lev. 18A)

C. Değerlendirme

1. Hitit Etkisi

Barnett, Sams, Young tarafından belirtilen diğer Demir Çağı merkezlerinden farklı olarak Gordion'da son Hitit katmanının yangın veyahut yıkımla tahrip olmadığı ve yerleşimin göçlerle kesintiye uğramadığı Gordion kazılarında açıklık kazanmıştır. Özellikle Kızılırmak kavsinin batısında ve yine aynı şekilde doğusunda da seramik sanatının gelişiminde baskın ve belirleyici olmamakla beraber Hitit seramiğinin etkileri olmuştur.

Hititlerin yaygın kap biçimlerinden olan gaga ağızlı, yonca ağızlı ve emzikli testiler bu etkinin kanıtı durumundadırlar.¹⁴¹

138 Dönmez, 1994: 340.

139 Özkaya, 1995: 55.

140 Dönmez, 1994: 340.

141 Özgüç, 1982: 53.

Özgüç tarafından “Hitit Boyalı Seramiği” olarak adlandırılan örnekler Kültepe II ve Ib’nin yanı sıra Alişar’ın 3. katmanında da görülür¹⁴² Bunların bezeme teknik ve kullanılan örgelerinde erken örnekler göre bir farklılaşma olur ki, bunlar arasında dalgalı düz ve kırık çizgiler sayılabilir. Bunlar tek başlarına bezemenin tamamını oluştururlar ya da yardımcı bezeme öğeleridir.¹⁴³ Mellaart’ın bu türden dalgalı çizgilerle çömlek bezeme geleneğinin Transkafkasya kökenli olduğu varsayımının¹⁴⁴ yanı sıra, Sams, bunun bir Anadolu geleneği olduğu ve Demir Çağ’da Gordion’un en erken boyalı seramiklerinde tekrarlandığını dolayısıyla Kültepe’de ki bu erken geleneğin Anadolu’da devam ettirilerek Friglere bu yolla aktarıldığını savunur.¹⁴⁵ Kültepe’de bulunan Hitit Boyalı seramiklerinin erken örneklerinde görülen kırmızı yada kahverengi açmalı taban üzerine beyazımsı krem astarının kullanılması tekniği¹⁴⁶, benzer biçimde Gordion’da da uygulanmıştır.¹⁴⁷ Bittel, II. Bin Anadolu gelenekleriyle Demir çağ arasındaki benzerlikleri, daha çok bezemede dalgalı çizgi ve diğer temel geometrik öğelerin kullanımında bulur.¹⁴⁸

2. Balkan Etkisi

Genel olarak kabul edilen görüşe göre, Troia’da bir yangınla sona eren VIIa tabakasını izleyen VIIb1 ve VIIb2 tabakalarında (M.Ö. yak ol. 1200-1050) Güneydoğu Avrupa kökenli, el yapımı, kaba keramik (Coarse Ware) ve yumrulu keramik (Buckel Keramik: Knobbed Ware) örneklerinin ortaya

142 Özgüç, 1950: 81, 94 vd.

143 Özgüç, 1950: 320-323, 343-344, 348-362.

144 Mellaart, 1968: 201.

145 Sams, 1971: 291, 312.

146 Özgüç, 1950: 262, 310, 320.

147 Sams, 1971: 269.

148 Bittel, 1942: 109-116.

çıkması, buraya Güneydoğu Avrupalı yeni bir halkın geldiğini göstermektedir¹⁴⁹.

Akurgal, bu malzeme grubundan hareket ederek Troia VIIa'nın sanıldığı gibi Akalar eli ile değil, M.Ö. 1200 civarında, Ege Göçü sırasında Güneydoğu Avrupa'dan gelen ilkel kavimler tarafından tahrip edilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Akurgal'a göre, Troia VIIb tabakasında Güneydoğu Avrupa kökenli keramiklerin ortaya çıkmasının yanı sıra, VIIb2'de duvar işçiliğinin belirgin biçimde değişmesi ve VIIb1-2 tabakalarından başlayarak M.Ö. 700 tarihine kadar Troia'da Hellen keramiğine rastlanmamış olması, Troia'nın bu dönem boyunca Thrak boyların oturduğu bir yer olduğunu açıkça göstermektedir.¹⁵⁰

El yapımı benzer keramikler (Early Iron Age Hand made Ware = EIAH), Gordion'da, Hitit kültürüne bağlanan Genç Tunç Çağı safhası YHSS 8'i (yakl. ol. M.Ö. 1200) izleyen en erken Demir Çağ safhası YHSS 7B (yakl. Ol. M.Ö. 1100-1000 ?) ve YHSS 7A (yak. ol. M.Ö. 1000-950/900) safhasında da ele geçmiştir. 7B safhasında, birdenbire ortaya çıkan bu ç-ç'lerden başka mimari anlayış ve teknik de tamamen değişmiştir. Birbirini takip eden iki safha arasında saptanan bu kültürel farklılıklar, bu dönemde Gordion'a yeni bir halk topluluğunun gelmiş olduğuna işaret etmektedir. Gordion'un el yapımı keramikleri üzerinde detaylı çalışmalar yapan K. Sams'e göre, güçlü Thrak etkileri taşıyan bu malzeme gurubu, antik kaynaklarda sözü edilen Güneydoğu Avrupalı Frigler'in Anadolu'ya göçlerinin, bir başka deyişle Gordion'a gelişlerinin göstergesidir. M. Voigt, bu görüşden hareket ederek Gordion'da 7B safhasında meydana gelen kültürel değişimin büyük bir olasılıkla Gordion'a gelen ilk Frig grupları tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu kabul eder.¹⁵¹ Buna karşın boyalı seramikte Balkan etkilerinin net olmadığı gözlenmektedir. Hurtley tarafından Makedonya'da geometrik gelenekte boyanmış seramikler Batı Makedonya'daki Patele Demir Çağ;

149 Sivas, 1999: 25.

150 Sivas, 1999: 25.

151 Sivas, 1999: 27.

Boubusti ise Bronz Çağ'a ürünleri olarak nitelendirilmiş ve tarihlendirilmişlerdir.¹⁵² Makedonya geometrik çömlekleri biçim ve bezeme açısından tamamen ayrı anlayışın ürünleri olup ayrıca Anadolu ile arasındaki zaman farkı olası bir ilişki kurmayı olanaksızlaştırır. Anadolu'da demir çağ boyalılarına geçiş için önerilen en erken tarih M.Ö. Geç dokuz-erken sekizinci yüzyıldır. Ayrıca Gordion'da uzunca bir süre tek renkli seramiğin kullanılıp sonra boyalı seramiğe geçilmiş olması da ilişki kurulmasında sorun yaratmaktadır.¹⁵³

3. Grek Etkisi

Akurgal, doğu ve batı merkezlerinde temsil edilen Frig seramiklerinin Grek geometrik sanatının etkisi ile şekillendiğini ve çömleklerdeki bezeklerin ortaya çıkışının bu kültür olmadan düşünülemeyeceğini belirtir.¹⁵⁴ Siluet tekniğinde hayvan ve kuş betimleri Akurgal'a göre geç geometrik Grek sanatı kaynaklı olup bu dönem ait Samos'ta bulunmuş seramik parçaların öncü kabul eder. Samos ile Frig hayvanları arasındaki benzerlik, eklemsiz ince bacaklar ve boş alanlarda iç içe dairelerin kullanımında kendini gösterir.¹⁵⁵

Melling ise Akurgal'ın görüşüne karşı çıkar ve Samos örneğinin bir Alişar öyküntüsü olabileceği ihtimali üzerinde durur. Samos ile Alişar IV. biçemi arasında bazı benzerlikler kurulabilir örneğin; bir atın gövdesinin kısmen korunduğu Samos parçasında bacakları ince çizgili verilmiş ve metoptaki boşluklar iç içe dairelerle doldurulmuştur. Fakat bu uygulamaların Samos'ta hatta kıta Yunanistan'da tek bir örneğinin bilinmemesi Alişar IV. biçeminin Samos kökenli olabileceğini imkânsızlaştırmaktadır. Samos örneği için önerilen M.Ö. 8. yy'ın ikinci yarısı tarihi Alişar IV. biçeminin adalar ya da Doğu Grek kaynaklı olmadığını bir kez daha ortaya koyar. M.Ö. 9. yy'da

152 Heurtley, 1926-27: 94- 100.

153 Sams, 1971: 240 vd.

154 Akurgal, 1955: 33-47.

155 Akurgal, 1955: 33-34.

Frigya'da örnekleri bilinen bu stil, zamansal açıdan daha geç ve tekil bir örnek olan Samos'un Alişar IV. biçiminin silüet tekniğinde hayvanlarına kaynak olması düşünülemez¹⁵⁶

Gordion'un metoplar içinde verilmiş linear stildeki hayvanları, Geç geometrik Doğu Grek metop biçimini anımsatmakta olup benzerlikler erken yedinci yüzyılın Paros ya da Linear Adalar Biçemi'nde görülür.¹⁵⁷ Paros ve Frig betimleri arasındaki benzerlikler kuşların gövde ve kanatları arasındaki derin U biçimli ayrıntılarında, hayvanların boş omuz uygulamalarında ve gövdelerinin değişik şekillerde doldurulmasında belirgindir. Frig örnekleri Paros'unkilerden daha özenli ve niteliklidirler; ayrıca Frigya ürünlerinin zamansal olarak daha erken olmaları adalar biçemi üzerinde Frigya etkilerini düşündürmektedir.¹⁵⁸

Orta Anadolu'da bilinen en erken Grek ürünü, M.Ö. 7. yüzyıla tarihli ve Frig kentlerinden Alişar'dan gelme, buluntu durumu belli olmayan Rodos dışsatımı bir vazo parçasıdır.(Osten, Alishar II, 9.)Diğer bir örnek ise Coldstream'in 690-675'e tarihlendirdiği bir Tümülüs buluntusu Rodos türü kuşlu kâse parçalarıdır. Buna karşın ege Dünyasında M.Ö. 8 yüzyıla ait Frig seramiğine rastlanmamıştır.¹⁵⁹ Dolayısıyla Frig-Grek ilişkileri M.Ö. 7. yüzyıldan erkene varmamaktadır. Böylece Friglerin erken döneminde oluşan bezeme geleneği ve kap biçimlerinde Grek etkilerinin olamayacağı ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁰

4. Kuzey Suriye Etkisi

Kuzey Suriye ilişkisini somut olarak Ankara orthostadlarında görmekteyiz. Bunların ya kuzey Suriyeli sanatçılar ya da bu sanatın etkisinde

156 Mellink, 1957: 392-393.

157 Akurgal, 1955: 46-47.

158 Coldstream, 1968: 379.

159 Coldstream, 1968: 299, 378.

160 Özgünel, 1979: 34-35.

yerel sanatçılar tarafından yapıldıkları kanısı yaygındır.¹⁶¹ Aynı şekilde Gordion'da geç dokuzuncu yüzyılda yapıldıkları ileri sürülen orthostadların da Kuzey Suriye etkili oldukları düşünülmektedir.¹⁶² Kültepe Kaniş Karum'u Ib katında insitu durumunda bulunmuş olan bir hydrianın omzu üzerinde koyu kahverengi ile boyanmış bir geyik, başı arkaya yönelik yavrusuyla birlikte ağaç benzeri örgeler arasında yürür konumda betimlenmiştir. Özgüç'e göre bu betim doğu Frigya'daki örneklerde bilinmektedir ve Asur ticaret kolonileri çağında Kuzey Suriye kaynaklı olarak Anadolu'ya geçmiş ve Frig örneklerinin içeriğine de ışık tutacak niteliktedir.¹⁶³ Kültepe örneği döneminde (M.Ö. 19-18. yy) tektir. Ancak, Hitit büyük imparatorluk dönemine ait M.Ö. 15. yy ortası- erken 12. yy Boğazköy Büyükkale'de bulunmuş seramik parçaları üzerinde de Alişar IV. biçimini anımsatan hayvan ve ağaç örgeleri vardır. Tekil kalın koyu çizgiler halinde verilmiş tanımı güç bu hayvan ve ağaç betimleri Alişar IV. biçiminin prototipleri olarak kabul edilebilir fakat bunlar sağlıklı bağlar kurulabilecek nitelikte olmayıp devamlılıkları da saptanamamaktadır. Buna rağmen Kuzey Suriye etkisi bir kez daha ortaya çıkmaktadır¹⁶⁴.

M.Ö. 15-13 yy arasına tarihlenen Nuzi seramiklerine Doğu Frig hayvan betimlerine benzer örnekler vardır. Nuzi dönemine ait Tell Brak seramik örneklerinde izlenen ince ve dengesiz ayaklar, ortasından daralmış geriye kaykık gövde gibi yapısal ayrıntılar ayrıca başın boş bırakılması Alişar IV betimlerinin de özelliğidir. Nuzi geleneğinin sona erışı, yaklaşık Muşkilerin Asur'un kuzey sınırlarında görüldükleri döneme denk gelmektedir. Bu da Muşkilerin Nuzi geleneğini tanımış olabilecekleri olasılığını güçlendirir. Ancak, boyalı Frig seramiğinin başlangıcını bu kadar erkene çekebilme konusunda yeterli veri yoktur.¹⁶⁵

Demir çağı boyunca doğu Frig hayvan biçimi ile tip ve düzenleme

161 Akurgal, 1955: 67., Muscarella, 1967: 67.

162 Sams, 1980: 447-453.

163 Özgüç, 1978: 47.

164 Özkaya, 1995: 66.

165 Özkaya, 1995: 66-67.

açısından benzerlikler gösteren bir başka merkez Hama'dır. M.Ö. 12-11. yy'lara tarihlenen (Nuzi geleneğinin devamı olarak kabul edilen. Hama amphorası benzer şekilde düzenlenmiş metopları ve içindeki siluet tekniğinde geyik ve aynı teknikteki kuşları ile Alişar'dan bir kraterle yakın benzerlikler içermektedir. (Lev 4B-19A) Ayrıca, Hama'dan başka bir amphora üzerinde ortalarındaki ağacın iki yanında karşılıklı iki siluet tekniğinde hayvan betimlenmiştir. Bu düzenleme Alişar, Maşat Höyük ve Gordion'da tekrar görülür. Hama örneğinin M.Ö. 9. ve 8. yy'ları vermesi Frig ürünleri ile çağdaşlığını gösterir ve Frig hayvan biçiminin esin kaynağını oluşturduğu düşünülür. Samsa göre Nuzi dönemi seramik betimlerinin devamı niteliğinde olan bu gelenek Frigya'da tanınmıştır. Kuzey Suriye dünyasının köklü geleneği olasılıkla Muşki'ler tarafından Anadolu içlerine aktarılmış olmalıdır¹⁶⁶

5. Urartu Etkisi

Bittel, Barnett, Erzen Doğu Anadolu Urartu ve Frig seramiği arasında bir bağlantı olabileceğini belirtmişlerdir. Erzen, Karmir Blur'da bulunan bir kâsenin geometrik bezemelerinde Frig etkileri bulur. Doğu Anadolu'da kazı merkezlerinden toplanan ve bölge müzelerinde bulunan boyalı seramikler üzerinde görülen dalgalı çizgi, geometrik örgeler, biçimsel ağaç ve geyikler, su kuşları gibi siluet tekniğinde hayvan betimleri Frig örneklerini anımsatmaktadır.¹⁶⁷ Fakat Urartu'nun Demir çağ boyalı seramikleri yeterince tanımlanamadığı için somut şeyler söylenememektedir.

¹⁶⁶ Sams, 1995: 331-332.

¹⁶⁷ Çiligirolu, 1990: 163-169.

6. İran Etkisi

İran'da boyalı seramiğin ortaya çıkışı ve gelişimi Demir Çağ Anadolu'suna benzer görünüm sergiler. Anadolu'da Hitit yıkımını izleyen uzun bir süreden sonra, M.Ö 9. yüzyıldan itibaren boyalı seramik üretimine geçişte olduğu gibi, Sialk B'de de benzeri bir gelişim çizgisi izlemek olasıdır. İran'da 3. ve 2. binde boyalı seramik bilinmesine karşın, Sialk B'de tek renkli ürünlerin kullanıldığı bir dönemden sonra bezeli örnekler ortaya çıkmış ve bununla beraber ortaya çıkan yenilikler. Bölgeye yeni gelenlerin gerçekleştirdikleri değişiklikler olarak yorumlanmıştır.¹⁶⁸ Sialk B nekropolünde bulunan ve Orta Anadolu ile etkileşimin önemli örneklerinden kabul edilen emzikli testilerin bezemeleri emzik tabanı veya bunun haricindeki tek bir alanı kaplar diğer kesimler ise büyük boyutlu hayvan betimleri, girift dörtgen veya dama bezeklerine terk etmiştir. Bu bezeme yöntemi Orta Anadolu ile hiçbir biçimde uyum göstermez, hayvanların betimlendikleri alan çok geniş tutulmuş olup dolgu motiflerinden yoksundurlar. Hayvan betimleri Silüet ve Linear stilin bileşimi olup tek başlarına ne Gordion ne de Alishar IV biçimine benzer.¹⁶⁹ Benzer olarak gösterilen bu emikli testilerin, abartılı uzun emzikleri ve karşıt yöndeki kısa makaralı kulpları ve bazılarının gövdeye bağlantı yerinde süzgeç bulunmaması sebebiyle Frig örneklerinden farklıdır. Akurgal da emzikleri gövdeye göre daha orantısız olan İran örneklerinin teknik özellik bakımından da düşük kalitede olduğu görüşündedir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Ghirshman, 1939: 69.

¹⁶⁹ Özkaya, 1995: 162.

¹⁷⁰ Akurgal, 1955: 29.

SONUÇ

M.Ö. 1200'lerde Troia'nın yıkılışından sonra Anadolu'ya kabileler halinde göçlerin gerçekleştiği bilinmektedir. İçinde Frigler'in de olduğu bilinen bu halkların göçleri antik kaynakların yanı sıra, arkeolojik bulgularla da kanıtlanmıştır. Troia VIIb2'de Macaristan ovalarında STÇ tabakalarından bilinen Buckle Keramik olarak adlandırılan ç-ç türünün paralellerine rastlanması¹⁷¹, bu tarihlerde Trakya üzerinden Anadolu'ya yapılan göçleri göstermektedir. Anadolu'da son yıllarda yapılan kazılarda buckle keramik ile aynı özellikleri gösteren ç-ç'lere Gordion¹⁷² ve Kaman-Kalehöyük'te¹⁷³ rastlanmıştır. Fakat Kızılırmak kavsinin doğusunda yer alan merkezlerde ise bu keramik türüne rastlanmadığı gibi tezin içerisinde de belirtildiği üzere M.Ö. 1300'lü yıllardan başlayarak Orta Demir Çağının Sonlarına kadar görülen yivli keramik türünün ortaya çıktığını görebiliyoruz

Eskinin çok hızlı dönen çarkının aksine, hemen daima elde ya da çok ağır dönen çarkta yapılmış, çoğu kez koyu kırmızı ya da kahverenginde kalın bir astarla kaplanmış ve iyi açkılanmış olan bu seramiklerin en belirgin özelliği, keskin profilli çanaklar ve çömleklerin ağız kenarlarından boyun ya da omuzlarına değin uzanan kesimlerinin yatay yivlerle bezenmiş oluşudur. Bölgede ilk kez karşılaşılan ve kimi değişimlere uğrayarak M.Ö. 8. yy içlerine dek kullanılacak olan bu türde seramiği, Hitit İmparatorluk Çağı'nın çok hızlı dönen bir çarkta biçimlendirilmiş ve ince astarlı kaplarıyla teknik ve biçim açısından kıyaslamaya olanak yoktur. Fırat ırmağının batı kıyısından uzaklaştıkça giderek azalan ve Orta Anadolu'ya tümüyle yabancı olan bu türün Elazığ bölgesinde yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Elazığ-Malatya yöresinde erken demir çağ malzemesi veren höyüklerin sayısı son tunç II malzemesi verenlere kıyasla %50 artış göstermektedir bu durum

171 Blegen, 1958: 139-243.

172 De Vries, 1980: fig.1.

173 Omura, 1992b: res 8/1.

174 Sevin, 1988: 52.

erken demir çağında nüfusun arttığını kanıtlar. Burney, bu nüfus artışının, bu yeni kültürün Muşkiler ile ilişkili olabileceğini belirtir. Çünkü Assur kralı I. Tukulti-Apil-Eşarra (M.Ö. 1114-1076), Güneydoğu Toroslar'ın güneyindeki Kadmuhi bölgesinde yaptığı bir savaşta elli yıldan beri Alzi'de oturan Muşkileri yenilgiye uğrattığını yazmaktadır ki, Alzi'nin Elazığ yöresiyle eşitliği bilinmektedir. Bu belgeden Elazığ bölgesinde bu tarihlerde Muşki adını taşıyan bir halkın oturduğu anlaşılmaktadır. Görülüyor ki hem yazılı belgeler hem de arkeolojik bulgular, söz konusu tarihlerde Elazığ yöresinin bölgeye yabancı bir halkın göçlerine sahne olduğuna işaret etmektedir.¹⁷⁵

Yukarıda anlatılanlar ışığında Mellink¹⁷⁶ ve Çilingiroğlu¹⁷⁷ Muşkiler'in Elazığ yöresine Kafkasya'dan göçler sırasında ayrı bir kol halinde indikleriyle benzer görüşler belirtmektedirler. Bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışları M.Ö. 8. yy başlarından öteye gidemeyen Frigleri, M.Ö. 12. yy'da Elazığ, M.Ö. 9. yy başlarında Yukarı Dicle Bölgesinde karşımıza çıkan Muşkiler'le eşit gösterebilecek hiçbir inandırıcı kanıta sahip değiliz. Buna karşılık, Asur belgelerine göre M.Ö. 8. yy'ın ikinci yarısında batıda Tabal ülkesi civarı ve Que'nin bölgesinde ortaya çıkan Mita önderliğindeki Muşkiler'i biryandan Urartu bir yandan Assur baskısıyla batıya göç etmiş ve bu yeni yöre kültürünü özümsemiş bir grup doğu muşkili olarak benimsemek akla daha yatkın görünmektedir.¹⁷⁸

Muşkiler'in Frigler'e eşitliği konusu çok kuşkuludur. Buna karşılık Muşkiler, Frigler'den çok Tabal'a yakın görünürler. Bu yakınlık Tevrat'ta Jafet'in oğulları arasında Meshech (Muşki) ve Tubal'ın (Tabal) yan yana sayılmış olmasıyla da doğrulanır.¹⁷⁹

Özgüç; Kültepe'yi Tabal ülkesinin merkezi veyahut en önemli şehirlerinden biri olarak saymış, Kültepe'nin bir Frig merkezi olarak değerlendirilmesine karşı çıkarak Frigler'den ayrı bir yazı ve dil kullanan, Frig

175 Sevin, 1988: 54.

176 Mellink, 1965: 317.

177 Çilingiroğlu, 1987: 109.

178 Sevin, 1988: 56.

179 Sevin, 1982: 233.

halkının hiç yaşamadığı bir bölgede kullanılan seramik türüne frig Seramiği demenin doğru olmadığını ifade etmiş, bu ç-ç türü için Demir Çanak-Çömleği terimini kullanmıştır.¹⁸⁰ Aynı şekilde Bahar, Demir Çağı'nı temsil ettiği kabul edilen gri ve boyalı keramiğin Konya'nın batısındaki yerleşmelerde hiç görülmediğini bu keramiğin batı sınırının Konya merkez olduğunu söyler ve bu keramik türünün İTÇ'den Demir Çağı'na kadar aralıksız devam ettiği, şimdiye kadar Frig keramiği olarak adlandırılan bu keramiğin Frigler'in M.Ö 2. binin son çeyreğinde Anadolu'ya girdikleri kabul edilirse bu isimlendirmenin hatalı olacağını belirtir.¹⁸¹ Dolayısıyla literatürde Orta Anadolu Orta Demir Çağı ç-ç'sini tanımlamak için kullanılan Doğu Frig seramiği, Batı Frig seramiği, Erken Frig Stili, Olgun Frig Stili gibi tanımlar yerine figüratif bezemelerin yapım tekniği olan Siluet tekniği ve Linear stil terimleri kullanılmıştır.

ODÇ çanak çömleğinde EDÇ'de olmayan figüratif bezemeler ortaya çıkmış bunlar öncelikle doğu merkezlerinde siluet tekniğinde işlenmiş olup batı merkezlerinde görülen Linear stil örneklerine göre erken bir tarih vermektedirler. Linear Stil'in oluşmasında Kuzey Suriye etkisinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Siluet tekniğinin ortaya çıkmasında Yunan Geometrik Sanatı, İran Sialk B2'de bulunan örneklerden dolayı İran etkisi, Hitit etkileri olabileceği tartışılmakla beraber Boğazköy Büyükkaya'da bulunan bir örneğin gayet basit boya bezemesiyle, Silüet tekniğinin öncüsü olabileceği düşünülmektedir.¹⁸²(Lev. 17B)

EDÇ'de görülmeyen bu figüratif bezemelerin orijini bir diğer önemli meseledir. Kartal figürleri seramik dışında küçük kemik eserlerde de görülür. Ç-ç'lerde görülen örnekler yaklaşık elli yıl önce Gordion taban mozaikleri üzerinde aynı betim özelliklerinde kartal figürleri vardır. Dolayısıyla bu motif diğer sanat dallarından seramiğe aktarılmış ve Kuzey Suriye'nin küçük oyma

180 Özgüç, 1971: 71.

181 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahar, 1999b

182 Seeher, 1995: 252.

eserlerinin etkisiyle oluşturulmuş olmalıdır.¹⁸³ Aynı şekilde Kuzey Suriye fildişi oyma eserlerinde ve yontu sanatında sık sık görülen aslan-boğa mücadelesi şeklindeki konulu anlatımlar¹⁸⁴ bu etkinin kaynakları durumundadır. Kuzey Suriye etkisi en bariz sfenks motifinde görülmektedir. Gövde üstünde bir insan ve kuyruk ucunda yırtıcı bir kuş başı şeklinde çift başlı betimleme salt Kuzey Suriye ve yakın doğu sanatında bilinmektedir. Özgüç, Geç Hitit merkezlerinde rağbet gören bu motifin Kululu'da aynı çağın mühüründe de tasvir edildiğinden bahsetmektedir.¹⁸⁵ Tüm dört ayaklı hayvan figürleri üzerinde görülen yarım ay biçimli stilize omuz ayrıntısı Kuzey Suriye etkisinin kanıtını oluşturur.¹⁸⁶ Kargamış, Zincirli, Malatya, Tell Halaf, Sakçegözü, Karatepe yontu sanatında, bronz ve fildişi oyma eserlerde Kuzey Suriye etkisindedir.¹⁸⁷ Orta Anadolu ç-ç ustaları bu örnekler vasıtasıyla Linear stilde eserler verebilmişlerdir.

Genel olarak, Anadolu'da Frig kökenli ve Frigce konuşan yoğun nüfusun yaşadığı bölgeye Frigya denmektedir. Bu adın, "coğrafi" bir deyim olarak M.Ö. 6. yüzyıldan Bizans döneminin sonuna kadar kullanıldığı bilinmektedir.¹⁸⁸

Frigya bölgesinin batıda Afyon'dan başlayarak doğuda Tabal ülkesine kadar uzanan bir bölgeye yayıldığı yapılan sistemli kazılar sonucunda açıklanmıştır. Bununla birlikte Frig tümülüslerine bu yayılış alanı içerisinde başta Gordion olmak üzere Ankara ve Kerkenezdağ'da (Yozgat) daha bol olarak rastlamak olasıdır. Sistemli kazılar sonucunda Frig tümülüslerinin doğudaki sınırını Alishar'ın 23 km. kuzeybatısındaki Kerkenezdağ tümülüslerinin oluşturduğunu öğrenmekteyiz. Bu sınırın doğusunda kalan bölgede yani Tabal ülkesinde ve diğerlerinde bugüne kadar yapılan kaçak systemsiz olarak açılan yüzlerce tümülüsten hiçbirinin Helenistik devirden

183 Sams, 1974: 180 vd.

184 Barnett, 1957: 5 Pl. 26; 60 Pl. 32; 72 Pl. 42.

185 Özgüç, 1973: 14.

186 Sams, 1974: 180.

187 Sams, 1974: 181.

188 Sevin, 2003: 238.

daha eskiye ait olduğu görülmemiştir. Sistemli kazıların yokluğuna rağmen bu görüş benimsenmiştir.¹⁸⁹

Frigler'in siyasi etki alanını maddi kültür ile belirleme çabaları çok farklı sonuçlara varmıştır. Boğazköy, Alaca Höyük, Kalehisar ve yakın zamanda Kerkenes Dağ'da Frig dilinde yazıtlar bulunmasına rağmen, Frig alfabesinin kullanımı bu siyasi etki alanını tespit etmeye yardımcı olmamaktadır, zira alfabeler etnik ya da siyasi birliği temsil etmezler¹⁹⁰

Sonuç olarak, Orta Anadolu Demir çağında Kızılırmak kavsinin doğu ve batısında birbirinden yalnızca betimlerin stili açısından değil, betimlerin görüldüğü ç-ç formları, bunların ortaya çıkış tarihleri, bu betimlere etki eden yabancı kültürel unsurlar açısından da farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan tez konusu Frig seramiği olarak değil Orta Anadolu Demir çağı olarak belirlenmiştir. Frig seramiği diyebileceğimiz çanak çömlekler Kızılırmak kavsinin batısındaki merkezlerde ve Tümölüslerde bulunan Linear stilde betimlenmiş M.Ö.8 y.y. civarına tarihlenen örneklerdir. Dođunun sanat anlayışını kendi seramik ustalarının elinde yeniden değerlendirip yorumlayan orta Anadolu kültürünün bu etkiyi batı dünyasına metal eserler ve kazanlarda yansıttığı olası olmakla beraber¹⁹¹ aynı şeyi seramik sanatında net olarak söylemek zordur.

¹⁸⁹ Özgüç, 1971: 73.

¹⁹⁰ Genz, 2007: 137-138.

¹⁹¹ Musceralla, 1967: 67.

KAYNAKÇA

AKURGAL, Ekrem; **Anadolu Uygarlıkları**, 5.baskı, İstanbul, Net,1995.

AKURGAL, Ekrem; **Phrygische Kunst**, Ankara Üniversitesi, 1955.

ARSLAN, Nurettin; **Kilikya Bölgesi Demir Çağı Seramiği**, , Konya, 1998.

BAHAR, Hasan; “The Konya Region in the Iron Age and Its Relations with Cilicia” **Anatolian Studies**, Vol. 49, Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997 (1999a), s. 1-10.

BAHAR, Hasan; **Demir Çağında Konya ve Çevresi**, Konya, Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1999b

BALKAN, Kemal, SÜMER, O.; “1967 Yılı Hacibektaş (Suluca Karahöyük Kazısı Önraporu” **TAD**, cilt XVI, sayı 2, s.15-19.

BARNETT, Richard David; **A Catalogue of the Nimrud Ivories with Other Examples of Ancient Near Eastern Ivories in the British Museum**, London: Trustees of the British Museum, 1957.

BAYBURTOĞLU, İnci; “ Eski Phryg Çağı” VIII. **T.T. Kong.** I, 1979, s. 293-303.

BITTEL, Kurt; “Kimmerier, Phryger und Skythen in Kleinasien”, **Kleinasiatische Studien**, 5, 1942, s.54-126.

BİTTEL, Kurt; **Hattusha: The Capital of the Hittites**, Newyork, Oxford University Pres, 1970.

BLEGEN, Carl W., BOULTER, Cedric G., CASKEY, John L., RAWSON, Marion; **Troy IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII**, Princeton, 1958.

BREASTED, James Henry; **Ancient Records of Egypt**, Cilt 3, University of Illinois Pres, Chicago, 2001a.

BREASTED, James Henry; **Ancient Records of Egypt**, Cilt 4, University of Illinois Pres, Chicago, 2001b.

BÜLBÜL, Pınar (YAMAN); **Hititler Dönemi Anadolu Coğrafyası**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2006.

BÜLBÜL, Cemil; “Eski Anadolu Tarihinde Frigler”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi. Sayı: 27 Yıl: 2009/2, s.79-94.

GÜNGÖRDÜ, Ersin; **Türkiye’nin Coğrafyası**, 2. Baskı, Ankara, Asil Yayıncılık, 2006

CONKA, Sevil; “Metal Ticaret”, **Arkeo Atlas**, sayı 5,İstanbul, 2006, s.56-57.

ÇALIŞKAN, Hülya; **Malatya-Elazığ İlleri Fırat Vadisi Yerleşimleri Çanak Çömlek Malzemesinin İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2005.

ÇAPAR, Ömer; “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, **DTCFD**, Ankara Üniversitesi, cilt 31, sayı 1-2, 987, s.43-73.

ÇAYPINAR, Zeynep Gülder; **Frigler’in Kökeni ve Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.

ÇİLİĞİROĞLU, Altan; “Van Urmiye Bölgeleri arasındaki kültürel ilişkilerin Van-Urmiye Boyalıları Işığında Değerlendirilmesi”, **X. Türk tarih Kongresi**, 1990, s. 163-169.

ÇİLİĞİROĞLU, Altan; “Van Gölü Havzasında Demir Çağlarının Başlangıcının Tarihi”, **Anadolu Demir Çağları**, İzmir,1987, s. 108-115.

COLDSTREAM, John Nicolas; **Greek Geometric Pottery. A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology**, London, 1968.

DEVRIES, Keith; “Greeks and Phrygians in the Early Iron Age”, From Athens to Gordion. **The Papers of a Memorial Symposium for Rodney S. Young**, 1980, s.33-48.

DÖNMEZ, Şevket; **Orta Anadolu Geç Demir Çağı Boya Bezekli Çanak-Çömleği**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

DÖNMEZ, Şevket; “Demir Çağı’nı Anlamak, Anlatmak”, **Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler**, cilt 30, 2010, s. 15-16.

EMRE, Kutlu; “Sultanhanı Höyüğü’nde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar” **Anadolu**, cilt XV, 1973, s.86-118.

GENZ, Hermann; “Kızılırmak Bölgesi’nde Demir Çağı” **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Ghirshman, Roman; *Fouilles de Sialk près de Kashan II*, Paris, 1939.

GUNTER, Ann; **Gordion Excavations Final Reports III, The Bronze Age**, Ed. L. Kohler, Pennsylvania, 1991.

HANFMANN, George Maxim Anossov.; “The Third Campaign at Sardis, 1960”, **BASOR** 162,1961, 24 vd.

HARRIS, Zellig S.; “Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi” **Language**, cilt XI, sayı 3, 1935, s.262-263.

HASPELS, Carolina Henriette Emilie; *Phrygie, Exploration Archeologique III. La Cite de Midas Ceramique et Trouvailles Diverses*, Paris, 1951.

HEURTLEY, W.A.; “A Preshistoric Site in Western Macedonia and the Dorian Invasion”, **BSA** XXVIII, 1926-27, s.158-194.

KINAL, Füzulan; **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1987, 2. Baskı.

KOŞAY, H.Z., AKOK, M.; *Alacahöyük Kazısı 1940-1948’deki Çalışmalara ait ilk Rapor*”, Ankara, **TTK Yayınları**, 1966.

KOŞAY, Hamit Zübeyr; “Alaca Höyük Hafriyatı 1936”, Ankara, **TTK Yayınları**, 1938.

MANSEL, Arif Müfid; **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara, TTK, 1971.

MCEVEDY, Colin; **İlkçağ Tarih Atlası**. Çev. Ayşe ANADOL, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2002.

MELLAART, James; "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", **Anat. St.**, cilt XVIII, 1968, s.187-203.

MELLINK, Machteld Johanna; "Mita-Mushki and Phrygians", **Anadolu Araştırmaları**, cilt II, sayı 1 -2, 1965, s. 317-325.

MELLINK, "Machteld Johanna; Review of Phrygische Kunst by E. Akurgal", **AJA** 61, 1957.

MUSCARELLA, Oscar White; **Phrygian Fibulae from Gordion**, 1967.

OMURA, Sachihito; "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", **KST**, cilt XIII, sayı I, 1992, s. 319-337.

OPIFICIUS, R.; "Altphrygische Keramik von Büyükkale, (Boğazköy)", **MDOG** 95, 1965, s.81-89.

OSTEN, Hans Henning Von Der; **The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, Part I-III, (OIP XXVIII-XXX)**, Chicago, 1937.

ÖZGÜÇ, Tahsin; Kültepe Kazısı Raporu 1948, **TTKY**. V-10. Ankara.1950.

ÖZGÜÇ, Tahsin; "Kululu Hakkında Yeni Gözlemler/New Observations on Kululu". **Anatolia** XVII, 1973, s.1-30.

ÖZGÜÇ, Tahsin; **Kültepe-Kaniş: New Researches at the Center of the Assyrian Trade Colonies**, Ankara, 1959.

ÖZGÜÇ, Tahsin; **Demir Devrinde Kültepe ve Civarı**, TTKB, Ankara, 1971.

ÖZGÜÇ, Tahsin; **Maşat Höyük Kazıları Ve Çevresindeki Araştırmalar**, TTKB, Ankara, 1978.

ÖZGÜÇ, Tahsin; **Maşat Höyük II: Boğaz Köyün Doğusunda Bir Hitit Merkezi**, TTKB, Ankara, 1982.

ÖZGÜNEL, Coşkun; **Karia Geometrik Seramiği**, TTK, Ankara, 1979.

ÖZKAYA, Vecihi; **İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği**, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Erzurum, 1995.

PAPADOPOULOS, John K., VEDDER, James F. and SCHREIBER, Toby; "Drawing Circles: Experimental Archaeology and the Pivoted Multiple Brush", **AJA**, Cilt. 102, Sayı 3 (Temmuz, 1998), s.507-529.

PETROVA, Eleonora, "Bryges and Phrygians: Parallelism Between the Balkans and Asia Minor Through Archaeological, Linguistic and Historical Evidence", **Thracians and Phrygians: Problems of Parallelism, Proceeding of an International Symposium on The Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia Ankara, 3-4 June 1995 Dedicated to The Memory of Sevim Buluç**, N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch (Ed.), Ankara, 1998, s. 45-53.

SAMS, G. Kenneth; "Phrygian Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art", **Anatolian Studies**, 24, British Institute, Ankara, 1974, s.169-196.

SAMS, G. Kenneth; "Imports at Gordion", **Expedition**, 1979, s.6-17.

SAMS, G. Kenneth; "The Phrygian Painted Pottery Of Early Iron Age Gordion İts Anatolian Setting", Ann Arbor, 1971.

SAMS, G. Kenneth; "Sculpted Orthostades in Early Phrygian", **AJA**, sayı 84, 1980.

SEEHER, Jürgen; XVII: Kazı Sonuçları Toplantısı I, 1995, Ankara, 249-261.

SEVİN, Veli; "Urartu Devleti" , **Arkeo-Atlas Dergisi**, sayı 4, İstanbul: 2005, 64-94.

SEVİN, Veli; **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003b, s. 266.

SEVİN, Veli; "Frygler", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2**, İstanbul, Görsel, 1982.

SEVİN, Veli; **Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu**, TTK, Ankara, 1988.

SEVİN, Veli; “Phrygler” **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, Eski Anadolu ve Trakya**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003a.

SİVAS, Taciser; **Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1999.

ŞENYURT, Süleyman Yücel; **Büyükardıç Doğu Anadolu’da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, 2006.

TEZCAN, Burhan; “1969 Göllüdağ Kazısı”, **TAD**, cilt XXX, 1992, s. 1-29.

WITTKE, Anne Maria; “Phrygia Kayaların Efendileri”, **Arkeo-Atlas Dergisi**, sayı 5, İstanbul, 2006, s. 10-24.

WOOLLEY, Leonard; “The Iron Age Graves of Carchemish”, **LAAA**, cilt XXVI, 1939, s.11-37.

YİĞİT, Turgut; “Tabal”, **Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, cilt 40, sayı 3-4, 2000, s.177-189.

YOUNG, Rodney Stuart; “Doodling at Gordion”, **Archaeology**, 1969, sayı, 22, s. 270-275.

YOUNG, Rodney Stuart; The Campaign of 1955 at Gordion: Preliminary Report, **AJA**, 60, 1956, s.249-266.

YOUNG, Rodney Stuart; “Gordion 1956: Preliminary Report”, **AJA**, sayı 61, 1957, s.319-331.

YOUNG, Rodney Stuart; “The Gordion Campaign of 1967”, **AJA**, sayı 72, 1968, s. 231-241.

EKLER

EK – 1. KATALOG VE LEVHALAR LİSTESİ

Katalogda verilen ç-ç'nin tamamı yayınlardan alındığından dolayı kazı, buluntu yerleri ve envanter numaraları ile beraber verilmiştir. Eserler cm. cinsinden verilmiştir.

K. 1 (Levha 1A-B-C-D) : Gordion, P1408; Tümüls P

Yük. 30; ağız: 17.5

Yuvarlak ağızlı oinoche. İnce devetüyü hamur; cilalı yüzey; koyu kahverengi bezeme. Basık halka dipli; yuvarlak basık gövde; içbükey yüksek boyun; dışa taşkın düz ağız; karından ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulpu makaralı. Gövdedeki metoplarda sağa yönelik iki aslan; sola yönelik iki boğa, boyundaki metoplarda dağ keçileri ve geyikler vardır.

SAMS, 1974, s.172; fig. 43

K. 2 (Levha 2A-B-C-D) : Gordion, P1455; Tümüls P

Yük.: 24; karın 14.3

Yuvarlak ağızlı oinoche; malzeme ve teknik Levha 1 ile aynıdır.

Metopların içinde sağa yönelik bir sfenks, iki dağ keçisi ve başı geriye yönelik bir geyik ve stilize bir ağaç vardır.

SAMS, 1971, Pl. 24, 170

Young,1956,Pl 94,50.

K. 3 (Levha 3A-B) : Gordion, P1456; Tümölüs P

Yük. 20.3; karın: 17.6

Yuvarlak ağızlı testi Malzeme ve teknik açıdan Levha 1 ile benzer, gövde daha basık ve boyun biraz daha dar. Metoplarda üç boğa ve bir dağ keçisi.

Sams, 1974, 172; Fig.5.

K. 4 (Levha 4A-B) : Gordion Tümölüs III (3)

Yük.: 19.

Gaga ağızlı oinoche; yüzey aşınmış. İnce devetüyü hamur; cilalı; mat kahverengi bezeme. Tabana doğru genişleyen küresel gövde; iç bükey boyun; gaga ağız; karıdan ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulp.

Bölünmüş küçük metoplarda küçük kartallar vardır.

AKURGAL, 1955, Taf. 16

K. 5 (Levha 5A) :Gordion, P3476; TSK.

Vazo parçası. Gri kum tanecikli hamur; az cilalı devetüyü yüzey; kahverengi bezeme. Metoplar içinde ağızında avlarıyla iki kartal.

Young, 1968, 236; Pl. 76, 20

K. 6 (Levha 5B) : Gordion, P2853; TSK

Omuz parçası. İnce devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Üstte noktalı eşkenar dörtgen dizileri; yanda noktalı dikey metop sınırı; metop alanda açık kanatlı bir kartal vardır.

Sams, 1974, 179; Fig.15.

K. 7 (Levha 5C) : Konya – Alaattin Tepe.

Vazo parçası. Devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Metopta bir kartalın başı ve gövdesinin üst yarısı vardır.

AKURGAL, 1955, Taf. 22

K. 8 (Levha 6A-B-C) : Gordion, P544; TSK

Pitos parçaları; üç parça halinde korunmuştur. (a,b,c) Kaba, tanecikli hamur; turuncu kahverengi-grimsi kahverengi arası yüzey; perdahlı; mat kahverengi bezeme.

Omuz alanına ait parçada (a) bir dağ keçisini baş ve boynu ile gövdesinin ön kesimi; ikinci parçada (b) avını parçalayan bir aslanın başı, alttaki hayvanın boynuz ucu; üçüncü parçada (c) bir aslan görülmektedir.

Sams, 1971, Pl. 20,139

K. 9 (Levha 7A-B) : Gordion, P2327; TSK

Pitos parçaları; omuza ait üç parça halinde korunmuş. Malzeme, teknik ve biçim açısından Levha 6 örnekleriyle aynı özellikleri göstermektedir.

Birinci parçada (a) bir aslan gövdesi ve kuyruğu; ikinci parçada (b) bir boğa üzerinde aslan.

SAMS, 1971, 173-174; Fig. 6-8

K. 10 (Levha 7C) : Gordion, P967; TSK.

Testi parçası. Devetüyü hamur; cilalı; kahverengi bezeme. büyük metoplarda önde bir hayvanın sağrısı ve sol ayağı arkada bir aslanının baş ve boynu vardır.

SAMS, 1971, Pl. 22, 156

K. 11 (Levha 8A) : Konya – Alaattin Tepe

Testi parçası. Devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Bir dağ keçisinin başı ve boynu vardır.

AKURGAL, 1955, Taf. 22

K. 12 (Levha 8B) : Konya – Alaattin Tepe

Testi parçası. Devetüyü hamur; kahverengi bezeme. Olasılıkla bir dağ keçisinin gövdesi ve ön ayakları vardır.

AKURGAL, 1955, Taf. 21

K. 13 (Levha 8C) : Midas Kenti

Testi parçası, Mika karışıklı ince, turuncumsu devetüyü hamur, mat kahverengi bezeme.

Haspels, 1951, 26-27; Pl. 7 c2.

K. 14 (Levha 9A-B) : Gordion, Tümölüs III (6); Gömüt odası.

Yük.: 10.

Malzeme ve teknik açıdan, ince devetüyü hamur; mat kahverengi bezeme. Düz taban; düzgün küresel gövde; kısa boyun; dışa taşkın ağız; omuz ve ağız kenarından bağlantılı yüksek şerit kulp; uzun emziği gövdeye bağlantılı yerinde süzgeçli.

Gövde metopları arasında kuşlar ve dağ keçileri vardır.

AKURGAL, 1955, Taf. 12

K. 15 (Levha 9C) : Gordion, P1270; TK.

Yük. 17.3; karın: 9.5

Emzikli testicik; ağız kenarında bir parça eksik; ince devetüyü hamur; cilalı yüzey hafif grimsi; mat kahverengi bezeme.

Düz taban; yumurta gövde; yukarıda genişleyen dar – dik boyun; dışa taşkın düz ağız; boynun altından ve karından bağlantılı uzun emziği gövdeye bağlantı yerinden süzgeçli; emzik üzerinde dar bir köprü; makaralı yüksek şerit kulp.

Karındaki küçük metoplarda dört dağ keçisi; bir aslan; omuzdaki metopta ise beş kartal vardır.

Young, 1956, Pl. 94, 50.

K. 16 (Levha 10A-B) : Gordion, P3729; TK

Yük.: 35; karın: 34.3

İki kulplu krater; gövdedeki bazı küçük parçalar dışında tamamlanmış. Kaba devetüyü hamur; perdahlı yüzey, yangınla kararmış mat siyah bezeme. Dar-

düztaban; basık gövde; dik boyun; geniş ağız; dışa doğru kalınlaştırılmış dudak; kulplar makaralı.

Kulplarla sınırlı geniş iki metopta ortadaki ağaca yönelik antitetik düzenlenmiş Siluet tekniğinde hayvanlar.

Sams, 1971, Pl.11, 39

K. 17 (Levha 11A) : Alishar, 4. katman.

Krater parçası. Açık kahverengi hamur; birbirini izleyen su kuşları.

Osten, 1937, 405; fi. 462,7

K. 18 (Levha 11B) : Alishar, 4. katman.

Krater parçası, birini izleyen su kuşları.

Osten, 1937, 405; fi. 462,18

K. 19 (Levha 11C) : Maşat Höyük, III. yapı katı (Eski Evre)

Krater parçası. Ağaç dalları arasında üst üste iki kuş.

Özgüç, 1982, 54; Lev. 71, 3.

K. 20 (Levha 11D) : Maşat Höyük, III. Yapı katı (Eski Evre)

Krater parçası. Kalın cidarlı, kırmızı astarlı, siyah bezeme. Metop içinde bir kuşun tamamı diğerinin gagası görünmektedir.

Özgüç, 1978, 46; Lev. 80,8.

K. 21 (Levha 11E) : Kültepe, Eski Yapı Katı.

Krater parçası. Kaba kahverengi hamur; devetüyü astar üzerine kahverengi bezeme. Metop içinde geyik ve su kuşları görünmektedir.

Özgüç, 1971, 21; Lev. XXIV, 9.

K. 22 (Levha 12A-B) :Alişar 4bM, c1694

Yük:40; Karın:45.5

Dört kulplu krater. Kaba devetüyü hamur; ağız kenarı içinde ve yüzeyde aynı renk astar üzerine kırmızımsı kahverengi bezeme. Kesik düz taban, kısa boyun, dışa taşkın geniş yüzeyli dudak, makaralı dört dikey kulp. Kuplarla sınırlı metoplarda geyikler, biçimsel ağaçlar görünmektedir.

Akurgal, 1955, Taf 1-2

K. 23 (Levha 13A) : Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski evre)

Yük: 41; karın: 45,7

Dört kulplu krater. Orta nitelikte grimsi devetüyü hamur; isli, aynı renkte astar üzerine siyah bezeme. Biçim Lev. 12 ile benzer; karındaki kabartma kuşak eksik; simetrik yerleştirilmiş kulpları makaralı. Metop içinde stilize geyikler görünmektedir.

Özgüç, 1982, 55; Lev.J-1; 69,4; Şek.140

K. 24 (Levha 13B) : Kültepe, Eski Yapı Katı.

Yük: 40; karın: 42

Dört kulplu krater; üç parça halinde korunmuş. Devetüyü hamuru aynı renkte astarlı; kırmızımsı kahverengi bezeme. Metop içinde geyikler vardır.

Özgüç, 1978, 46; Lev.79, 4 a-c; Fig.109.

K. 25 (Levha 13C) : Maşat Höyük, III. Yapı Katı.(Eski Evre)

Yük: 40; karın: 42

Krater parçası. Krem astar üzerine kırmızımsı kahverengi bezeme. Yavrusunu emziren geyik motifi; boş alanda iç içe daireler.

Özgüç, 1982, 148; Lev. 89, 4.

K. 26 (Levha 14A-B) : Alishar 4bM, c1693

Yük:40; Karın:45.5

Dört Kulplu krater; Kaba elenmiş devetüyü hamur, ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı, kırmızımsı kahverengi bezeme. Kulpların sınırlandığı metoplarda dağ keçileri ile boş alanda iç içe daireler.

Akurgal, 1955, Taf. 3a

K. 27 (Levha 15A) : Alishar, 3243

Yük. 27.8

İki kulplu krater. Nitelikli devetüyü hamur, aynı renkte astarlı, koyu kahverengi bezeme. Omuzda şişkinleşmiş gövde, basık halka taban, dik boyun, dışa

taşkın ağız, kalınlaştırılmış dudaklar. Kuplarla sınırlandırılmış geniş omuz alanını dolduran geyiklerin önünde birer biçimsel ağaç görülür.

Akurgal, 1955, Taf 7a

K. 28 (Levha 15B) : Alishar, 697.

Kırater parçası. Boynuz biçimi dolayısıyla geyik betimlerine benzemeyen ceylana olarak nitelendirilebilecek hayvanın baş ve boynu.

Osten, 1937, fig. 461, 13

K. 29 (Levha 15C) : Alishar 4bM; c1692

Yük.: 40, karın : 42.5

Dört kulplu krater. Düzgün kesitli yumurta gövde; dışa taşkın ağızda geniş yüzeyli dudak; simetrik dört dikey kulp. Karındaki dört metop içinde geyikler görülür.

Akurgal, 1955, Taf. 3b.

K. 30 (Levha 16A-B) : Alishar, 3284; 4. katman.

Yük: 33,9; karın 34,5

İki kulplu krater; grimsi devetüyü hamur; aynı renkte astarlı; koyu kahverengi bezeme. Oval gövde; düz taban; geniş boyun; dışa taşkın kalınlaştırılmış dudak; simetrik iki kulplu; makarasız. Metop içinde balık vardır.

Akurgal, 1955, Taf. 7b.

K. 31 (Levha 17A) : Alishar, e1338; 4 bM.

Ky.: 37; karın : 62.5

Dört kulplu krater; yedi parça halinde korunmuş. Nitelikli devetüyü hamur; ağız kenarı içi ve yüzey aynı renkte astarlı; kırmızımsı kahverengi ve kahverengi bezeme. Yuvarlak gövde; içi bükey yüksek boyun; dışa taşkın geniş ağız; kulpları alttan ve üstten sınırlayan iki kabartma kuşak. Dört metobun içersinde at motifleri.

Akurgal, 1955, Taf. 8 a-b

K. 32 (Levha 17B) : Alishar, e284; 4. katman

Ky: 8.3, karın: 12.9

Emzikli testicik parçası; omuz ve boynun bir kısmı korunmuş. İnce devetüyü hamur; yüzeyde açık devetüyü astar; siyahımsı kahverengi bezeme. Korunabildiği kadarıyla basık yuvarlak gövde; dik – kısa boyun; düz ağız; yanal emziği gövdede bağlantı yerinde süzgeçli. Metop alanında at olması muhtemel bir hayvanın boynu ve gövdesi.

Akurgal, 1955, Taf. 8c

K. 33 (Levha 18A) :Boğazköy

Yaprakları dikey çizgilerle iki kısma ayrılarak bezenmiş dört yapraklı rozet motifi görülmektedir.

Akurgal, 1955, Taf. 29a

K. 34 (Levha 18B) : Boğazköy-Büyükaya

Basit boya bezemeli silüet tekniğinde yapılmış geyik motifleriyle süslüdür.

Seeher, 1995, res. 13

ÖZET

TAMER, Deniz. Orta Anadolu Orta Demir Çağı Boyalı Çanak Çömleğindeki Figüratif Bezemeler, Ankara, 2010

Orta Anadolu’da Orta Demir Çağı sanat faaliyetlerinin oluşumunda esas unsur olarak düşünülen Frigler’in M.Ö. 12 yüzyılda Asur sınırında ortaya çıkan ve Asur Kaynaklarında sıkça bahsedilen Muşkilerle akraba oldukları tartışılmaktadır. Frigler’in doğu kolu durumundaki Muşkiler’in Asur Baskısı nedeniyle M.Ö. 9 yüzyılda Anadolu’nun içlerine gelip yerleştikleri ve burada bir kültür meydana getirdikleri tarihi kaynaklardan anlaşılmakta buna karşın Frigler’den doğulu komşuları tarafından bahsedilmemesi bu uygarlığın doğuda Muşki batıda Frig olarak tanındıkları tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır.

M.Ö 9. yüzyıldan itibaren Kızılırmak kavsinin doğusundaki merkezlerde geomerik motifli ve silüet tekniğinde süslenmiş seramikler görülmekte olup Kızılırmak kavsinin batısında yer alan merkezlerde ise öncelikle geometrik daha sonra ise Linear Stilde süslenmiş seramikler görülmektedir dolayısıyla Orta Anadolu Orta Demir Çağı seramiğinde iki ayrı üslup gelişmiştir. Bunun nedenini daha çok iki bölge arasındaki etnik farklılıklar, bu etnik grupların gelenekleri ve ayrıca kültürel etkileşimde bulundukları coğrafyaların sanat anlayışında aramak gerekmektedir.

Temelini yakın doğu kültüründen almış bu uygarlık sanatsal alandaki üstünlüğü ve coğrafyası gereği doğu batı arasında bir köprü kurmuş ve batı dünyasının Oryantalizan döneme geçişinde rol oynamıştır.

Anahtar Sözcükler:

Frig

Muşki

Çanak Çömlek

Orta Demir Çağı

Silüet Tekniği

Linear Stil

ABSTRACT

TAMER, Deniz. Figurative Decorations on Painted Pottery of Middle Iron Age in Central Anatolia, Master Thesis, Ankara, 2010

It has been discussed that the Phrygians, thought to be the main factor in the formation of the art activities in the Middle Iron Age, are whether relatives with Mushkis emerged on the borders of Assyria in 12. century BC and mentioned often in Assyrian sources. It is understood from the historical sources that Mushkis, the eastern branch of the Phrygians, came and settled in the interior of Anatolia in 9. century BC due to the pressure of the Assyrian and brought about a culture, on the other hand, it is also understood from the historical records that this civilization was known as Mushki in the east, and as Phrygians in the west as they were not mentioned by their eastern neighbors.

From 9. century B.C. onwards, the ceramics ornamented in silhouette technique with geometrical designs have been seen in the centers on the east curves of Kızılırmak, while primarily, the ceramics ornamented geometrically, later the ceramics ornamented in linear style have been seen in the centers on the west curves of Kızılırmak. Therefore two different genres in the Middle Iron Age were developed in Central Anatolia. The reason is to be sought in cultural and ethnical diversities between these two regions as well in artistic conception of their geography where they culturally interact.

This civilization which has taken its basis from near Eastern culture acted as a bridge role between East and West thanks to its location and predominance in the field of art and played an important role in the transition of the Western world to the Orientalizan period.

Key Words:

Phryg

Mushki

Pottery

Middle Iron Age

Silhouette Technique

Linear Style

EKLER

EK – 1. LEVHALAR

LEVHA 1

A

Gordion, P1408; Tümüls P

B

Ayrıntı

C

Ayrıntı

D

Ayrıntı

LEVHA 2

A

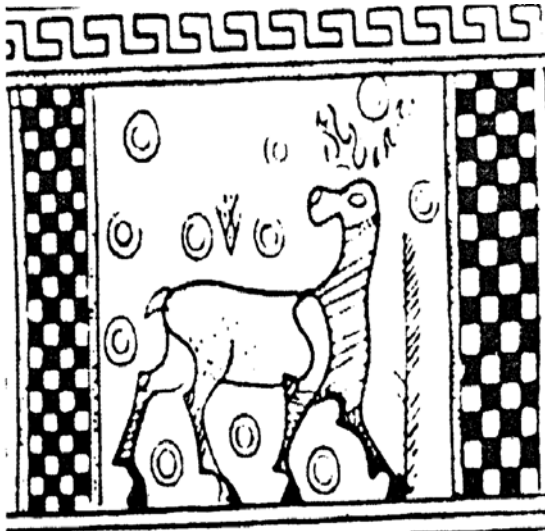
Gordion, P1455; Tmls P

B

Ayrıntı

C

Ayrıntı

D

Ayrıntı

LEVHA 3

A

Gordion, P1456; Tmls P

B

Ayrıntı

LEVHA 4

A

Gordion Tmls III (3)

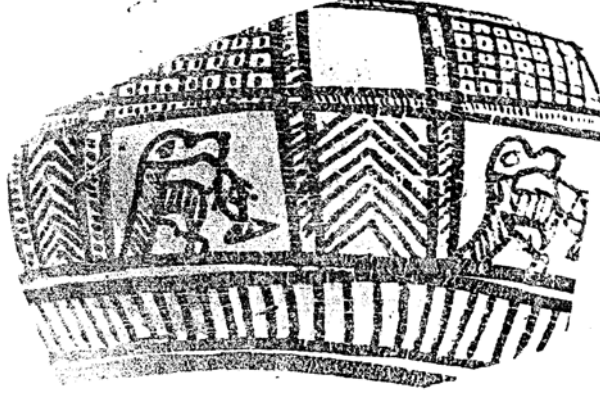
B

Ayrıntı

LEVHA 5

A

Gordion, P3476; TSK.

B

Gordion, P2853; TSK

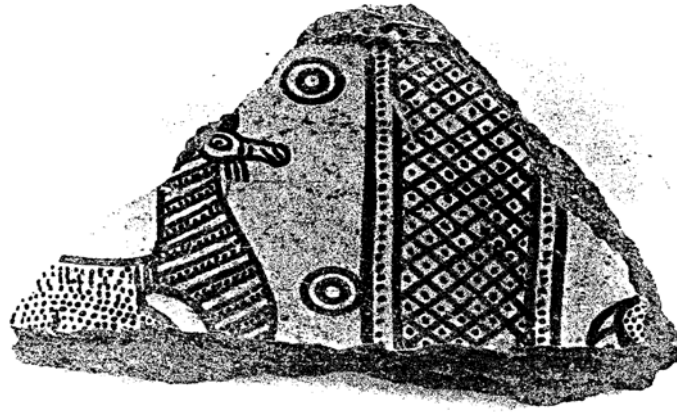
C

Konya – Alaattin Tepe.

LEVHA 6

A

Gordion, P544; TSK

B

Gordion, P544; TSK

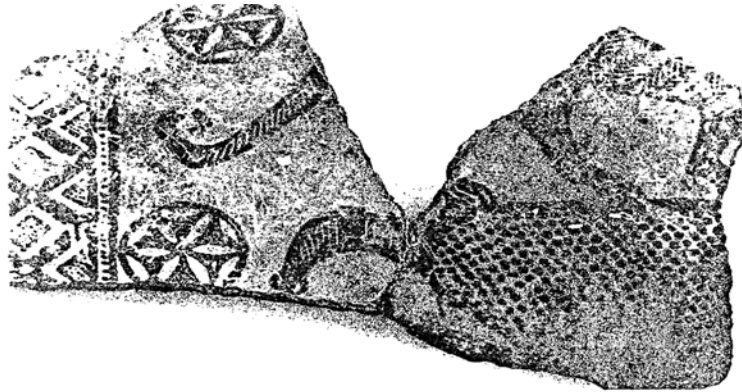
C

Gordion, P544; TSK

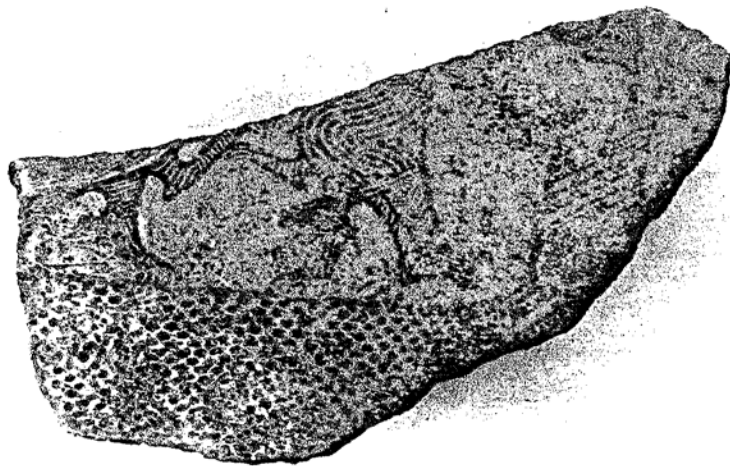
LEVHA 7

A

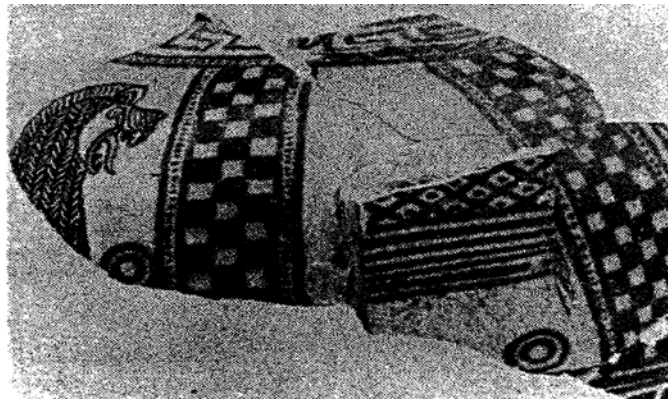
Gordion, P2327; TSK

B

Gordion, P2327; TSK

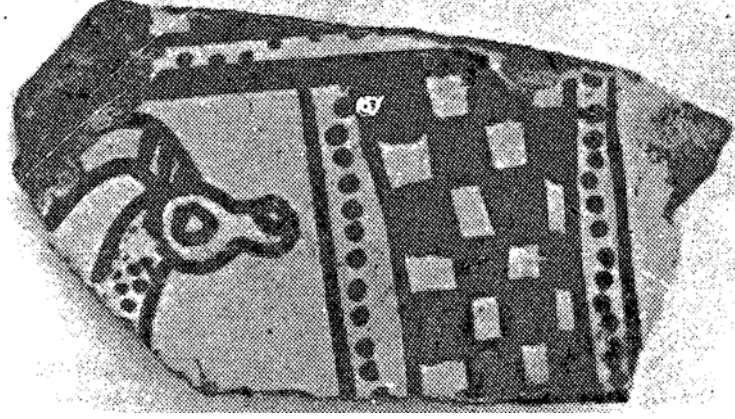
C

Gordion, P967; TSK.

LEVHA 8

A

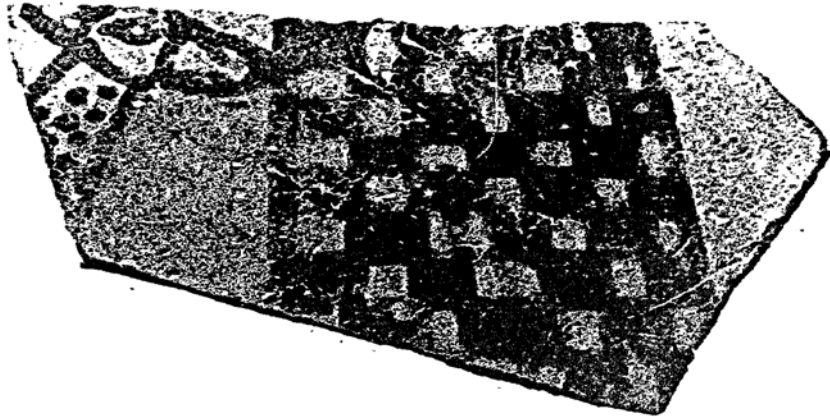
Konya – Alaattin Tepe

B

Konya – Alaattin Tepe

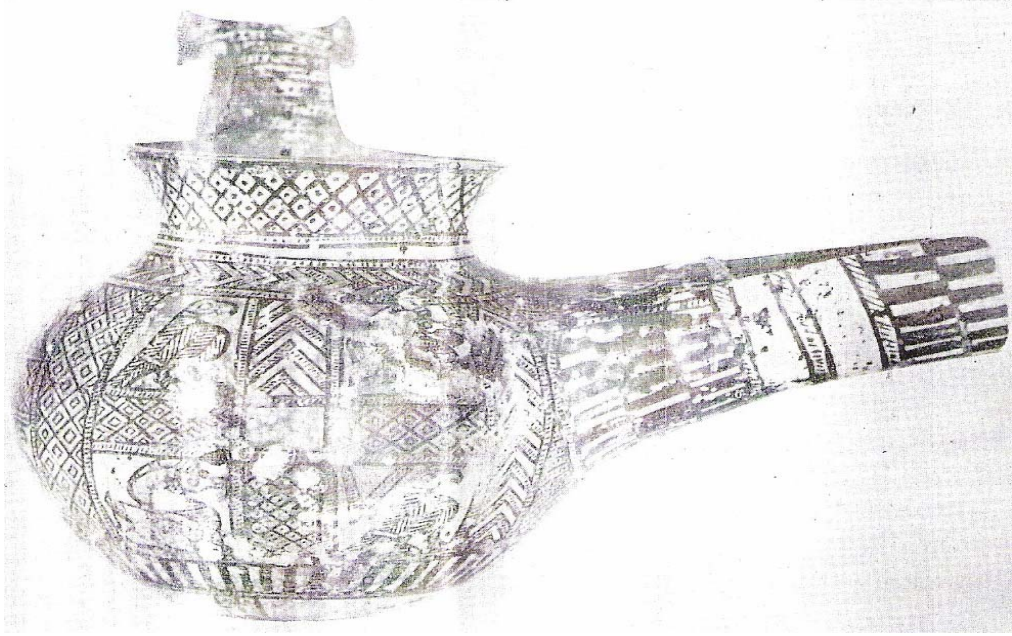
C

Midas Kenti

LEVHA 9

A

Gordion, Tümüüs III (6); Gömüt odası.

B

Gordion, Tümüüs III (6); Gömüt odası.

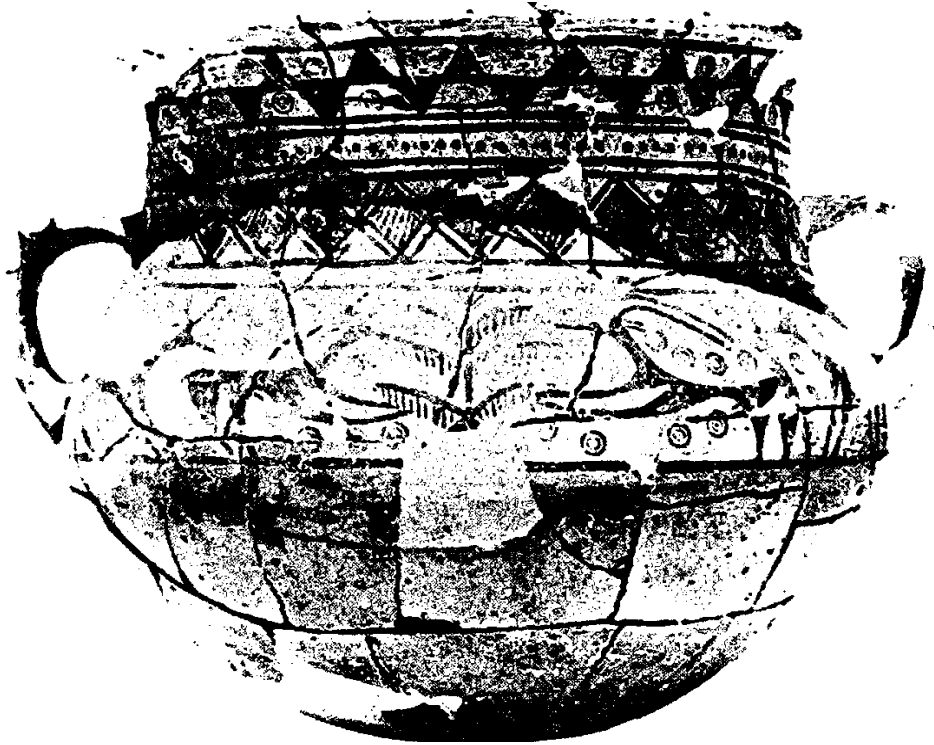
C

Gordion, P1270; TK.

LEVHA 10

A

Gordion, P3729; TK

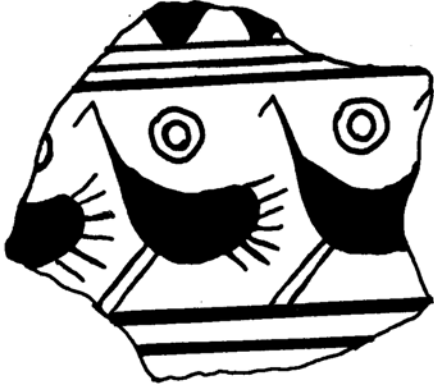
B

Gordion, P3729; TK

LEVHA 11

A

Alişar, 4. katman.

B

Alişar, 4. katman.

C

Maşat Höyük, III. yapı katı (Eski Evre)

D

Maşat Höyük, III. yapı katı (Eski Evre)

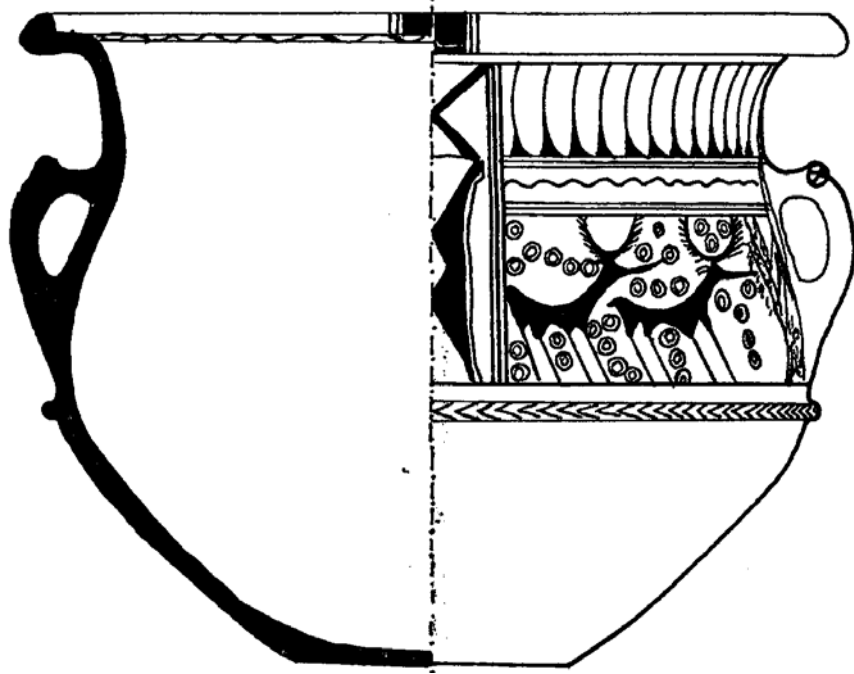
E

Kültepe, Eski Yapı Katı.

LEVHA 12

A

Alisar 4bM, c1694

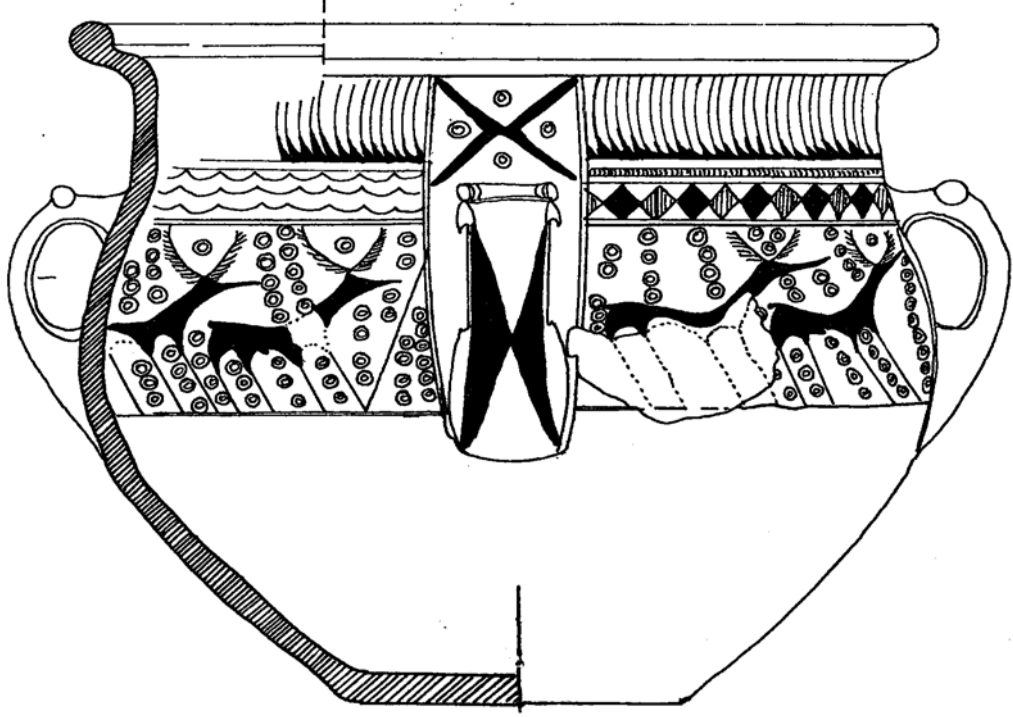
B

Ayrıntı

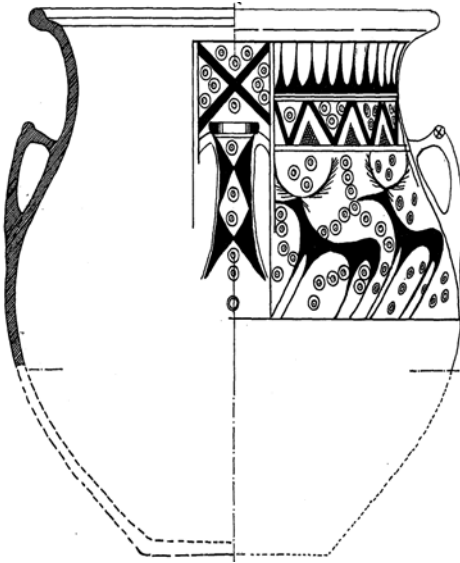
LEVHA 13

A

Maşat Höyük, III. Yapı Katı (Eski evre)

B

Kültepe, Eski Yapı Katı.
Katı.(Eski Evre)

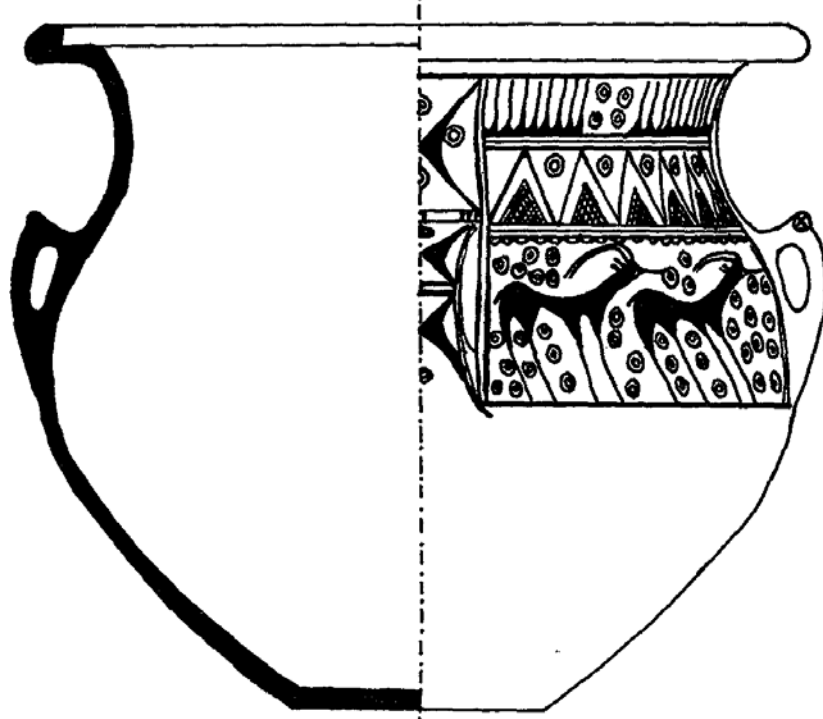
C

Maşat Höyük, III. Yapı

LEVHA 14

A

Alişar 4bM, c1693

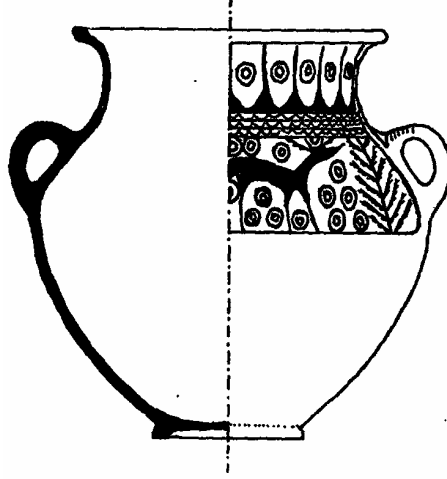
B

Ayrıntı

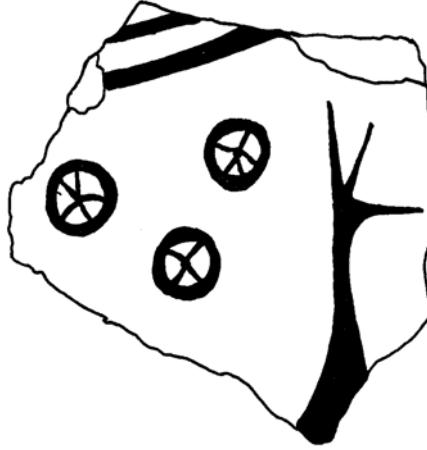
LEVHA 15

A

Alışar, 3243

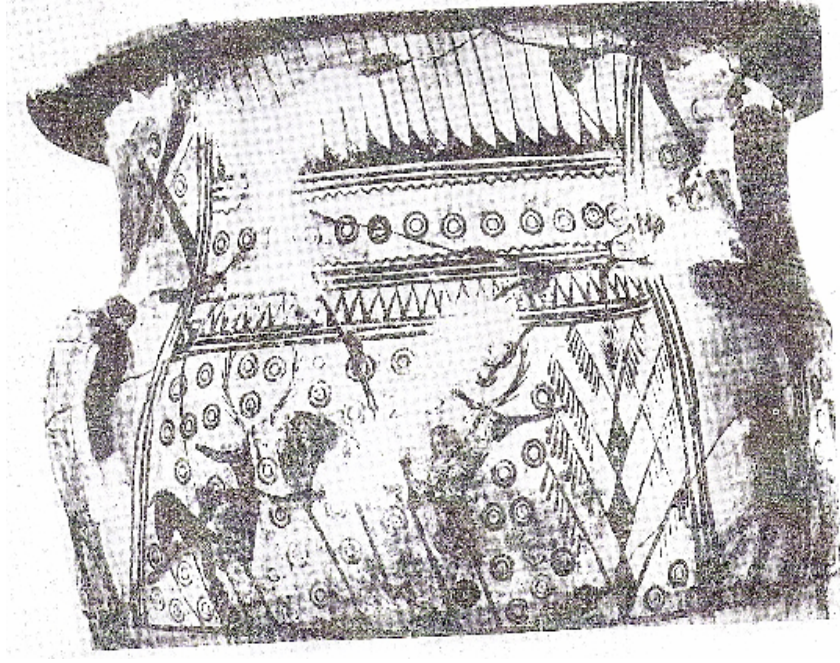
B

Alışar, 697.

LEVHA 15

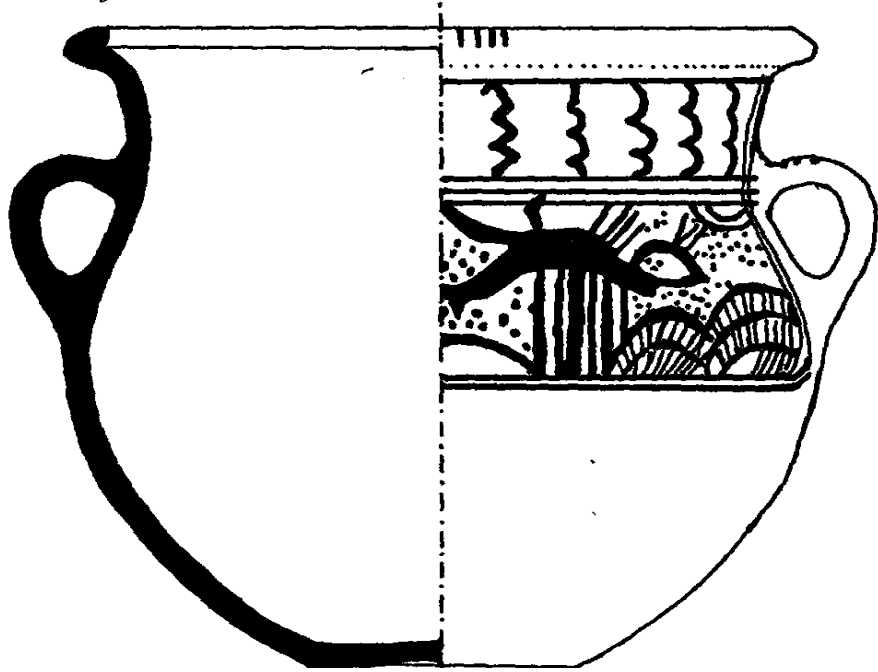
C

Alişar 4bM; c1692

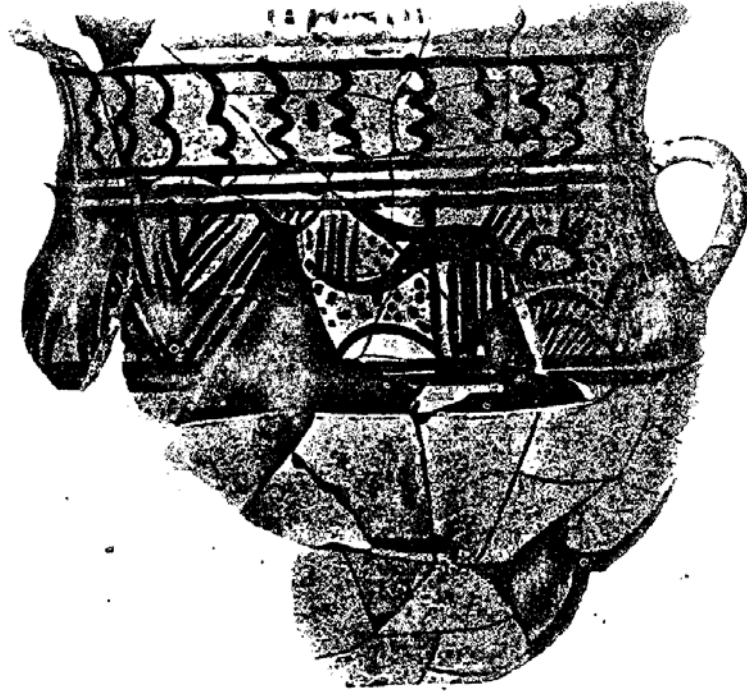
LEVHA 16

A

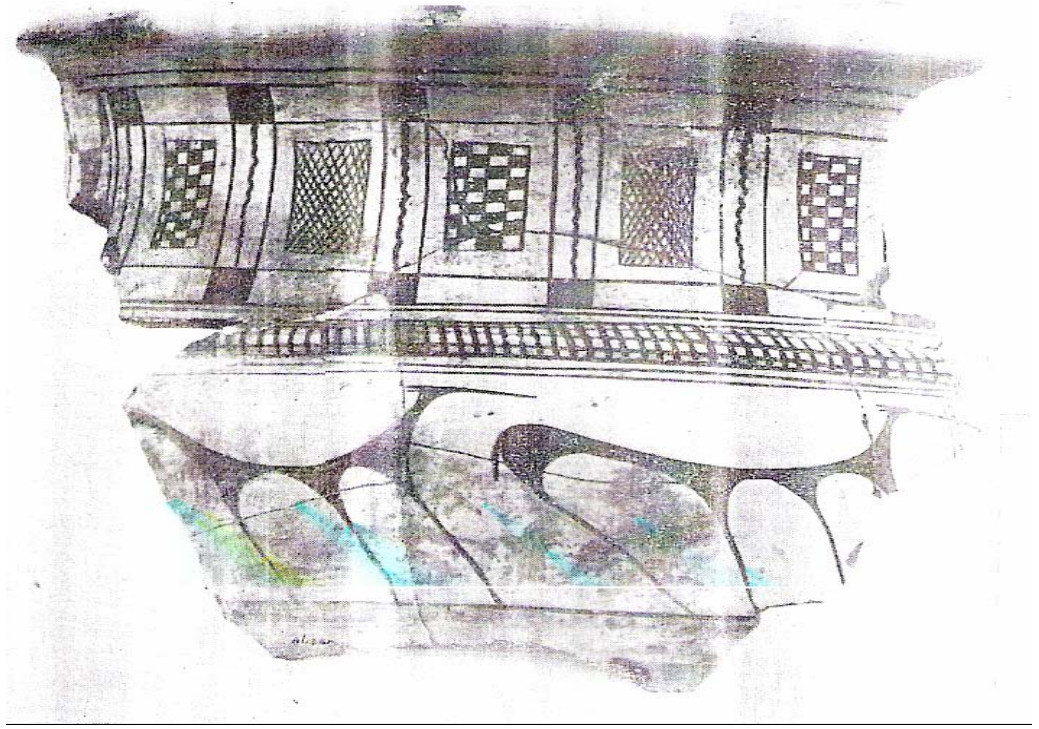
Alişar, 3284; 4. katman.

B

Ayrıntı

LEVHA 17

A

Alişar, e1338; 4 bM.

B

Alişar, e284; 4. katman

LEVHA 18

A

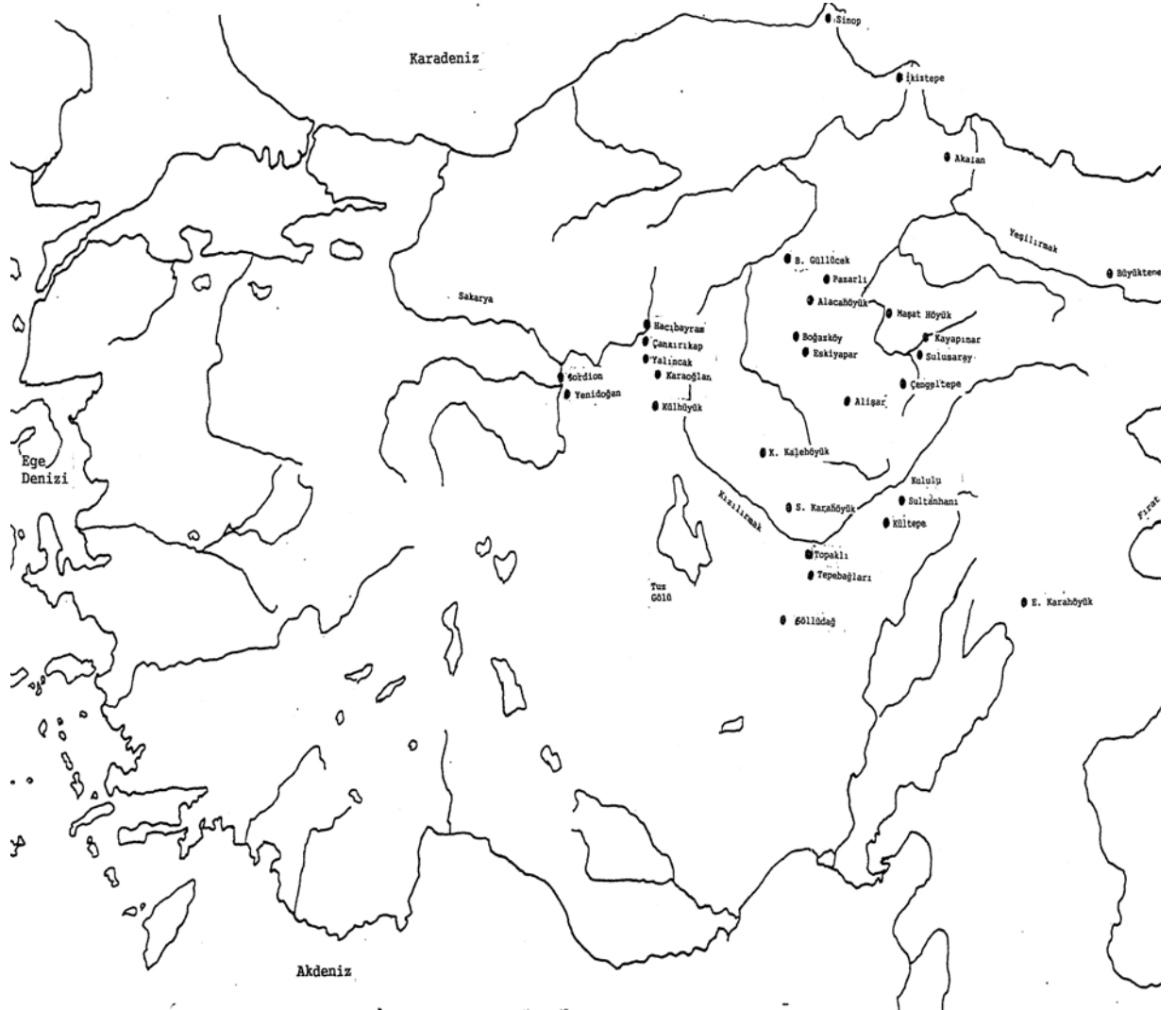
Boğazköy

B

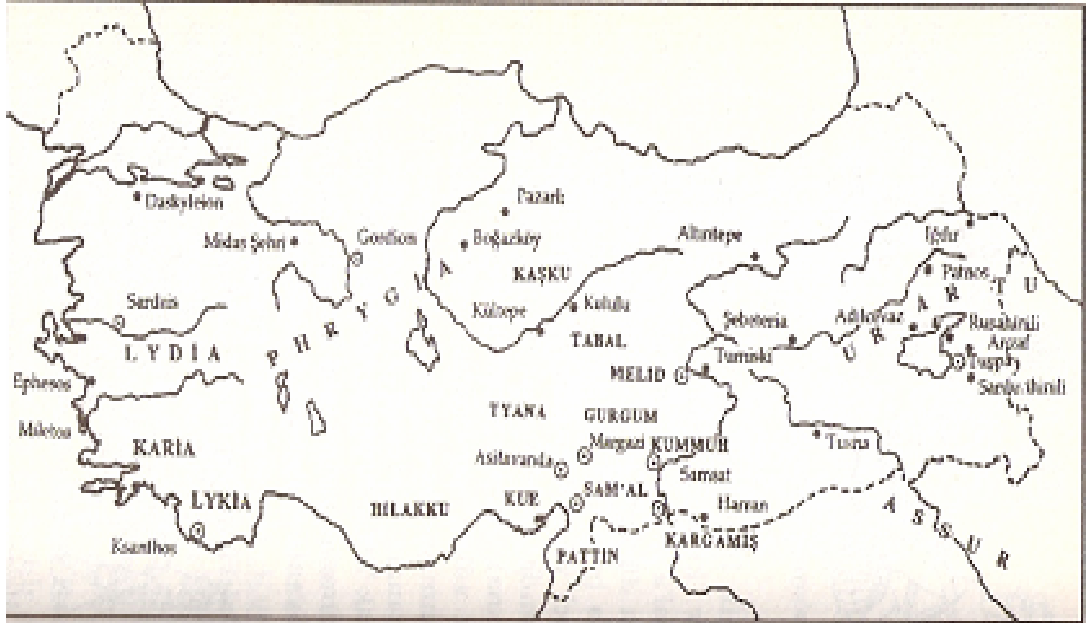

Boğazköy-Büyükaya

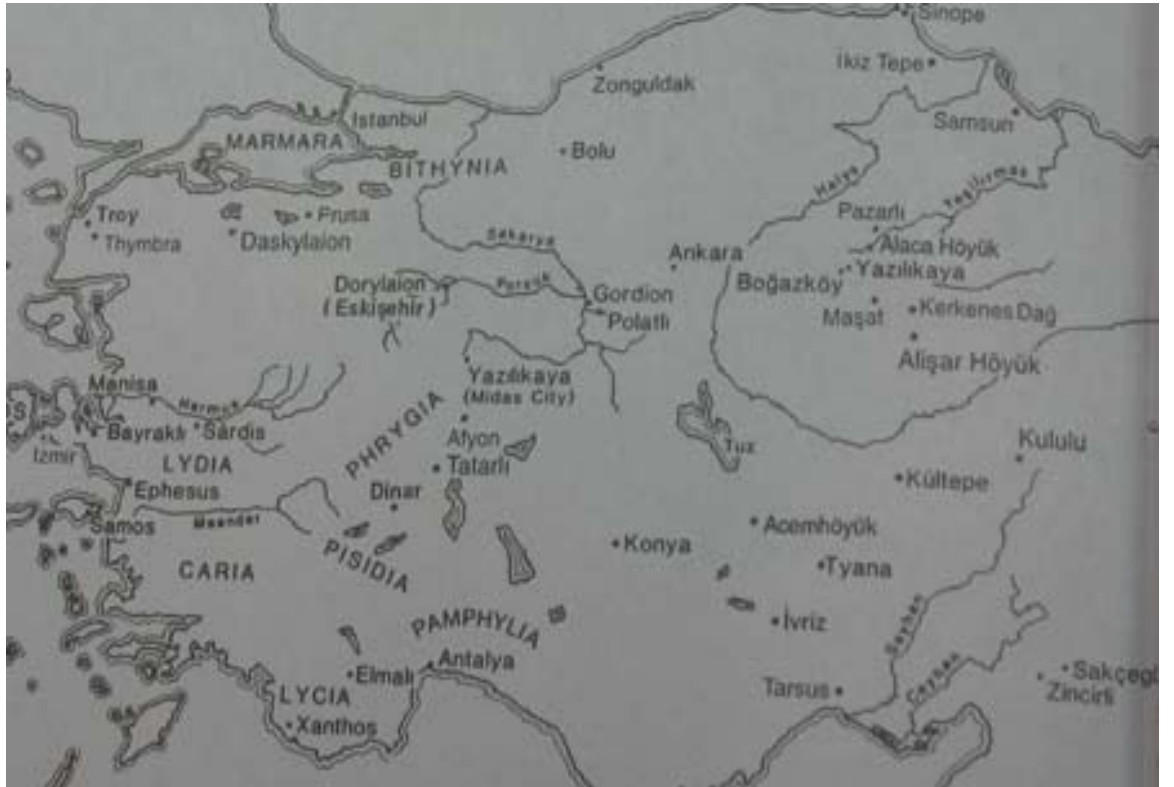
Ek – 2. HARİTALAR

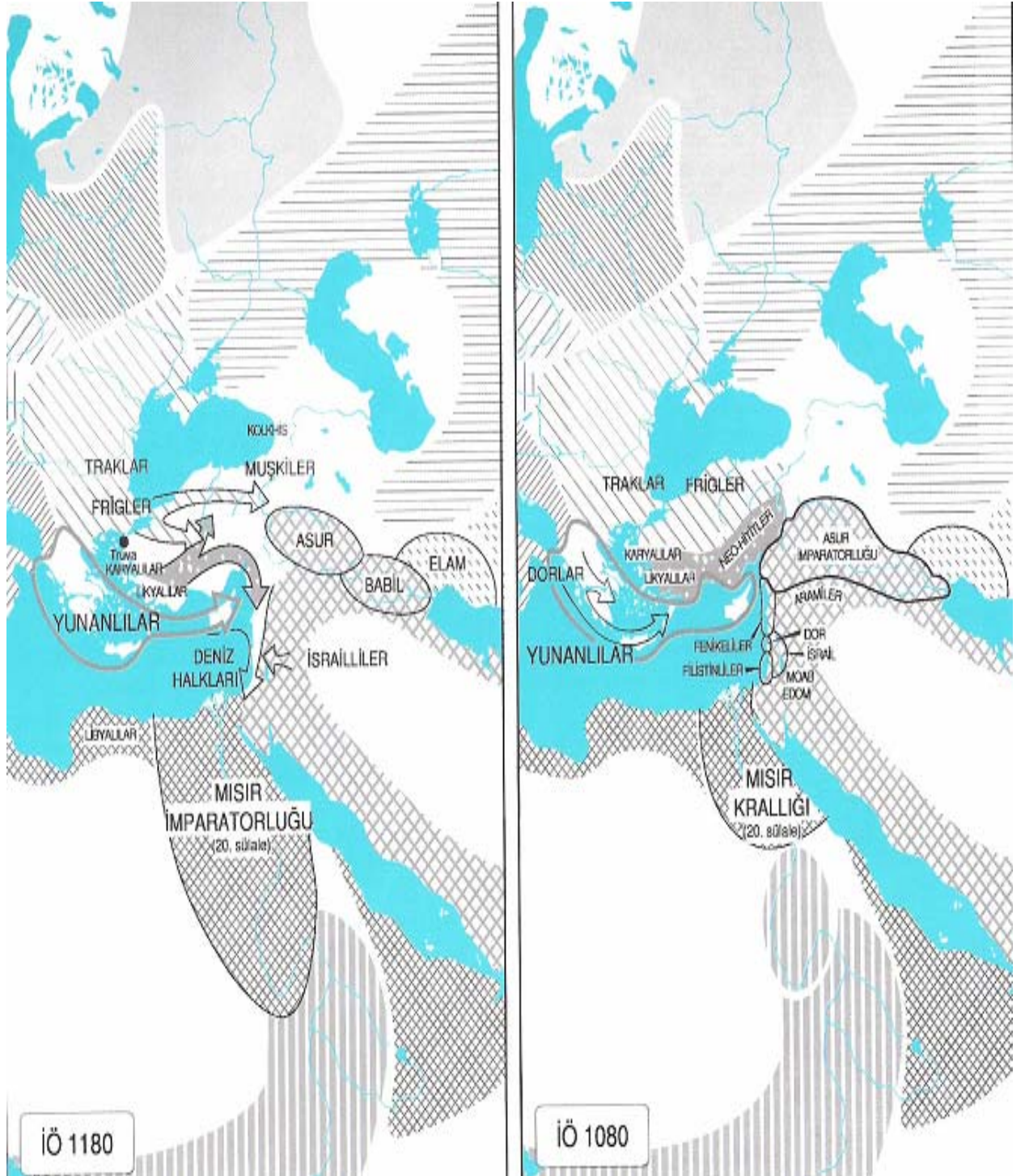
Harita 1- Demir Çağı Merkezleri (Dönmez, 1994)

Harita 2- Anadolu'da Demir Çağı (Sevin, 2003)

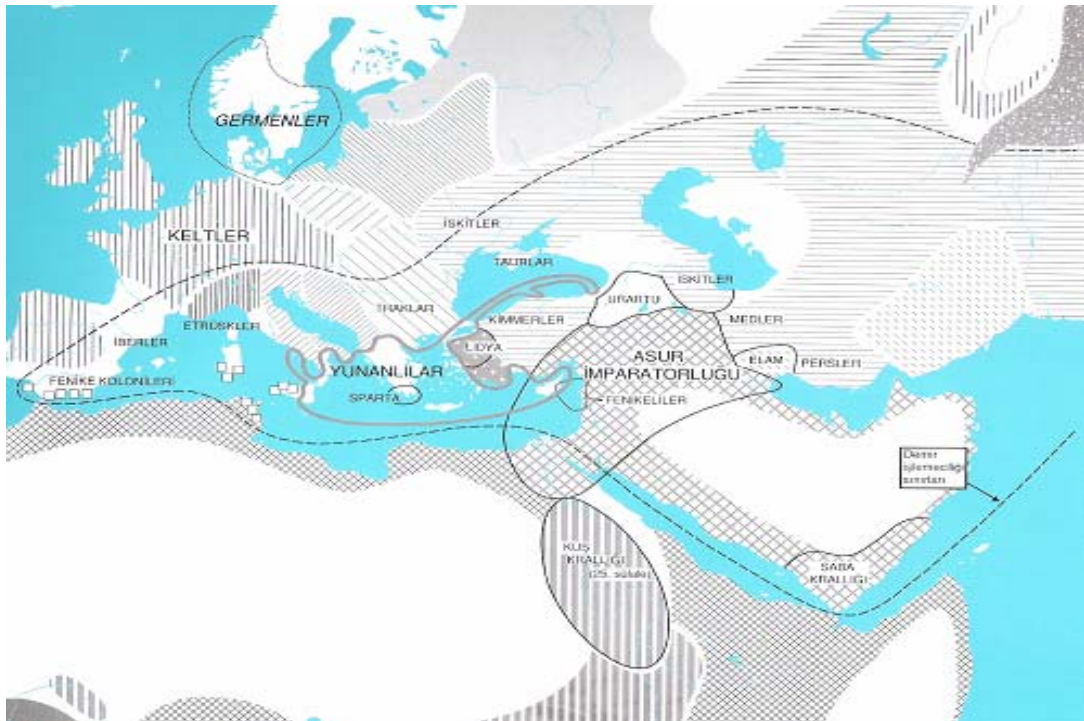
Harita 4- Phryg Yerleşimleri (<http://www.maravot.com/Anatolia.map.jpg>)

Harita 5- M.Ö. 1180-1080 (McEvedy, 2002)

Harita 6- M.Ö. 820 (McEvedy, 2002)

Harita 7- M.Ö. 670 (McEvedy, 2002)